

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

ЗУБ ГЕННАДІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 349.3: 347.962

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ

Спеціальність 12.00.05 – трудове право;
право соціального забезпечення

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник –
Щербина Віктор Іванович,
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СЛУЖБА В СУДІ ЯК ВИД ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	12
1.1. Поняття і суттєві ознаки служби в суді.....	12
1.2. Суддя – спеціальний суб’єкт трудового права.....	43
Висновки до розділу 1.....	71
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ.....	75
2.1. Поняття і зміст соціального захисту суддів.....	75
2.2. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту суддів.....	97
Висновки до розділу 2.....	111
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ.....	116
3.1. Відпустки суддів.....	116
3.2. Оплата праці суддів.....	128
3.3. Пенсійне забезпечення суддів.....	155
Висновки до розділу 3.....	172
ВИСНОВКИ.....	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	184

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВККС – Вища кваліфікаційна комісія суддів України

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

КЗпП України – Кодекс законів про працю України

КРЄС – Консультативна рада європейських суддів

МОП – Міжнародна організація праці

РФ – Російська Федерація

ВСТУП

Актуальність теми. Проводимі в Україні соціально-економічні та правові реформи найтіснішим чином пов'язані зі змінами в суспільній правосвідомості, що зміцнилась у вірі в побудову правової держави, в якій гарантується забезпечуваний правосуддям державний захист прав та свобод людини і громадянина. Звернення особи до суду для захисту своїх законних прав та інтересів безпосередньо гарантується ст. 55 Конституції України. Самостійність і незалежність судової влади на сучасному етапі розвитку України служить умовою подальшого розвитку громадянського суспільства і правової держави, втілення в життя конституційних засад правового статусу особи.

Прийняття 7 липня 2010 р. Закону України «Про судоустрій і статус суддів» надало можливості окреслити правові основи організації судової влади і здійснення правосуддя в державі на засадах верховенства права, визначити статус професійного судді, установити систему й загальний порядок забезпечення діяльності судів. Однак процес реформування судової системи в сучасних умовах все ще триває й перебуває на стадії пошуку концептуальних основ і практичних методів їх реалізації. Однією з проблемних сфер є соціальний захист суддів як один з важливих чинників гарантування їх незалежності. Нинішній стан нормативного забезпечення соціального захисту суддів є далеким від досконалості. Передусім це пов'язано з нестабільністю, суперечливістю й безсистемністю законодавства, що закріплює гарантії соціального захисту цієї категорії працівників, з неефективною практикою його застосування, браком належного фінансування з боку держави та ін. Робота в цьому напрямку, будучи досить складною за своєю сутністю, вимагає застосування науково виважених, аргументованих підходів. Вибір теми даної дисертації зумовлено потребою вдосконалення теоретичного й законодавчого

підґрунтя функціонування й розвитку соціального захисту представників судової влади.

Теоретичними підвалинами даної дисертаційної роботи послужили наукові рукописи таких учених-правознавців, як В. В. Андрієва, В. М. Андрієв, Г. О. Барабаш, Ю. П. Битяк, Н. Б. Болотіна, Л. Ю. Величко, В. В. Готра, Ю. М. Грошевий, М. В. Данилова, М. Л. Захаров, М. І. Іншин, І. П. Лаврінчук, С. С. Лукаш, І. Є. Марочкін, К. Ю. Мельник, О. В. Москаленко, Л. М. Москвич, О. В. Петришин, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, В. С. Смородинський, Н. М. Стаховська, Б. І. Сташків, Е. Г. Тучкова, В. О. Швець, М. М. Шумило, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та ін. Проте, незважаючи на наявність численних наукових напрацювань, комплексного дослідження, присвяченого нормативно-правовому забезпеченню соціального захисту суддів за часів незалежності України ще не здійснювалось.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана на кафедрі трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка відповідно до теми «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (№11БФ042-01), затвердженої на період з 1 січня 2011 р. по 31 грудня 2015 р.

Мета і задачі дослідження. Мета рукопису полягає в тому, щоб на підставі комплексного вивчення теоретичних досягнень учених-правознавців, аналізу чинного національного законодавства, міжнародних і зарубіжних актів та узагальнення практики їх реалізації з'ясувати юридичну природу соціального захисту суддів, визначити його місце й роль у системі правових заходів забезпечення їх незалежності при відправленні правосуддя, розробити конкретні наукові рекомендації з удосконалення нормативно-правового забезпечення в розглядуваній сфері.

Досягненню поставленої мети сприяло вирішення таких дослідницьких задач:

- сформулювати визначення поняття «служба в суді» й назвати його суттєві ознаки;
- охарактеризувати суддю як спеціального суб'єкта трудового права;
- висвітлити юридичну природу соціального захисту суддів;
- з'ясувати зміст такого захисту представників судової влади;
- установити міжнародно-правові стандарти їх соціального захисту;
- виявити основні закономірності правової регламентації соціального захисту суддів у зарубіжних країнах;
- окреслити місце відпусток у системі соціального захисту суддів;
- розкрити специфіку нормативно-правового забезпечення оплати праці суддів;
- указати особливості пенсійного забезпечення цих носіїв судової влади;
- розробити конкретні пропозиції з удосконалення нормативно-правової регламентації соціального захисту суддів за сучасних умов.

Об'єктом дослідження послужили суспільні відносини, що формуються при реалізації суддями свого конституційного права на соціальний захист.

Предметом дослідження є теоретичні і практичні проблеми, пов'язані з правовим регулюванням соціального захисту суддів у сучасних умовах.

Методи дослідження. Відповідно до мети і задач дослідження для одержання достовірних та об'єктивних результатів застосовувалися як загальні, так і спеціальні методи пізнання правових явищ. Діалектичний метод надав можливості розглянути соціальний захист суддів як явище, що перебуває в постійному розвитку. Функціональний задіяно для характеристики основних форм такого захисту суддів. Семантичний

сприяв поглибленню понятійного апарату юридичної науки (запропоновано дефініції таких правових конструкцій, як «служба в суді», «соціальний захист суддів», «міжнародно-правові стандарти соціального захисту суддів» та ін.). Порівняльно-правовий метод став у нагоді для розкриття міжнародних стандартів і зарубіжного досвіду правової регламентації соціального захисту суддів та окреслення провідних тенденцій розвитку нормативного забезпечення в цій царині. Історичний використано при вивченні становлення й розвитку конституційного права суддів на соціальний захист. Метод документального аналізу дозволив розглянути сучасний стан правового впорядкування такого захисту носіїв судової влади. Формально-юридичний допоміг підготувати пропозиції з покращання нормативно-правового забезпечення в досліджуваній царині.

Дисертація ґрунтується на широкій джерельній базі: поряд з науковою літературою з трудового права і права соціального забезпечення використані теоретичні роботи із загальної теорії, адміністративного, конституційного, кримінального, цивільного та інших галузей права.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що ця дисертація є першим у вітчизняній науці трудового права і права соціального забезпечення самостійним завершеним комплексним науковим дослідженням теоретичних і практичних проблем соціального захисту суддів, у якому служба в суді розглянута як вид професійної діяльності, з'ясовано юридичну природу соціального захисту суддів, визначені основні його форми й розкрито їх зміст, проаналізовані тенденції розвитку законодавства і правозастосовної практики в цій царині як в Україні, так і в зарубіжних країнах, а також визначені й обґрунтовані інноваційні шляхи реформування відповідного нормативно-правового забезпечення.

Виходячи із поставлених мети і задач дослідження на захист виносяться нижченаведені наукові висновки й положення.

Уперше:

– запропоновано розуміння соціального захисту суддів як системи політичних, економічних, правових, організаційних, медичних і технічних заходів, спрямованих на захист добробуту суддів як спеціальних суб'єктів трудового права і членів суспільства, а також створення сприятливих умов для їх життєзабезпечення;

– окреслені міжнародно-правові стандарти соціального захисту суддів і розкрито їх зміст;

– обґрунтовано, що легальне використання терміна «суддівська винагорода» є неприйнятним, адже винагорода – це все те, що людина вважає цінним для себе, чого вона прагне досягти і чим хотіла б володіти. Змістовне ж наповнення поняття «цінність» досить різне і специфічне, залежить від окремої особистості, її потреб, запитів, сприйняття, характеру тощо. Та й заробітна плата є одним з різновидів винагороди, яка обчислюється, як правило, у грошовому вираженні, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу;

– обстоюється позиція про необхідність установаження суддям надбавки за вислугу років відповідно до мінімальної заробітної плати, а не до посадового окладу;

– грошове утримання судді розглядається як різновид пенсії, право на яку отримують судді, які мають стаж роботи на посаді судді не менше 20 років і перебувають у відставці, що виплачується органами Пенсійного фонду України за рахунок коштів Державного бюджету України;

– сформульовано пропозицію щодо нормативного закріплення можливості виплати суддям доплати за науковий ступінь тільки в тому разі, якщо спеціальність, за якою його було отримано, відповідає спеціалізації судді;

– встановлено, що підставою виникнення пенсійних правовідносин з довічного грошового утримання судді є фактичний юридичний склад: (а)

наявність спеціального стажу; (б) знаходження у відставці; (в) незнаходження на роботі, що дає право на призначення пенсії в порядку й на умовах, передбачених Законами України «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про статус народного депутата України», «Про державну службу»; (г) волевиявлення судді; (д) рішення компетентного органу про призначення пенсії;

– наведено комплекс аргументів на користь законодавчого закріплення можливості отримання суддями відпусток для підвищення кваліфікації тривалістю до 3-х місяців з періодичністю один раз протягом 5-ти років.

Удосконалено:

– тлумачення служби в суді як особливого різновиду державної служби, яка полягає у професійній діяльності громадян України, які обіймають штатні суддівські посади, яка спрямована на реалізацію судової влади шляхом здійснення правосуддя в Україні з метою захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави на засадах верховенства права;

– концепцію механізму соціального захисту суддів, що об'єднує 2 підсистеми – соціально-економічну (соціально-трудова й медичні механізми) й матеріальну.

Дістали подальшого розвитку:

– такі суттєві ознаки судді як спеціального суб'єкта трудового права: (а) громадянство України; (б) зайняття штатної посади в одному із судів України й відправлення правосуддя на професійних засадах; (в) здатність за освітньо-кваліфікаційним рівнем, віком, станом здоров'я, діловими й моральними якостями виконувати покладені на нього обов'язки; (г) прийняття Присяги судді; (д) наявність обмежень щодо здійснення

окремих видів діяльності; (е) матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України;

– система й розуміння змісту основних функцій соціального захисту суддів, а саме: політична, економічна, реабілітаційна і профілактична.

Практичне значення одержаних результатів зумовлено тим, що викладені в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані:

а) у науково-дослідницькій роботі – для подальших загальнотеоретичних і прикладних наукових досліджень проблем правового регулювання соціального захисту населення;

б) у правотворчості – у процесі розроблення нового Трудового кодексу України, вдосконаленні Законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про оплату праці», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і в підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих у їх розвиток;

в) у навчальному процесі – у вищих юридичних навчальних закладах при викладанні навчальних дисциплін «Трудове право», «Право соціального забезпечення», «Правове регулювання праці окремих категорій працівників», у підготовці робочих програм і планів, при написанні підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, проведенні семінарських занять зі студентами й написанні ними рефератів, магістерських і курсових робіт;

г) у правозастосуванні – у практичній діяльності органів державної влади й управління, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, суддів, а також органів державного нагляду й контролю у відповідній сфері.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки і пропозиції, сформульовані в роботі, розглядалися й обговорювалися на засіданнях кафедри трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету Київського

національного університету імені Тараса Шевченка.

Ключові теоретичні напрацювання й рекомендації даної дисертаційної роботи оприлюднені в доповідях і наукових повідомленнях на науково-теоретичних і науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми надання юридичної допомоги в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Харків, 2011 р.); «Проект Інноваційного кодексу України як новий етап розвитку нормотворення в інноваційній сфері» (м. Харків, 2011 р.); «Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення» (м. Харків, 2011 р.); «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 2012 р.); «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2012 р.); «Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і проблеми» (м. Харків, 2012 р.), а також на науково-практичному засіданні «круглого столу» «Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення» (м. Запоріжжя, 2012 р.).

Публікації. Ключові теоретичні і практичні положення дисертаційної роботи знайшли відбиття в 5-ти наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, і в 7-ми тезах наукових доповідей і повідомлень на вказаних конференціях і засіданні «круглого столу».

РОЗДІЛ 1

СЛУЖБА В СУДІ ЯК ВИД ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Поняття і суттєві ознаки служби в суді

Центральне місце в механізмі забезпечення законності і правопорядку належить судовій владі, яка є специфічною незалежною гілкою влади державної, що реалізує повноваження з відправлення правосуддя шляхом гласного, змагального і, як правило, колегіального розгляду й вирішення в судових засіданнях спорів.

С. С. Алексеев сутність сучасної держави вбачає в забезпеченні за допомогою апарату політичної влади цілісності суспільства та його належного функціонування в епоху цивілізації, тобто в обстановці, коли цей соціум існує як суверенний, самостійний організм і коли в ньому утверджується демократія – народовладдя, економічна свобода, свобода особи [1, с. 10]. Функції відіграють важливу роль у виконанні державою своєї історичної місії, тому що без впливу на ті чи інші суспільні відносини держава не в змозі вирішити завдання, що стоять перед нею, й досягти відповідних цілей. У них реалізується державна воля, влада держави, її діяльність. Метою держави в сучасному розумінні є забезпечення суспільного (публічного) блага. Спираючись на правову систему, держава уповноважена громадянами застосовувати позаекономічні методи для виробництва суспільних благ в їх інтересах. При цьому вона виробляє блага колективного користування, такі, як захист від зовнішньої загрози, підтримка правопорядку, відправлення правосуддя та ін.

До правових форм діяльності держави відносять ті, що визначені конституцією, законами, іншими правовими актами і здійснюються на підставі правових актів, у їх межах і за встановленою ними процедурою. З точки зору В. Ю. Чиркіна, основні з них – це діяльність законодавча, управлінська й судова [2, с. 102]. При цьому слід пам'ятати, що держава –

це динамічна система, яка реалізує управління суспільством під впливом здатних змінюватися внутрішніх і зовнішніх чинників. Поява тих чи інших форм і функцій на різних етапах державно-правового розвитку не має чітко передбаченого, причинно-наслідкового характеру. Вона не жорстко детермінована новою сутністю держави, оскільки в державності будь-якого типу на тлі процесу оновлення завжди певною мірою зберігається спадковість форм і функцій.

Судова форма передбачає реалізацію функцій держави шляхом відправлення правосуддя всіма ланками судової системи країни. Вона пов'язана з розглядом і вирішенням судами у встановленому законом порядку цивільних, кримінальних та інших справ. Існування правосуддя, на думку І. Л. Петрухіна, зумовлено наявністю конфліктів у суспільстві і прагненням держави захистити від будь-яких посягань установлені нею порядок і суспільні відносини, що мають підвищену цінність. До них належить насамперед реалізація загальнолюдських цінностей – захист життя, здоров'я, честі й гідності особистості, забезпечення цивільних, політичних та інших прав людини, втілення в життя принципів законності, правопорядку, справедливості та ін. [3, с. 96].

С. С. Алексєєв тлумачить правосуддя як особливий вид державної діяльності, постійно покликаний в нашому реальному життєвому бутті вирішувати різноманітні питання з позиції права. Правосуддя тому й виокремилася в перебігу історичного розвитку з інших видів державної діяльності, що воно за своєю організацією, складом, процесом тощо спеціально пристосовано, щоб досягались істина і справедливість, забезпечувалися гарантії всіх осіб, які беруть участь у справі [4, с. 50]. Цю позицію принципово поділяє М. І. Іншин, на думку якого розглядуване явище може бути кваліфіковано як особливий, спеціалізований за змістом і характером вид державної служби, здійснення якої є найбільш правовим (у плані як ставлення до самої природи і змісту права, так і детальної

юридичної регламентації) різновидом служби державної, що має особливе значення для злагодженого функціонування правової державності. Ось чому правосуддя, як різновид державно-службової діяльності, може бути охарактеризоване не тільки як служба державі, а й як служіння передовсім закону, праву [5, с. 135]. В. С. Нерсесянц переконує, що саме правосуддя з притаманним йому поєднанням примусу (сили) і права, з його правозахисною функцією, правовою організацією і процедурами, незалежним статусом, нейтральністю, об'єктивністю тощо виступає первинним атомом, праобразом, взірцем і моделлю правової державності, правової форми організації й функціонування політичного життя [6, с. 4].

Конституційний Суд України в ухвалі №44-з «Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення ст. 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 14 жовтня 1997 р. [7] визначив правосуддя як самостійну галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду й вирішення в судових засіданнях в особливій, установленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ.

В. С. Бігун виокремлює формальні і змістовні сутнісні ознаки правосуддя. Формальною є його здійснення у формі судочинства судами як державними органами, а змістовною – відповідність вимогам справедливості й забезпечення ефективного поновлення у правах. Формальна ознака правосуддя конкретизується у функціональному розумінні правосуддя, що ототожнює його із судочинством, судовим розглядом справ, тоді як змістовне розуміння акцентує увагу на внутрішніх характеристиках судової діяльності, наприклад, на справедливості як на меті правосуддя [8, с. 12, 13].

Ж. П. Марат до основних засад правосуддя відносить: а) здійснення правосуддя виключно судами, встановленими представниками нації, і тільки іменем суверена (народу); б) установа правосуддя в кримінальних і цивільних справах; в) значущість особистих і професійних якостей судді (освіченість, професіоналізм, неупередженість, непідкупність); г) публічність судового процесу; д) незалежність судової влади від влади виконавчої в поєднанні з її підзаконністю; е) створення судів, визначення їх обов'язків законодавчою владою; є) висунення кандидатів у судді народом та їх обрання муніципалітетом від імені народу [9, с. 52].

Відповідно до ч. 1 ст. 124 Конституції України [10] правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування їх функцій, а також привласнення останніх іншими органами чи посадовими особами не допускається.

В. І. Анішина суд називає складником державної влади й наголошує, що він виступає від імені держави мовою права, а не сили, діє винятково з ініціативи заінтересованої особи й тільки в конституційно визначених цілях правосуддя, що робить його винятково соціально цінним інститутом [11, с. 10].

Суди утворюють судову систему, для якої, як і для будь-якої іншої системи, підкреслювала Н. В. Сибільова, характерні певні зв'язки й відносини між окремими її елементами (судами) і якій притаманні такі властивості, як ієрархічність, багаторівневність, структурованість. Судова система уособлює організаційний аспект судової влади й віддзеркалює особливості організації судової влади країни, відповідає рівню соціально-економічного розвитку, пануючим у суспільстві поглядам на місце суду в системі механізмів державної влади, накопиченому досвіду й певним традиціям [12, с. 66]. Г. Т. Єрмошин судову систему визначає як сукупність органів державної влади, що здійснюють як правосуддя, так і

певну позапроцесуальну діяльність, які внаслідок специфічності своєї основної функції (здійснення правосуддя) повинні бути захищені особливими правовими засобами забезпечення незалежності від будь-якого зовнішнього впливу [13, с. 403].

Судову систему України складають суди загальної й суд конституційної юрисдикції. Перші утворюють єдину систему судів, єдність якої забезпечується: а) єдиними засадами організації й діяльності судів; б) єдиним статусом суддів; в) обов'язковістю для всіх судів дотримання правил судочинства, визначених законом; г) гарантуванням Верховним Судом України однакового застосування судами (судом) касаційної інстанції норм матеріального права; д) обов'язковістю виконання на території України судових рішень; е) єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів; в) фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України; ж) вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування. Єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні виступає Конституційний Суд. Судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією й законами України.

За ч. 2 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [14] судову владу реалізують професійні судді, а у визначених законом випадках – народні засідателі і присяжні шляхом відправлення правосуддя в рамках відповідних судових процедур. Зі зрозумілих причин тільки для професійних суддів робота в суді є службою і саме вона цікавить нас у рамках цього дослідження.

С. І. Ожегов і Н. Ю. Шведова зазначають, що поняття «служба», що походить від дієслова «служити», означає виконувати обов'язки службовця, працювати ким-небудь, виконувати військові обов'язки, а також робити що-небудь для кого-, чого-небудь, виконуючи чийось волю,

накази, спрямовувати свою діяльність на чийсь користь [15, с. 732]. І. П. Лаврінчук резюмує, що до появи державних ознак у суспільній організації служба виконувалась у приватних інтересах правителя певної території з її населенням. З виникненням потреби в державних формах організації суспільства з метою захисту й дотримання суспільних інтересів службова діяльність почала наповнюватись суспільним змістом, охоплюючи специфічні для неї функції з управління та його обслуговування, функції військові, правоохоронні й соціально-культурного обслуговування населення [16, с. 38, 39]. «Специфіка праці службовців полягає в тому, що вони: а) безпосередньо матеріальних цінностей не виробляють, але створюють умови для матеріального виробництва; б) володіють специфічним предметом праці – інформацією, яка водночас виступає засобом їх впливу на тих, ким вони управляють (обслуговують). Службовці, як правило, збирають, опрацьовують, передають, зберігають, створюють інформацію; в) впливають на людей, обслуговують їх; г) зазвичай зайняті розумовою працею; д) працюють на платній основі – отримують заробітну плату; е) займають посади в державних або громадських організаціях», – робить висновок О. І. Бедний [17, с. 11].

У Законі України «Про державну службу», прийнятому 16 грудня 1993 р. [18], Верховна Рада застосовує терміни «праця» й «робота» нарівні з терміном «служба». Так, відповідно до ч. 2 ст. 9 цього законодавчого акта регулювання правового положення державних службовців, які працюють в апараті органів прокуратури, судів, дипломатичної служби, митного контролю, служби безпеки, внутрішніх справ та інших, відбувається відповідно до цього Закону, якщо інше не передбачено іншими законами України. А ч. 1 ст. 25 указанного акта встановлює, що основними критеріями класифікації посад державних службовців є організаційно-правовий рівень органу, який приймає їх на роботу, обсяг і характер компетенції на конкретній посаді, роль і місце останньої у структурі

державного органу. Таким чином, маємо підстави стверджувати, що національний законодавець використовує вищезазначені терміни як синоніми.

Ключовим чинником, що вказує на відмінність служби від інших видів соціальної діяльності, є специфічний об'єкт її впливу в процесі праці – людина, особа як соціально-біологічна істота, тобто її воля, здоров'я, права та свободи. Служба є трудовою діяльністю для цих осіб, і під час її виконання об'єкт впливу – це завжди людина конкретна, попередньо відома або яка стала відомою під час здійснення служби.

Маючи за мету в подальшому сформулювати дефініцію поняття «служба в суді», виокремимо й детально розглянемо нижченаведені суттєві ознаки цього правового явища.

1. Особливий різновид державної служби. Сутність державної служби соціально зумовлена, бо переслідує суспільно-корисні цілі й завдання, що полягають у служінні суспільним інтересам. Вирішуючи численні суспільні й державні завдання, державна служба охоплює функції забезпечення, виконання й реалізації державної влади, яка повинна служити соціуму.

Конкретизує цю позицію з І. П. Греков, на думку якого державна служба є механізмом досягнення цілей і виконання завдань держави. У такому разі їй належать функції, що відображають загальні завдання служби державної як частини механізму державного управління. З огляду на це до основних завдань держслужби правознавець відносить: а) охорону інтересів суспільства, прав і свобод громадян, їх найрізноманітніших об'єднань; б) досягнення стійкості засад і цілісності держави; в) забезпечення ефективності діяльності державних органів на підставі постійного вдосконалення функціонування апарату, впровадження нових досягнень науки, прогресивних методів вирішення управлінських завдань; г) подальшу демократизацію шляхів формування й діяльності апарату; д)

викорінювання бюрократизму, протекціонізму, корупції; е) створення соціальних, правових та інших умов, необхідних для успішної роботи чиновників [19, с. 18, 19].

В Україні, як і в інших високорозвинених державах світу, державна служба має системний характер (від грец. – *systema* – ціле, складене із частин, з'єднання). В. М. Садовський у фундаментальній праці «Підстави загальної теорії систем» пише: «... Кожне явище – фізичне, ... соціальне – розглядається як більш-менш складна система. У зв'язку із цим під системою розуміють певну кількість елементів, які взаємодіють між собою й виступають зовні як щось ціле» [20, с. 51, 52]. В. Д. Сорокін підкреслює, що система розпочинається, коли вона поєднує взаємодіючі між собою елементи в такий спосіб, що вони надають їй необхідної цілісності, інакше об'єкт виступає неорганізованою сукупністю. Вважаємо, слід погодитися з ним у тому, що невід'ємною властивістю системи є її відносність, яка полягає в тому, що система може розглядатися як елемент іншого, більш широкого об'єднання. Соціально управлінською системою охоплюються такі основні властивості: а) організаційне (структурне) відокремлення як усієї системи в цілому, так і кожного її складника (елемента); б) чітко визначене за вертикаллю просторове розташування її складників; в) ієрархічність; г) певна самостійність кожного з елементів, які входять до системи; д) використання останньою різних засобів активного впливу на середовище з боку системи в цілому й кожного її елемента, зокрема; е) процесуальні засади функціонування цих елементів [21, с. 254]. Системний метод є функціональним, оскільки спрямований на пізнання не тільки структурних елементів системи, а й їх функціональної єдності і взаємозалежності. Система – іманентна риса переважної більшості явищ об'єктивного світу. Не оминає вона й державу та право.

Багатофункціональність державних органів передбачає виокремлення певних видів державної служби. Структурна диференціація і

спеціалізація цієї служби за предметом відання визначаються різноманітністю державно-управлінських завдань і функцій, які нею виконуються. Диференціація і спеціалізація забезпечують той фундамент, на підставі якого державна служба поділяється на види. Соціальні системи державних органів підсистемно є відкритими, тобто складаються із систем більш низького порядку і входять до більш широких, де і право, і держава здійснюють певні функції, без виконання яких та чи інша система втрачає свою сутність і призначення.

О. В. Петришин підкреслює, що найголовнішим здобутком класифікації державної служби є те, що вона дає змогу розглянути різноманітні види державно-службової діяльності в масштабах усього суспільства, його цілісної державної організації [22, с. 116].

Керуючись системним методологічним підходом до вивчення цього питання, О. В. Артеменко доводить, що державна служба може бути: (а) загально функціональною, за якої виконуються загальні, стандартні, традиційні для всіх сфер діяльності державно-службові функції, що не мають галузевої специфіки (наприклад, діяльність персоналу в адміністрації області, відділах міністерств і держкомітетів), і (б) спеціальною, за якої реалізуються спеціально встановлені в нормативних правових актах повноваження службовців, які обіймають посади в державних органах і мають яскраво виражену галузеву компетенцію практичної діяльності персоналу (приміром, суддя, державний нотаріус, дипломат) [23, с. 33, 34].

Підтримує такий поділ державної цивільної служби на види й А. Г. Кабанець, який їх називає, відповідно, «цивільною загальною службою» і «цивільною спеціальною службою» [24, с. 90].

Концепція розвитку законодавства про державну службу, затверджена указом Президента України №140/2006 від 20 лютого 2006 р. [25], оперує поняттям «види державної служби», до яких відносить

державну службу в апаратах Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів України, в центральних і місцевих органах виконавчої влади, у тому числі службу дипломатичну, державну прикордонну, в митних органах, органах державної податкової служби, судах, органах прокуратури, міліції, в інших державних органах, а також у Збройних Силах України та інших військових формуваннях.

Отже, державна служба, будучи системним утворенням, об'єднує такі її види, як служба в органах державної влади, місцевого самоврядування, судах, у правоохоронних органах, митній, податковій, дипломатична служба.

Однак погодимось із М. І. Іншиним, на думку якого недоліком Закону «Про державну службу» є те, що він не розглядає питання єдності (неподільності) державної служби й одночасно її класифікації за типовими й видовими ознаками. Хоча це й не є дивним, підсумовує фахівець, адже в науці із цього приводу ще точаться гострі дискусії. Ученими пропонуються різні варіанти, як-от: а) визначити, що складниками єдиної державної служби є такі її гілки, як загальна (або цивільна) й мілітаризована; б) не виділяючи окремих гілок державної служби, законодавчо закріпити (підтвердити) існування в межах держслужби таких її видів, як військова, дипломатична, митна та ін.; в) нормативно закріпити такі види державної служби, як адміністративна, спеціалізована й патронажна; г) виокремлювати державну службу в кожній з існуючих гілок державної влади – законодавчій, виконавчій і судовій; д) законодавчо закріпити єдність державної служби з одночасним її внутрішнім поділом на 3 типи – цивільну, мілітаризовану і спеціалізовану [26, с. 57, 58].

2. Професійна діяльність громадян України, які обіймають штатні суддівські посади. Такого роду підхід не є випадковим. Адже за ст. 1 Закону України «Про державну службу», прийнятого 16 грудня 1993 р., державна служба в Україні – це професійна діяльність осіб, які обіймають

посади в державних органах та їх апаратах, на які покладено практичне виконання завдань і функцій держави, і які одержують заробітну плату за рахунок державних коштів. Така ж позиція знайшла відбиття у ст. 1 Закону України «Про державну службу», прийнятого 17 листопада 2011 р., що набирає чинності з 1 січня 2014 р. [27]: «Державна служба – професійна діяльність державних службовців з підготовки пропозицій щодо формування державної політики, забезпечення її реалізації та надання адміністративних послуг».

Подібні дефініції цієї правової категорії зустрічаємо й у законодавчих актах, присвячених окремим видам державної служби. Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про дипломатичну службу» [28] дипломатична служба України є професійною діяльністю громадян України, спрямованою на практичну реалізацію зовнішньої політики України, захист її національних інтересів у сфері міжнародних відносин, а також прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном. Стаття 1 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [29] службу в органах місцевого самоврядування визначає як професійну, на постійній основі діяльність громадян України, які обіймають посади в органах місцевого самоврядування, спрямовану на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом.

Як професійну діяльність громадян України, які обіймають певні категорії посад, розцінюють державну службу загалом та окремі її види і вчені-юристи. Наприклад, Д. М. Бахрах розглядає її як професійне здійснення за дорученням держави суспільно корисної діяльності особами, які обіймають посади в державних організаціях [30, с. 37]. Д. М. Овсянко з огляду на поділ державних посад на категорії вважає, що під держслужбою слід розуміти професійну діяльність державних органів по забезпеченню

виконання певних повноважень [31, с. 78]. «Державна служба – це професійна діяльність громадян щодо здійснення цілей і функцій держави, що охоплює: формування управлінських, процесуальних і соціально-психологічних основ діяльності державного апарату; побудову та правовий опис ієрархії посад; виявлення, підбір, підготовку, розвиток, просування, оцінку, стимулювання та відповідальність державних службовців», – наполягає Н. Р. Нижник [32, с. 72]. С. Г. Стеценко визначає це поняття як професійну діяльність осіб, які обіймають посади в державних органах та їх апараті з практичного виконання завдань і функцій держави і які одержують заробітну плату за рахунок державних коштів [33, с. 137]. О. В. Петришин державну службу пропонує розглядати як професійну діяльність осіб, які обіймають в установленому порядку посади в державних органах і державних організаціях з практичного здійснення покладених на них функцій і завдань, яка оплачується з Державного бюджету [34, с. 167]. В. М. Філіповський державну службу трактує як (а) професійну діяльність, пов'язану зі здійсненням посадовими особами службових обов'язків, спрямованих на виконання завдань і функцій держави, і як інструмент органів державної влади, за допомогою якого держава виконує свої функції, і (б) відносно стійку організацію діяльності професійно підготовлених людей, спрямовану на забезпечення й підтримання функцій держави та захист її інтересів [35, с. 34].

Своєрідно резюмуючою є позиція А. Ф. Ноздрачова, за якою державна служба, як різновид професійної діяльності, означає безперервне й компетентне забезпечення виконання повноважень державних органів особами, які перебувають на державних посадах. Державна служба – це професія для державних службовців, що вимагає спеціальної підготовки й отримання спеціальної освіти. Тому вони приймаються на постійну роботу, їм присвоюються кваліфікаційні розряди, звання, ранги [36, с. 37].

Всіляко підтримуємо Ю. П. Битяка, який так тлумачить основні елементи поняття «державна служба»:

– це професійна діяльність осіб, які обіймають посади в державних органах та їх апараті (у законодавчих, виконавчих, судових і в прокуратурі);

– вона є частиною організаційної діяльності держави;

– здійснюється на підставі Конституції й законів України, інших нормативно-правових актів;

– спрямована на комплектування особового складу державних органів, інших державних організацій і на правове регулювання праці державних службовців;

– зміст діяльності державних службовців полягає у практичному виконанні завдань і функцій держави (її органів), у вирішенні інших соціально важливих завдань, у забезпеченні прав і свобод громадян;

– оплата праці державних службовців здійснюється з державних коштів (більш вузько – з Державного бюджету) [37, с. 67, 68].

Як і інші види державної служби, служба в суді – це теж професійна діяльність. Це означає, що суддя виконує покладені на нього посадові обов'язки на професіональних засадах, тобто виконує основну роботу, за яку одержує відповідну грошову винагороду (заробітну плату).

О. Є. Климов вирізняє такі значення цього поняття, як-от: а) сукупність людей, які займаються близькими проблемами й мають схожий спосіб життя; б) галузь застосування сил; в) діяльність і сфера прояву особистості; г) система, що історично розвивається; д) реальність, яка творчо формується самим суб'єктом праці [38, с. 8-24]. У нашому дослідженні ми розглядатимемо професію як діяльність і царину прояву людини як особистості.

Щоб мати право обійняти посаду судді, громадянин України повинен перш за все здобути відповідну професійну освіту. Згідно з ч. 3 ст. 127

Конституції України на цю посаду кваліфікаційною комісією суддів може бути рекомендовано громадянина України не молодше 25 років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менш 3-х років, проживає в Україні не менше 10-ти років, володіючий державною мовою. Аналогічні вимоги до кандидатів щодо громадянства, віку, стажу, строку проживання в Україні й володіння державною мовою встановлено в ч. 1 ст. 64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Вищою професійною освітою в розумінні вказаних правових приписів є вища юридична освіта, здобута в Україні за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра, а також вища юридична освіта за відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем, здобута в зарубіжних державах і визнана в Україні в установленому законом порядку. Згідно зі ст. 8 Закону України «Про вищу освіту» [39] спеціаліст – це освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на підставі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра має повну вищу освіту, здобула спеціальні уміння і знання, достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) відповідного рівня професійної діяльності, передбачених для первинних посад у певному виді економічної діяльності. У свою чергу, магістр – це освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на підставі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння і знання, достатні для виконання професійних завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності, передбачених для первинних посад у певному виді економічної діяльності. До документів, які засвідчують здобуття особою вищої освіти і кваліфікації за вказаними освітньо-кваліфікаційними рівнями належать диплом спеціаліста й диплом магістра. Зразки цих документів затверджуються Кабінетом Міністрів України. Вищий навчальний заклад має право видавати документ про вищу освіту державного зразка тільки з акредитованого напрямку (спеціальності).

Професіоналізм державних службовців загалом і судді, зокрема, можна розуміти як у широкому, так і у вузькому значенні. У першому випадку йдеться про необхідність здобуття загальної професійної освіти, що дасть змогу виконувати не лише вузькоспеціальні, але й загальні функції. В іншому випадку передбачається якісне виконання саме спеціальних функцій і завдань, характерних для конкретного виду державної служби, тобто служби в суді. Професіоналізм передбачає не тільки здобуття суддями необхідної професійної освіти, а й набуття досвіду й навичок у роботі, майстерності, вміння орієнтуватись у галузі права та ін. Логічність і виправданість вбачається в тому, що ч. 1 ст. 64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» разом з вимогою про наявність вищої юридичної освіти містить також вимогу стосовно стажу роботи в галузі права не менш 3-х років.

Важливість неухильного дотримання вищевказаних положень проілюструємо прикладом із судової практики.

15 липня 2011 р. К. звернувся до Вищого адміністративного суду України з позовом про визнання незаконним і скасування рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 28 квітня 2011 р., №1234/пп-11 і про обов'язок відповідача допустити його до добору кандидатів на посаду судді вперше з визначенням дати складання позивачем анонімного тестування і кваліфікаційного іспиту.

Колегія суддів вважає, що позов задоволенню не підлягає з огляду на таке. Відповідно до ч. 3 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України [40] у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони на підставі, в межах повноважень й у спосіб, що передбачені Конституцією й законами України. Порядок зайняття посади судді суду загальної юрисдикції регулюється Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р., №2453-VI. Відповідно до ч.

З ст. 127 Конституції України й ч. 1 ст. 64 вказаного Закону «Про судоустрій і статус суддів» на цю посаду може бути рекомендовано кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодше 25 років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менше 3-х років, проживає в Україні не менш 10-ти років, володіє державною мовою. За загальними положеннями згідно з ч. 1 ст. 65 цього ж Закону добір кандидатів на посаду судді відбувається з числа осіб, які відповідають вимогам, установленим Конституцією і ст. 64 цього Закону, за результатами проходження спеціальної підготовки і складення кваліфікаційного іспиту відповідно до законодавчих вимог. Для зайняття посади професійного судді в судах загальної юрисдикції Конституцією й Законом України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено спеціальні процедури, що стосуються встановлення кваліфікаційних вимог, порядку призначення й обрання на посаду судді тощо. Зокрема, у ч. 4 ст. 64 вказаного Закону №2453-VI говориться, що: (а) вища юридична освіта має бути здобута в Україні за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра, або ж за відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем, здобута в іноземних державах і визнана в Україні в установленому законом порядку; (б) стаж роботи в галузі права – це стаж особи за спеціальністю після здобуття нею вищої юридичної освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче спеціаліста. Кожен, хто відповідає встановленим вимогам до кандидата на посаду судді, має право звернутися до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України із заявою про участь у доборі кандидатів на посаду судді (ч. 3 ст. 65 цього Закону). Для участі в доборі кандидатів на посаду судді згідно з ч. 1 ст. 67 Закону «Про судоустрій і статус суддів» особа подає: (а) письмову заяву про участь у доборі кандидатів на посаду судді; (б) копію паспорта громадянина України; (в) анкету кандидата на посаду судді, що містить інформацію про нього; копії дипломів про освіту, науковий ступінь або вчене звання; (г) виписку з трудової книжки про

стаж роботи в галузі права; (д) висновок медичної установи про стан здоров'я кандидата; (е) письмову згоду на збирання, зберігання й використання інформації про кандидата з метою оцінки його готовності до роботи на посаді судді і проведення щодо нього спеціальної перевірки.

Із матеріалів справи К. вбачається, що згідно з дипломом, виданим 30 січня 2009 р., він отримав повну вищу освіту за спеціальністю «Правознавство» і здобув кваліфікацію юриста за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра. З 11 жовтня 2005 р. по 12 травня 2010 р. позивач обіймав посаду провідного юрисконсульта УВТО КП «Кіровогеологія», а з 10 червня 2010 р. по 24 листопада 2010 р. – посаду юриста ЗАТ «Коростишівський залізобетон». Як пояснив у судовому засіданні позивач, після здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра у 2007 р., він продовжив навчання у магістратурі й освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста не отримував.

Порядок призначення на посаду судді визначено у ст. 66 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Так, за п. 4 ч. 1 цієї норми іспит перед ВККС складають особи, які відповідають установленим вимогам до кандидатів на цю посаду. У Рішенні Конституційного Суду України від 5 квітня 2011 р., №3-рп/2011 (справа про стаж для зайняття посади судді в апеляційних, вищих спеціалізованих судах та Верховному Суді України) [41] зазначено, що для зайняття посади професійного судді у судах загальної юрисдикції Конституцією й Законом України передбачено спеціальні процедури, що стосуються встановлення кваліфікаційних вимог, порядку призначення й обрання на посаду судді та ін. Конституція містить загальні вимоги щодо зайняття посади професійного судді в судах загальної юрисдикції, визначає їх способи – призначення вперше й обрання безстроково (п. 27 ч. 1 ст. 85; ч. 4 ст. 126; ч. 3, 4 ст. 127; ч. 1 ст. 128). Водночас законодавець уповноважений установлювати додаткові вимоги до окремих категорій суддів щодо стажу, віку та їх професійного

рівня порівняно із основними вимогами для зайняття посади професійного судді (ч. 5 ст. 127 Конституції). Законодавець визначив, що для кандидата на посаду судді це має бути стаж за спеціальністю після здобуття вищої юридичної освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче спеціаліста.

Таким чином, посилення позивача в даній справі на те, що до стажу роботи за юридичною спеціальністю може зараховуватися період заочного навчання кандидата на посаду судді, але не більше одного року (останній рік навчання) за умови, що кандидат працює за юридичною спеціальністю, не відповідає вимогам чинного законодавства. Ураховуючи те, що К. здобув вищу юридичну освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра в січні 2009 р., на час подання ним заяви до ВККС про участь у доборі кандидата на посаду судді стаж його роботи в галузі права складав менше 3-х років. А тому рішення комісії про відмову в допуску до процедури добору кандидатів на посаду судді відповідає вимогам закону й обставинам справи [42].

Однією з важливих заporук якісної професійної діяльності суддів є набуття ними належного кваліфікаційного рівня. Професійна підготовка є сукупністю спеціальних знань, умінь і навичок, якостей, трудового досвіду й норм поведінки, що забезпечують можливість успішної діяльності в певній галузі, а також процес доведення усіх цих вимог тими, хто навчається.

У світі існують 2 основні моделі підготовки кандидатів на посади суддів. Відповідно до першої з них для зайняття цієї посади достатньо загальної юридичної освіти, за другою – необхідна спеціальна освіта, як правило, на базі вже здобутої вищої юридичної освіти. Перша модель найбільш поширена в країнах загального права, друга – у країнах романо-германської правової традиції.

І. Л. Самсін до переваг першої відносить такі: а) суддівська корпорація є відкритою; доступ до мантиї судді відкрито для найрізноманітніших представників юридичної професії, «природний відбір» сприяє просуванню найкращих; б) суддя є носієм загальної юридичної культури, він не протиставляє себе іншим представникам юридичної професії, а значить, є більш схильним до емпатії й менше – до професійної деградації; в) за умов розвиненої загальної юридичної освіти немає потреби у створенні центрів спеціальної підготовки суддів, де-факто їх функції виконують найбільш відомі вузи й вищі суди, які організують спеціалізацію, стажування й курси перепідготовки; г) центри спеціальної підготовки суддів створені для навчання вже дорослих громадян, не завжди здатних оволодівати новими знаннями й до того ж не завжди готових змінити умови звичного життя заради отримання стаціонарної кар'єрної освіти [43, с. 193, 194].

Що стосується другої моделі, то її переваги, на думку цього правознавця, полягають у наступному: а) спеціалізація – розвиток у кандидатів на посади суддів навичок, професійно важливих при відправленні правосуддя; б) у центрах спеціальної підготовки суддів відбувається цілеспрямована культивування ідеалів справедливості і правосуддя, єднання майбутніх суддів у професійну корпорацію, що допомагає їм у майбутньому зберігати вірність ідеалам справедливості в найскладніших ситуаціях; в) у межах спеціалізованих центрів існує можливість організувати систему відбору найкращих з кандидатів з урахуванням не лише їх професійних якостей, а й моральної характеристики; г) спеціалізовані центри окрім підготовки суддів можуть виконувати інші корисні функції: проводити наукові дослідження, оцінювати судову практику, організувати перепідготовку, тощо; д) у центрах спеціальної підготовки суддів розвивається професійна культура суддівського корпусу [43, с. 194].

У 1999 р. в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого було створено факультет підготовки професійних суддів, перед яким ставилося завдання підготовки висококваліфікованих кадрів для формування суддівського корпусу. Аналогічне завдання було поставлено й перед створеним у 2002 р. Інститутом підготовки професійних суддів при Одеській національній юридичній академії.

Державною установою зі спеціальним статусом, що забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для судової системи, є Національна школа суддів України, що утворюється при Вищій кваліфікаційній комісії суддів України. Національна школа суддів України здійснює: (1) організацію спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді; (2) підготовку суддів, яких (а) призначено на посаду судді вперше, (б) обрано на цю посаду безстроково, (в) призначено на адміністративні посади в судах; (3) періодичне навчання суддів з метою підвищення рівня їх кваліфікації; (4) підготовку працівників апаратів судів; (5) проведення наукових досліджень з питань удосконалення судочинства; (6) вивчення міжнародного досвіду організації діяльності судів; (7) науково-методичне забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України й Вищої ради юстиції.

Втручання органів державної влади в діяльність Національної школи суддів не допускається, крім випадків, передбачених законами України. Відповідно до Статуту Національна школа суддів України, затвердженого рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України №9/зп12 від 12 березня 2012 р. [44], метою організації спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді є створення уніфікованої системи підготовки, орієнтованої на вироблення й удосконалення якостей, необхідних для судді. Організація спеціальної підготовки кандидатів на цю посаду ґрунтується на таких засадах, як (а) обов'язковість проходження теоретичного і практичного навчання кандидатів на цю посаду, (б) орієнтованість спеціальної

підготовки за напрямками діяльності майбутніх суддів, (в) ключова роль суддівського корпусу при проведенні такої підготовки.

Суддя, призначений на посаду судді вперше, проходить щорічну двотижневу підготовку в Національній школі суддів України. Суддя, який обіймає посаду судді безстроково, проходить двотижневу підготовку в Національній школі суддів не менше одного разу в три роки. Метою підготовки суддів та працівників апаратів судів є забезпечення судової системи висококваліфікованими кадрами. Процес такої підготовки вказаної категорії осіб ґрунтується на принципах: (а) відкритості доступу до процесу підготовки й формування програм останньої; (б) участі суддівського корпусу в цьому; (в) системності, періодичності й безперервності останнього; (г) цілеспрямованості підготовки; (д) анонімності її оцінювання; (е) використання судової практики у справі підготовки; (є) її відповідності законодавству України з урахуванням передового досвіду зарубіжних країн.

3. Забезпечення реалізації судової влади шляхом здійснення правосуддя в Україні з метою захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави на засадах верховенства права. У ст. 6. Конституції України судову владу закріплено як одну з гілок влади державної в системі 2-х інших – законодавчої й виконавчої, кожна з яких має свою компетенцію й не втручається в діяльність іншої. Аналіз змісту цієї норми надав можливості В. В. Городовенко окреслити ключові позиції феномену «судова влада». По-перше, вона є саме владою, отже, у принципах її організації й функціонування повинна відбиватися владно-атрибутивна властивість. По-друге, судова влада є державною, а значить, особливості її публічності теж впливають на зміст її принципів як першооснови інституту. По-третє, вона не є єдиною формою влади державної, а існує поряд із законодавчою й виконавчою, а за таких умов структурної

дисперсії державної влади виникає питання принципів взаємовідносин між гілками влади. По-четверте, межі функціонування судової влади є визначеними нормативно [45, с. 26. 27].

Констатуємо, що одностайності в доктринальному розумінні поняття «судова влада» поки що бракує. Дослідники розглядають це правове явище в різних площинах, що робить практично неможливим їх порівняння чи визначення більш вдалого й повного. Однак практично всі науковці, вивчаючи цей феномен, відштовхуються від теорії поділу державної влади на гілки, виокремлюють у ньому організаційний складник, акцентуючи увагу на основній, специфічній функції судової влади – правосуддя. Наприклад, Ю. М. Грошевий та І. Є Марочкін визначають її як специфічну гілку влади державної, яка реалізується уповноваженими на те державними органами – судами й покликана розв’язувати правові конфлікти і здійснювати судовий контроль [46, с. 20]. Цю позицію загалом поділяє В. В. Лазарєв, з погляду якого судова влада є специфічною незалежною гілкою державної влади, що реалізовується шляхом розгляду й розв’язання в судових засіданнях спорів щодо права [47, с. 184].

Вдалим вважаємо підхід М. О. Колоколова, який обґрунтував такі ключові характеристики судової влади:

- вона є реальною, їй притаманні видові, родові ознаки й риси, властиві будь-якій іншій владі;
- як будь-яке інше соціальне явище ця влада існує тільки в динаміці;
- у межах своєї компетенції вона є сильнішою порівняно з будь-якою організацією й індивідом, які володіють тією ж компетенцією на території конкретної держави;
- вона має одночасно публічно- і приватно-правовий характер;
- знаходить свій прояв у правозастосовній, правотлумачній і правотворчій сферах, завдяки чому ця влада бере участь в управлінні суспільством;

- не існує поза нормативним регулюванням;
- судова влада опосередковується у правосудді та його результатах;
- є суб'єктом, що формулює джерела права (судові прецеденти й судову практику);
- головним її призначенням є розв'язання соціальних, економічних та інших конфліктів [48, с. 125].

Основоположними засадами цієї гілки влади, що віддзеркалюють її природу й ідейні підвалини організації й діяльності, є її принципи (лат. *principium*, грец. *Αρχή* – первоначало, керівна ідея, основне правило поведінки). Принципи – це соціальні явища як за джерелом виникнення, так і за змістом: їх виникнення зумовлюється потребами суспільного розвитку й у них відбиваються закономірності суспільного життя. Без урахування таких істотних моментів неможливо пояснити і зрозуміти особливе значення принципів для послідовного узгодження людської діяльності з вимогами об'єктивних соціальних закономірностей. Усе це повною мірою стосується і принципів судової влади.

Категорія «принцип», як слушно вважає Г. А. Сverdlik, належить до числа фундаментальних явищ, містить багатогранні й багатоякісні їх сторони й опосередкування, які важко охопити якою-небудь однією загальною дефініцією [49, с. 4].

В. І. Анішина, обравши за основу виділення загального й особливого компонентів у системі принципів судової влади, запропонувала таку їх класифікацію:

- а) за критерієм значимості в установленні самостійності судової влади:
  - принципи, що визначають засади зовнішньої її самостійності або ідеї автономії суду в системі поділу влади: (а) повнота судової влади, паритетність, (в) взаємодія з іншими владними структурами й рівність статусу гілок влади, (г) неприпустимості обмеження її конституційних

повноважень законом, (д) невтручання в судову діяльність, (е) відправлення правосуддя тільки судом, (є) конституційності й законності в питаннях організації й діяльності цієї гілки влади, (ж) автономності системи судових установ, (з) незалежності, недоторканності і незмінюваності судді, (и) фінансування з Державного бюджету, тощо;

– принципи, які визначають засади внутрішньосистемної самостійності, що включають принципи статусу судді і принципи судочинства як фундаменту забезпечення його самостійності у процесі відправлення правосуддя: (а) визнання людини, її прав і свобод вищою цінністю, (б) рівність усіх перед законом і судом, (в) вільний доступ до правосуддя, (г) публічність судової діяльності, (д) здійснення правосуддя в розумні строки, (е) транспарентність, тобто відкритість, гласність, (є) державна мова судочинства, (ж) усність і безпосередність судочинства, (з) повнота дослідження й неупередженість оцінювання доказів при здійсненні правосуддя, (и) універсальність судового захисту, (і) умотивованість судової діяльності, (ї) презумпція невинуватості, колегіальність, одноосібне здійснення правосуддя, (й) участь народу у відправленні правосуддя, (к) гарантії права на захист обвинуваченого та ін.;

б) за критерієм належності до судової або інших гілок та інститутів влади в цілому:

– загальні (або загальноправові) принципи, основоположні начала, що лежать в основі державності в цілому, праворегулювання й установлення засад взаємовідносин особистості й держави (різних її структур і державних органів), характерні для правовідносин у сфері не лише судової влади, а й організації й діяльності інших її гілок: (а) самостійність гілок влади, (б) конституційність і законність їх організації й діяльності, (в) визнання людини, її прав і свобод найвищою цінністю, (г) рівність усіх перед законом і судом, (д) демократизм, федералізм,

публічність, незалежність і недоторканність носіїв влади, (е) транспарентність, (є) державна мова, (ж) фінансування з Державного бюджету;

– спеціальні принципи: (а) здійснення правосуддя лише судом, (б) публічність, (в) незмінюваність суддів, (г) усність і безпосередність судочинства та ін. [50, с. 14-17].

Серед притаманних судовій владі функцій основною є здійснення правосуддя, у процесі якого, вирішуючи шляхом судочинства спір про право за законодавчо встановленою процедурою, відбувається захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Правосуддя – стрижневий елемент правової системи держави, позаяк саме на нього з огляду на його системоутворююче значення покладається реалізація права.

П. В. Анісімов пропонує трактувати конструкцію «захист прав людини» як комплекс гарантованих державою й міжнародною спільнотою організаційно-правових засобів, які забезпечують право людини на правовий захист і призначені для усунення перешкод на шляху реалізації прав людини, а також поновлення порушених прав і покарання винних у цьому [51, с. 113, 114]. М. В. Вітрук вважає, що захист прав людини є елементом юридичного механізму їх реалізації, спеціальним видом правомірної позитивної діяльності органів держави й суспільства, а також самої особистості як носія прав і свобод [52, с. 99, 100].

Право людини на захист своїх прав охоплює низку правочинностей, в тому числі і право на звернення до суду і право на судовий захист. Згідно зі ст. 8 Загальної декларації прав людини [53] кожна людина має право на ефективне відновлення у правах компетентними національними судами у випадку порушення основних прав, наданих їй конституцією або законом. Судовий захист застосовується, коли уповноважена особа не в змозі

самостійно поновити порушене право, а зобов'язана особа відмовляється виконувати свій обов'язок, а також у випадку суперечки про право.

О. І. Наливайко вирізняє такі принципи правого захисту людини, узаконені Конституцією України:

- невідчужуваності й непорушності прав і свобод (ст. 21);
  - їх гарантованості й довічності (ст. 22);
  - рівності конституційних прав і свобод громадян і рівності останніх перед законом (ст. 24);
  - право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб (ст. 55);
  - відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальних чи моральних збитків (ст. 56);
  - недопустимості зворотної дії закону (ст. 58);
  - права на правову допомогу (ст. 59);
  - необов'язковості виконання явно злочинного розпорядження чи наказу (ст. 60);
  - недопустимості подвійного притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те ж саме правопорушення (ст. 61);
  - презумпції невинуватості особи (ст. 62);
  - звільнення від юридичної відповідальності за відмову давати показання або пояснення (ст. 63);
  - недопустимості обмеження конституційних прав і свобод (ст. 64)
- [54, с. 81, 82].

Стаття 8 Конституції зазначає, що в Україні визнається й діє принцип верховенства права, який у правовій державі визначає умови життєдіяльності всього соціального організму, тобто порядок створення, існування й функціонування державних органів і громадських організацій, соціальних спільностей, ставлення до них, а також між собою окремих

громадян, а тому він є базовим і найбільш значущим. Указаний принцип також означає, що не держава створює право, а, навпаки, право є фундаментом організації й життєдіяльності держави в особі її органів, посадових осіб, організацій. А звідси випливає, що не держава надає права і свободи людині, а народ створює право, щоб обмежити ним насамперед державну владу, адже, як відомо, у правовій державі владі притаманні деякі межі, які вона не вправі переступати. Обмеженість влади у такій державі створюється визнанням за особою непорушних і недоторканих прав, поділом влади на гілки, чітким окресленням компетенції її структурних одиниць та ін.

Якщо суспільні відносини поряд з певними видами соціальних норм урегульовано ще й нормами права, то при вирішенні виникаючих спорів використовуються саме норми права, незважаючи на інші норми. Це зумовлено тим, що право акумулює в собі кращі надбання всього комплексу соціальних норм і має певні властивості, що забезпечують дієвість подібного регулятора суспільних відносин, тобто: (а) право є суворо впорядкованою системою певних взаємопов'язаних правил поведінки; (б) воно є системою встановлених або санкціонованих державою норм; в) це система норм, що мають загальнообов'язковий нормативний характер; г) право охороняється й забезпечується державою, можливістю застосування примусу до порушників [55, с. 11-18].

При цьому слід розрізняти такі правові категорії, як «верховенство права» і «верховенство закону». Право як явище є набагато динамічнішим від найдосконаліших законодавчих форм. Із позиції широкого праворозуміння, здійснюючи пошук права в межах Конституції чи закону, органи держави мають залучати до його констатації не тільки відповідні тексти, а й додаткові матеріали, які дали б змогу забезпечити верховенство як закону, зокрема, так і права загалом. «І такий пошук права, – висловлює міркування С. І. Алас, – не зруйнує законності, адже орієнтирами в цьому

напрямі мають служити загально визнані сучасним цивілізованим світом принципи права, міжнародні пакти про права людини, міжнародна судова практика, зокрема, практика Європейського суду з прав людини, міжнародні правові звичаї, тенденції розвитку правових засобів захисту прав людини в європейському й міжнародному співробітництві тощо» [56, с. 61].

Із принципом верховенства закону нерозривно пов'язаний принцип єдності законності, який у правозастосовній сфері припускає: а) спільну спрямованість у правовому регулюванні однорідних суспільних відносин, що впливає із загальних для всіх регіонів країни інтересів і потреб; б) однозначність у розумінні, застосуванні й виконанні законів і підзаконних нормативних актів на всій території країни всіма суб'єктами права.

Таким чином, служба в суді – це особливий різновид державної служби, що полягає у професійній діяльності громадян України, які обіймають штатні суддівські посади, і спрямована на реалізацію судової влади шляхом здійснення правосуддя в Україні з метою захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави на засадах верховенства права. З метою підвищення рівня соціально-правового захисту суддів, поліпшення правозастосовної практики й уникнення спірних ситуацій дефініція цього поняття має бути закріплена у гл. 1 «Загальні положення статусу судді» розд. III «Професійні судді, народні засідателі та присяжні» Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

На сучасному етапі судова система функціонує в умовах здійснення в державі інтенсивних соціально-економічних реформ, які ставлять нові завдання й визначають необхідність переходу судів на якісно новий рівень діяльності. Стратегічним завданням модернізації українського соціуму загалом і державної влади, зокрема, є подальше підвищення авторитету судової влади, зміцнення судової системи на принципах доступності,

справедливості, прозорості й неупередженості правосуддя, що в сукупності служать умовами подальшого розвитку громадянського суспільства і правової держави, втілення в життя конституційних засад правового статусу особи.

На думку іноземних фахівців, слід забезпечити справжню рівновагу між повноваженнями законодавчої, виконавчої й судової гілок влади. Незалежність судової влади служить передумовою довіри до неї, авторитету судових органів та успішного відправлення правосуддя. Самостійне прийняття судом рішення по справі – суть судової незалежності. При виконанні функцій з відправлення правосуддя й постановлення рішення суддя не повинен керуватися ніким і нічим, окрім прийнятого відповідно до демократичних принципів закону, власного сумління й відчуття справедливості. Отже, абсолютно необхідними стають спроможна й ефективна система правосуддя й гарантії незалежності кожного конкретного судді. Самостійність судів означає їх незалежність від влади виконавчої, партій і сторін у спорах. Вони також повинні бути незалежними й від законодавчої влади в усьому, крім обов'язкового застосування ними законів, прийнятих цим законодавчим органом [57].

Висловлюємо підтримку В. С. Смородинському, який пропонує 3 основні напрямки здійснення судово-правової реформи шляхом підвищення й закріплення владності судової системи, а саме: (а) здійснення заходів щодо нормативно-правового забезпечення судової системи, (б) визначення й реалізація комплексу заходів щодо легітимації судової влади і (в) розбудова комплексної, безперервно діючої системи кадрового, фінансового й інформаційного забезпечення судової влади [58, с. 166].

Має рацію В. Д. Бринцев, який вважає, що належне проведення судової реформи можливе лише шляхом суттєвих змін норм Конституції України, у якій необхідно закріпити такі принципи: (а) виключення із

судової юрисдикції можуть встановлюватися лише нормами Основного Закону; (б) народ вправі брати участь у здійсненні правосуддя у формі народних (дільничних) суддів, які обираються громадянами строком на 5 років без обмеження кількості термінів обрання; (в) судову систему складають Верховний Суд України, касаційні суди, обласні (апеляційні) суди, окружні, місцеві й дільничні (народні) суди; (г) судовий контроль покладається на слідчих суддів, які діють у місцевих судах; (д) Конституційний Суд України трансформується в конституційну палату Верховного Суду України; (е) організаційне забезпечення діяльності всіх судів покладається на Департамент Верховного Суду України та ін. [59, с. 180-183].

Вважаємо, що найбільш актуальними проблемами судово-правової реформи є: (а) зміцнення ролі судової влади в системі державного устрою; (б) удосконалення правої системи як цілісного явища, що об'єднує в собі систему законодавства й судову практику; (в) формування довгострокової стратегії розвитку судової системи; (г) побудова ефективного механізму взаємодії між громадянським суспільством і судовою владою; (д) удосконалення судового механізму забезпечення й захисту права і законних інтересів юридичних і фізичних осіб; (е) підвищення рівня професіоналізму суддівського корпусу; (є) гарантування рівної для всіх доступності до правосуддя; (ж) удосконалення дисциплінарної відповідальності суддів; (з) боротьба з корупцією в судах.

Проведене у цьому підрозділі вивчення правової природи служби в суді дозволяє сформулювати деякі висновки.

1. Центральне місце в механізмі забезпечення законності і правопорядку належить судовій владі, яка є специфічною незалежною гілкою державної влади, що реалізує повноваження зі здійснення правосуддя шляхом гласного, змагального і, як правило, колегіального розгляду й вирішення в судових засіданнях спорів.

Серед притаманних судовій владі функцій основною є здійснення правосуддя, у процесі чого суд, вирішуючи спір про право за законодавчо встановленою процедурою, шляхом судочинства захищає права, свободи й законні інтереси юридичних і фізичних осіб. Правосуддя – стрижневий елемент правової системи держави, позаяк саме на нього з огляду на його системоутворююче значення покладається реалізація права.

2. Служба в суді характеризується сукупністю суттєвих ознак, що охоплюють:

- особливий різновид державної служби;
- професійну діяльність громадян України, які обіймають штатні суддівські посади;
- забезпечення виконання судової влади шляхом здійснення правосуддя в Україні з метою захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави на засадах верховенства права.

Служба в суді – особливий різновид державної служби, що полягає у професійній діяльності громадян України, які обіймають штатні суддівські посади, і спрямована на реалізацію судової влади шляхом відправлення правосуддя з метою захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави на засадах верховенства права. З метою підвищення рівня соціально-правового захисту суддів, поліпшення правозастосовної практики й уникнення спірних ситуацій ця дефініція поняття «служба в суді» має бути закріплена у гл. 1 «Загальні положення статусу судді» розд. III «Професійні судді, народні засідателі та присяжні» Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

3. На сучасному етапі судова система функціонує в умовах здійснюваних у державі інтенсивних соціально-економічних реформ, які ставлять нові завдання й визначають необхідність переходу судів на якісно

новий рівень діяльності. Стратегічним завданням модернізації українського суспільства загалом і державної влади, зокрема, є подальше підвищення авторитету судової влади, зміцнення судової системи на принципах доступності, справедливості, прозорості й неупередженості правосуддя, що в сукупності служить умовою подальшого розвитку громадянського суспільства і правової держави, втілення в життя конституційних засад правового статусу особи.

Найбільш актуальними проблемами судово-правової реформи є: а) зміцнення ролі судової влади в системі державного устрою; б) удосконалення правої системи як цілісного явища, що об'єднує в собі систему законодавства й судову практику; в) формування довгострокової стратегії розвитку судової системи; г) побудова ефективного механізму взаємодії між громадянським суспільством і судовою владою; д) удосконалення судового механізму забезпечення й захисту прав і законних інтересів юридичних і фізичних осіб; е) підвищення рівня професіоналізму суддівського корпусу; є) гарантування рівної для всіх доступності до правосуддя; ж) удосконалення дисциплінарної відповідальності суддів; з) боротьба з корупцією в судах.

1.2. Суддя – спеціальний суб'єкт трудового права

Актуальність вивчення проблеми соціального захисту суддів пояснюється потребою прискіпливої науково-теоретичної оцінки нормативних новел у цій царині, а також необхідністю дослідження їх впливу на організацію соціального захисту суддів та його ефективність. Позаяк підвищений соціальний захист суддів зумовлений видом їх професійної діяльності, доречним є їх розгляд як спеціальних суб'єктів трудового права.

Перш ніж охарактеризувати суддю як особливого суб'єкта трудового права, зупинимося на загальнотеоретичному розумінні категорій «суб'єкт права» й «суб'єкт правовідносин», оскільки ця проблема є своєрідною точкою відліку багатьох юридичних явищ.

І. Т. Фролов термін «суб'єкт» трактує як активно діючий, пізнаючий і володіючий свідомістю індивід або соціальна група [60, с. 465]. Іншими словами, суб'єкт – це носій передовсім ознаки «активність», джерело діяльності, спрямованої на елемент пасивний – об'єкт.

З погляду В. С. Нерсисянца, суб'єкти права – це всі адресати останнього, всі, хто знаходиться під його впливом, визнається ним як абстрактна правова особа, як можливий носій прав та обов'язків, тобто це вільні індивіди, господарські об'єднання, громадські й релігійні організації, окремі державні органи й держава в цілому [61, с. 509, 510]. Уточнює його позицію М. М. Марченко, на думку якого суб'єкти права – це реальна передумова й необхідний елемент правових відносин, який під кутом зору юридичних властивостей характеризуються правоздатністю й дієздатністю [62, с. 356]. Підтримаємо З. С. Галавана, який стверджує, що суб'єкти правовідносин – це більш конкретизовані суб'єкти права. Перші мають реальні права й обов'язки, в той час як другі володіють тільки здатністю до їх реалізації, але можуть ніколи в ті чи інші правовідносини й не вступити з різних причин: за станом здоров'я, за браком такої необхідності тощо. «Суб'єкти права» – більш широке поняття, яке охоплює всіх осіб, наділених відповідною правосуб'єктністю, які потенційно можуть вступити в певні правовідносини. Суб'єкти ж правовідносин – це конкретні учасники останніх, між якими виникають відповідні зв'язки (суспільні відносини), врегульовані нормами права. Вони не потенційно, а реально вступають у суспільні відносини, реалізують свої суб'єктивні права й виконують юридичні обов'язки [63, с. 24, 25]. Таким чином, категорія «суб'єкт права», так би мовити, виходить

за межі правовідносин, і стосується такого положення особи, коли вона, володіючи певною сукупністю прав та обов'язків, взагалі або до певного часу не реалізує їх у конкретних відносинах.

Іманентною властивістю будь-якого правового суб'єкта є його правовий статус. М. В. Вітрук висловлює судження: «Складовою частиною системи позитивного права є правовий статус особистості, який виконує в державно організованому суспільстві роль відносно самостійного регулятора суспільних відносин. Правовий статус – це соціально допустимі й необхідні можливості, потенції особистості не просто як індивіда, а як громадянина держави» [64, с. 8, 9]. Правовий статус особи, підґрунтям якого є фактичний соціальний статус, тобто її реальне становище в цій системі суспільних відносин, що характеризується загальнолюдськими цінностями (рівні можливості, справедливість, свобода думки, вибір дії та ін.), становить собою сукупність прав, свобод, законних інтересів та обов'язків особистості, які визнаються й гарантуються державою.

«Визначення правового статусу має підкреслювати соціальне призначення особи. Це досягається виходом за межі виключно юридичних категорій за допомогою встановлення зв'язку прав та обов'язків із соціальною діяльністю особи. Такий підхід буде сприяти розкриттю активної творчої функції правового статусу, оскільки проблема правового статусу, як і будь-яка проблема особи, пов'язана з її соціальною діяльністю», – наполягає О. А. Лукашова [65, с. 30]. Унаслідок цього вивчення всіх юридичних категорій і правового статусу, зокрема, має здійснюватись у нерозривній єдності із свідомістю й діяльністю індивіда.

Підтримаємо Ю. В. Карєву, яка виступає за те, що за змістом поняття «правовий статус» слід розглядати з 2-х взаємопов'язаних позицій: (а) як нормативно-правовий статус, зміст якого передбачається нормами права, і (б) як існуючий фактичний правовий статус, тобто реальне положення

суб'єкта правовідносин у конкретних соціально-економічних умовах. На підставі чого робиться висновок, що під правовим статусом потрібно розуміти теоретичну конструкцію, яка поєднує нормативні характеристики, теоретичні уявлення й реальну практику реалізації правових настанов (приписів). При цьому правовий статус особи треба відрізнити від моделі, оскільки остання становить собою ідеальне втілення характеристики широкого кола правових явищ, у той час як правовий статус характеризує тільки суб'єктів правовідносин [66, с. 20, 21].

Л. М. Москвич, за результатами дослідження правового статусу судді стверджує, що:

а) правовий статус є цілісною правовою категорією, яка характеризує весь спектр як юридичних можливостей, так і соціально-психологічних якостей особи, на яку покладено функцію здійснення судової влади в державі;

б) правовий статус судді не повинен розглядатися поза зв'язком з конституційним статусом людини і громадянина, змістом та обсягом прав, основних свобод та обов'язків, закріплених у Конституції України, що виступають фундаментом спеціального професійного статусу судді;

в) зміст правового статусу судді визначається цілями й завданнями його професійної діяльності, виконуваної соціальної функції і становить відповідну сукупність правових можливостей, міру свободи поведінки судді в суспільному житті й у професійній діяльності;

г) при характеристиці правового статусу судді повинно йтися не про статус посади, а про правовий статус суб'єкта, який її обіймає;

д) специфіка професійної діяльності судді вимагає певного обмеження (виключення) деяких конституційних прав і свобод громадянина [67, с. 8].

Як відомо, правовий статус особи є складною системною категорією. Н. В. Вітрук елементами правового статусу судді називає: (а) права й

обов'язки особи, призначеної на цю посаду, (б) правові принципи, що відбивають взаємовідносини між суддею, суспільством і державою, а також (в) гарантії, що забезпечують використання ним своїх прав і виконання обов'язків [68, с. 131]. Із цією позицією ми не погоджуємося, оскільки, як справедливо вказує О. М. Ярошенко, принципи права співвідносяться з нормами чинного законодавства, які передбачають права й обов'язки суб'єктів права, як категорії сутності і явища. А тому їх належить розглядати в різних площинах [69, с. 6]. У той же час відповідальність є важливим складником правового статусу, адже права і свободи, що становлять підвалини статусу, без неї реалізуватися не можуть. Не слід включати до переліку складників правового статусу низку елементів, які є умовами набуття останнього, його ефективного реалізації або спрямовані на забезпечення прав та обов'язків.

Таким чином, дотримуємося позиції визнання складниками правового статусу судді як спеціального суб'єкта трудового права таких елементів: (а) трудові права й обов'язки, (б) юридичні гарантії, що забезпечують реалізацію цих прав та обов'язків, і (в) відповідальність у разі невиконання чи неналежного виконання трудових обов'язків.

Статус судді є спеціальним, він визначає особливості правового положення цієї категорії працівників у зв'язку із займаними посадами й відповідною професійною діяльністю від імені держави. Функція здійснення правосуддя передбачає особливе регулювання праці суддів, а межі реалізації ними своїх трудових прав у зв'язку з особливостями їх правового статусу відрізняються від інших категорій працівників унаслідок виконання ними завдань, пов'язаних з реалізацією судової влади. Судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судів загальної юрисдикції чи адміністративної посади, яку конкретний суддя обіймає в суді.

Правовий статус суддів закріплено Конституцією й Законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Конституційний Суд України» [70], а також нормативно-правовими актами, прийнятими на їх розвиток.

Розглянемо детально суттєві ознаки судді як спеціального суб'єкта трудового права.

1. Громадянство України. Відповідно до ч. 1 ст. 51 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддею може бути тільки громадянин України. Стаття 16 Закону України «Про Конституційний Суд України» теж закріплює, що конституційним суддею може бути лише громадянин України. Ця ж вимога встановлена і для державних службовців і службовців правоохоронних органів (ст. 46 Закону України «Про прокуратуру» [71], ст. 19 Закону України «Про Службу безпеки України» [72], ст. 17 Закону України «Про міліцію» [73] та ін.).

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про громадянство України» [74] громадянство України – це правовий зв'язок між фізичною особою й Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках. Інакше кажучи, як справедливо вказує В. М. Шаповал, «громадянство є засобом інституціоналізації принципів взаємовідносин держави й особи». Відповідний стан створює взаємні права й обов'язки» [75, с. 102]. Громадянство є невід'ємною ознакою держави та її суверенітету, без якого вона не може існувати. Як правовий зв'язок воно є не тільки стійким, а й необмеженим у часі й просторі.

Л. Д. Воеводін вважає, що взаємні права й обов'язки особи та держави виникають у зв'язку з поширенням на громадянина юрисдикції останньої з наданням особі в повному обсязі правоздатності, з охороною державою прав та законних інтересів громадян як всередині держави, так і поза її межами [76, с. 175]. При цьому має рацію О. М. Ярошенко, який переконує, що громадянство є не елементом, складником правового

статусу суб'єкта права, а передумовою існування в індивіда певного статусу громадянина конкретної держави в повному обсязі [69, с. 6].

Громадянин України – це особа, яка набула громадянство цієї держави в порядку, передбаченому її законами й міжнародними договорами. Громадянами України є: а) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.) постійно проживали на її території; б) особи, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового становища, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набрання чинності Законом «Про громадянство України» (13 листопада 1991 р.) [77] проживали в Україні й не були громадянами інших держав; в) особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 р. і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 р. органами внутрішніх справ України внесено напис «громадянин України», а також діти таких осіб, які прибули разом із батьками в Україну і на момент прибуття не досягли повноліття, якщо зазначені особи подали заяви про оформлення належності до її громадянства; г) особи, які набули громадянство України відповідно до її законів та міжнародних договорів.

До 2001 р. в Україні діяв старий Закон «Про громадянство України». У його ст. 1 установлювався закріплений в Конституції України принцип єдиного громадянства, хоча ним він і не тлумачився. Законом «Про громадянство України» 2001 р. у ст. 2 ліквідовано цю прогалину таким конституційним положенням: єдине громадянство — це громадянство держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. У цій же статті зазначається: якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави (або держав), у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо ж іноземець набув

громадянство України, у правових відносинах з нею він теж визнається виключно її громадянином.

Цілком логічною вбачається вимога щодо наявності громадянства у претендентів на посади судді, оскільки правовий зв'язок держави й особи відіграє вагомую роль в ефективності здійснення державної влади. Певну гарантію спільності інтересів особи й держави надають вимоги щодо надання громадянства України. Це насамперед визнання й дотримання Конституції й законів України, безперервне проживання на законних підставах на території останньої, володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування. Варто погодитися з Н. О. Армаш, за словами якої «... якщо особа відповідає цим вимогам, то можна з упевненістю вважати, що вона повністю адаптована до умов держави, має не тільки юридичний, а й соціально-культурний зв'язок з нею» [78, с. 58]. «Громадянство слугує гарантією необхідної лояльності особи до держави, особливо це важливо для правоохоронної сфери, де має місце державна таємниця. Не менш важливими, з моєї точки зору, є культурні, релігійні, мовні, світоглядні та ментальні особливості населення, які громадянин України знає краще, ніж іноземець», – наголошує К. Ю. Мельник [79, с. 125, 126].

За ст. 107 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя звільняється з посади за поданням Вищої ради юстиції в разі припинення його громадянства відповідно до Закону «Про громадянство України». Громадянство України припиняється: а) внаслідок виходу з громадянства України; б) внаслідок втрати громадянства України; в) за підставами, передбаченими міжнародними договорами України. З моменту припинення громадянства суддя не вправі продовжувати виконувати свої повноваження. Закріплення такої підстави вважаємо логічним, оскільки наявність громадянства України – обов'язкова вимога для кандидата на

посаду судді, і було б парадоксальним, якщо вона не застосовувалася б до вже діючого судді.

2. Зайняття штатної посади в одному із судів України й відправлення правосуддя на професіональних засадах. Згідно зі ст. 51 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддею є громадянин України, який обіймає штатну суддівську посаду в одному із її судів і здійснює правосуддя на професіональній основі. У Рішенні Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 р., №18-рп/2011 (справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо офіційного тлумачення поняття «щомісячне довічне грошове утримання», що міститься у підпункті «е» підпункту 165.1.1 пункту 165.1 статті 165 Податкового кодексу України) [80] зроблено висновок, що зі змісту цієї норми вбачається: в ній розрізняється правове становище судді, який здійснює правосуддя, й судді у відставці.

Штатною посадою в суді є визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця цього державного органу, на яку покладено окреслене нормативно-правовими актами коло службових повноважень. Як впливає з листа Міністерства праці та соціального політики України №06/2-4/42 «Щодо трудових угод» від 11 березня 2002 р. [81], за трудовим договором працівника приймають на роботу (посаду), що включена до штату підприємства, для виконання відповідної діяльності (певних функцій) за конкретною кваліфікацією, професією, посадою. У штатному розписі штатним одиницям присвоюються найменування посад і професій з зазначенням кодів, які відповідають Класифікатору професій ДК 003:2010, затвердженому наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики №327 від 28 липня 2010 р. [82].

Важливість урахування вищевказаних положень проілюструємо прикладом із судової практики.

Л. звернувся до Окружного адміністративного суду м. Києва з позовом про визнання бездіяльності протиправною й зобов'язання вчинити дії до Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Державної судової адміністрації України, Військового апеляційного суду Центрального регіону в особі ліквідаційної комісії.

Відповідно до постанови Верховної Ради України «Про обрання суддів» від 16 листопада 2006 р., №365-V [83] позивача обрано суддею військового апеляційного суду Центрального регіону безстроково. Згідно з п. 4 Перехідних положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р., №2453-VI військові суди ліквідуються з 15 вересня 2010 р. Після набрання чинності цим Законом військові суди гарнізонів, апеляційні військові суди регіонів, апеляційний суд Військово-Морських Сил розглядають лише ті справи, провадження в яких уже було відкрито. Розгляд таких справ відбувається у строки, визначені відповідним процесуальним кодексом, але не пізніше 15 вересня 2010 р. Указом Президента України «Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів» від 14 вересня 2010 р., №900/2010 [84] постановлено ліквідувати разом з іншими й військовий апеляційний суд Центрального регіону. 23 жовтня 2010 р. Л. подано до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України заяву про переведення його до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Щодо позовної вимоги про зобов'язання Державної судової адміністрації України, починаючи з 1 грудня 2011 р., забезпечити щомісячну виплату заробітної плати і щомісячного грошового утримання на період до переведення і призначення позивача на посаду судді іншого суду колегія суддів відповідно до чинного законодавства дійшла висновку про відмову в задоволенні цього позову виходячи з наступного. Законом №2453-VI встановлено, що Державна судова адміністрація України

здійснює організаційне забезпечення діяльності органів судової влади в межах повноважень, установлених законом (ч. 1 ст. 145). Крім іншого, вона представляє суди у відносинах з Кабінетом Міністрів України й Верховною Радою України під час підготовки проекту закону про Державний бюджет України на відповідний рік у межах повноважень, окреслених цим Законом; готує матеріали для формування пропозицій щодо бюджету судів (ч. 1 ст. 146). За ст. 142 цього Закону Державна судова адміністрація України виконує функції головного розпорядника коштів Державного бюджету України: щодо фінансового забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції (крім Верховного Суду України, вищих спеціалізованих), Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, органів суддівського самоврядування, Національної школи суддів України й Державної судової адміністрації. Колегія суддів звертає увагу на те, що Л. не перебував і не перебуває у трудових відносинах з Державною судовою адміністрацією України, відносини між ними в частині оплати праці не виникають, Позивач як суддя згідно зі ст. 51 Закону №2453-VI має обіймати штатну суддівську посаду в одному із судів України, а тому немає жодних підстави зобов'язувати Державну судову адміністрацію України забезпечувати щомісячну виплату заробітної плати і щомісячного грошового утримання Л. до його переведення чи призначення до іншого суду [85].

Права судді, пов'язані з відправленням правосуддя, визначаються Конституцією, процесуальним та іншими законами України. Суддя має право: (а) брати участь у суддівському самоврядуванні для вирішення питань внутрішньої діяльності суду в установленому законом порядку; (б) створювати об'єднання і брати участь у них з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення професійного рівня; (в) удосконалювати свій професійний рівень і проходити із цією метою відповідну перепідготовку.

Суддя зобов'язаний: а) своєчасно, справедливо й безсторонньо розглядати й вирішувати судові справи відповідно до закону з додержанням засад і правил судочинства; б) дотримуватися правил суддівської етики; в) виявляти повагу до учасників процесу; г) додержуватися Присяги судді; д) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі й таємницю нарадчої кімнати й закритого судового засідання; е) виконувати вимоги й дотримуватися обмежень, установлених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» [86]; є) подавати щороку до 1 квітня за місцем роботи декларацію про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру за минулий рік за формою й у порядку, що встановлені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції».

Доповнює ці законодавчі положення, а в окремих випадках їх уточнює Кодекс суддівської етики, затверджений рішенням XI чергового з'їзду суддів України від 22 лютого 2013 р., №1 [87]. Він регламентує як поведінку судді під час відправлення правосуддя (розд. II), так і його позасудову поведінку (розд. III). Наприклад, при відправленні правосуддя суддя повинен:

а) виконувати свої професійні обов'язки незалежно виходячи виключно із фактів, установлених на підставі власної оцінки доказів, розуміння закону, верховенства права, що є гарантією справедливого розгляду справи в суді, незважаючи на будь-які зовнішні впливи, стимули, загрози, втручання або публічну критику;

б) старанно й неупереджено виконувати покладені на нього обов'язки, вживати заходів для поглиблення своїх знань і вдосконалення практичних навичок;

в) здійснювати судочинство в межах і порядку, визначених процесуальним законом, виявляти при цьому тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб;

г) виконувати обов'язки судді безсторонньо й неупереджено, утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до виникнення сумнівів у рівності професійних суддів, народних засідателів і присяжних при відправленні правосуддя;

д) виявляти повагу до права на інформацію про судовий розгляд, не допускати порушення принципу гласності процесу та ін.

Натомість, позасудова поведінка судді включає такі вимоги: (а) суддя не вправі належати до політичних партій чи професійних спілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької і творчої; (б) він має право брати участь у громадській діяльності, публічних заходах, якщо вони не завдають шкоди його статусу, авторитету суду й не можуть вплинути на здійснення правосуддя, проте повинен уникати взаємовідносин, які можуть вплинути на незалежність і неупередженість судді; (в) судді належить бути обізнаним про свої майнові інтереси, вживати розумних заходів, щоб бути обізнаним про майнові інтереси членів своєї сім'ї; (г) він має враховувати, що сімейні, соціальні взаємовідносини чи будь-які інші стосунки і втручання з боку органів державної влади не повинні впливати на його поведінку в суді чи ухвалення судових рішень; (д) участь судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах і застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимими, проте він може розміщувати й коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди його авторитету й авторитету судової влади.

При розгляді цивільних, господарських, кримінальних, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення суди й судді не є суб'єктами владних повноважень, які виконують владні управлінські функції і не можуть бути відповідачами у справах про оскарження їх рішень, дій чи бездіяльності, вчинених у зв'язку з розглядом

судових справ (постанова Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання, що виникають у судовій практиці при прийнятті до провадження адміністративних судів та розгляді ними адміністративних позовів до судів і суддів» від 12 червня 2009 р., №6 [88]).

3. Здатність суддів за освітньо-кваліфікаційним рівнем, віком, станом здоров'я, діловими й моральними якостями виконувати покладені на них обов'язки. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про зайнятість населення» [89] кожен має право на вільний вибір місця, виду діяльності й роду занять, що забезпечується державою шляхом створення правових, організаційних та економічних умов для цього. Для роботодавця свобода укладення трудового договору – це можливість обирати особу як працівника за станом здоров'я, а також з позицій її ділових і моральних якостей. М. В. Молодцов і С. Ю. Головіна характерною особливістю права особи на працю і роботодавця на добір кадрів називають те, що реалізовані ці права можуть бути тільки шляхом зустрічної угоди, до якої жоден із суб'єктів не може бути примушений, бо сторони вільні у своєму виборі. Завданням трудового законодавства є створення умов для співіснування цих свобод. Особливий, юридично значимий суспільний зв'язок, що надає можливості для співіснування цих 2-х свобод, і створює передумови виникнення трудових відносин. Останні ж за соціально-економічною сутністю є відносинами найманої праці, виконуваної працівником в інтересах роботодавця [90, с. 3].

За умов ринкової економіки значно підвищується роль добору кадрів, який є однією з гарантій раціонального використання трудових ресурсів з урахуванням інтересів громадян, роботодавців і держави. З глибоким розумінням підтримуємо О. С. Пашкова, Т. В. Іванкіну й О. В. Магницьку, що при цьому до основних принципів реалізації кадрової політики слід віднести: (а) соціальну справедливість, (б) дотримання всіх гарантій працівників, (в) застосування прогресивних форм організації

праці, (г) забезпечення оптимальної відповідності особистісних якостей працівника вимогам посади (роботи), (д) раціональне поєднання досвідчених кадрів з молодими; (е) урахування здібностей працівника та його ділових якостей при прийнятті на роботу і просуванні по службі [91, с. 62].

На відміну від чинного КЗпП України [92], проект Трудового кодексу України (реєстраційний №2902, текст законопроекту від 22 квітня 2013 р.) [93] містить спеціальні статті 30 «Право роботодавця на добір працівників» і 31 «Відмова у прийнятті на роботу», за якими роботодавець вправі приймати на роботу осіб, які безпосередньо звертаються до нього або за посередництвом органів державної служби зайнятості чи суб'єктів підприємницької діяльності, які вправі надавати послуги з посередництва у працевлаштуванні. Роботодавець має право вільного вибору серед кандидатів на зайняття робочого місця (вакантної посади). А. Я. Кібанов і І. Б. Дуракова метою такого вибору обґрунтовано називають оцінку відповідності професійної й особистісної придатності кандидата вимогам вакантної посади, що відбувається в можливо короткі строки при використанні точних, економічно, юридично й етично виправданих заходів [94, с. 16]. При цьому, однак, забороняється необґрунтована відмова у прийнятті на роботу.

Добір суддівських кадрів становить собою сукупність процедур з вибору найбільш підготовлених кандидатів на посаду судді за результатами проходження спеціальної підготовки, складення кваліфікаційного іспиту (у формі тестування), аналізу й оцінювання професійних, особистісних властивостей, ступеня відповідності вимогам, установленим законом [43, с. 116]. Частина 1 ст. 64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», повторимося, закріплює, що на цю посаду може бути рекомендований громадянин України, не молодше 25 років, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не

менш 3-х років, проживає в Україні не менш 10-ти років і володіє державною мовою. Кожен, хто відповідає цим вимогам до кандидата на посаду судді, має право звернутися до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України із заявою про участь у доборі кандидатів на цю посаду. При цьому слід пам'ятати, що згідно з ч. 5 ст. 127 Конституції України додаткові вимоги до окремих категорій суддів щодо стажу, віку та їх професійного рівня теж установлюються законом. Це конституційне положення спрямовано на запровадження спеціалізації суддів з розгляду конкретних категорій справ, на формування судів вищих рівнів і спеціалізації професійними судьями, а тому його дію поширено на осіб, які вже мають статус професійного судді, а не на кандидата.

Відмітимо, що Європейський суд з прав людини неодноразово у власних рішеннях звертав увагу на ту обставину, що при вирішенні питання про те, чи можна вважати даний суд незалежним, слід перш за все дослідити спосіб призначення його членів. Останній у даному випадку передбачає 2 елементи – вимогу до кандидата на посаду судді й орган, який здійснює призначення [95, с. 439]. Консультативна рада європейських суддів у п. 25 Висновку №1(2001) «Про стандарти незалежності судової влади і незмінюваність суддів» [96] теж рекомендує органам, відповідаючим у державі-члені за рекомендації про призначення суддів на посади, прийняти, опублікувати і ввести в дію об'єктивні критерії з метою забезпечення того, щоб їх добір і кар'єра «залежали від особистих якостей з урахуванням кваліфікації, чесності, здібностей й ефективності».

При доборі кандидатів забезпечується рівність прав представників судової влади незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового становища, місця проживання, мовних чи інших ознак.

Закономірно, що для участі в доборі кандидатів на посаду судді окрім іншого особа подає: (а) копії дипломів про освіту, науковий ступінь

або вчене звання, (б) витяг з трудової книжки про стаж роботи у сфері права і (в) висновок медичної установи про стан здоров'я (медичні установи, що надають такий висновок, а також форма останнього визначаються Вищою кваліфікаційною комісією суддів України за погодженням з уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я). Порядок розгляду питань і підготовки матеріалів для проведення добору кандидатів на цю посаду вперше визначає спеціальне Положення, затверджене рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України №214/пп-12 від 18 жовтня 2012 р. [97]. Схожі документи подаються до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України при зверненні кандидата на посаду судді безстроково.

Суддя звільняється з посади в разі неможливості здійснювати повноваження за станом здоров'я за наявності медичного висновку, що надається медичною комісією, створеною спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я, або за рішенням суду про визнання судді обмежено дієздатним або недієздатним, яке набрало законної сили. Визнавши, що стан здоров'я не дає йому змоги протягом тривалого часу або постійно здійснювати свої повноваження, Вища рада юстиції вносить подання про звільнення цього судді до органу, який його обрав або призначив.

4. Прийняття Присяги судді. Згідно зі ст. 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» особа, вперше призначена на посаду судді, набуває повноважень останнього після складення Присяги судді такого змісту: «Я, (ім'я та прізвище), вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно та справедливо здійснювати правосуддя, підкоряючись лише закону та керуючись принципом верховенства права, чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, дотримуватися морально-етичних принципів поведінки

судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади».

Новий тлумачний словник української мови вирізняє 2 основних значення терміна «присяга»: а) урочиста офіційна обіцянка додержувати певних зобов'язань, клятва вірності якій-небудь справі; б) урочиста обіцянка, часто підкріплена згадуванням чогось дорогого, священного для тих, хто обіцяє [98, с. 918]. Великий юридичний словник присягою називає офіційну й урочисту обіцянку (клятву) у вірності [99, с. 604]. Відповідно до Великого енциклопедичного юридичного словника природа присяги полягає в тому, що її складання, по-перше, є умовою набуття особою певного публічно-правового статусу і, по-друге, зумовлює, як правило, юридичну відповідальність за невиконання обов'язків, що випливають із цього статусу [100, с. 725].

На сучасному етапі розвитку суспільства й держави присяга, «як правовий інститут, не тільки не втратила свого значення, а й набуває нового змісту» [101, с. 103]. Юридичне значення її прийняття перед зайняттям посади судді відбиває особливий публічно-правовий характер взаємовідносин, у які особа вступає з державою. Саме в такий спосіб цієї обіцянкою шанувати вона закріплює конституційний устрій держави, служити громадським і державним інтересам, бути відданою їм. Як наголошує О. В. Артеменко, прийняття Присяги – це не просто символічний акт або якась подібність військової присяги, а природне запевнення у вірності службі народу України, її Конституції, що є свідком глибокої усвідомленості працівником свого службового й морального обов'язку». На жаль, цей урочистий, емоційно-патріотичний акт часто проходить формально й зазвичай відразу ж забувається. Правознавець рекомендує відновити рольову функцію Присяги судді в повному масштабі її ціннісного призначення й, можливо, ввести регулярну звітність за виконання працівником її вимог [23, с. 51, 52]. Про те, яке величезне

виховне значення мають такого типу заходи, говорить факт про застосування присяг і клятв у найрізноманітніших сферах життєдіяльності людей, спрямованих на підвищення рівня відповідальності службовців. Прикладом цього є так звана Клятва Гіппократа – лікарська клятва, що віддзеркалює основоположні морально-етичні принципи поведінки лікаря.

При цьому, як категорично заявляє О. М. Ярошенко, «Присяга не дає яких-небудь привілеїв, а, навпаки, покладає на осіб, які її проголошують, додаткові, насамперед морально-політичні обов'язки, і спрямована на підвищення їх почуття відповідальності» [102, с. 248].

Присяга складається під час урочистої церемонії у присутності Президента України. Факт її складання – важлива умова перебування особи на посаді судді. Текст Присяги підписується суддею і зберігається в його особовій справі за місцем роботи. Про її прийняття робиться запис у трудовій книжці відповідно до вимог Інструкції про порядок ведення трудових книжок на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженої спільним наказом Міністерства праці України, Міністерства юстиції України і Міністерства соціального захисту населення України від 29 липня 1993 р., №58 [103].

Важливість урахування моменту складання суддею присяги покажемо на прикладі з практики.

Розглянувши касаційні скарги ТОВ «Динеро-Капітал» і ТОВ «Компанія з управління активами «Форвард» на рішення господарського суду Рівненської області від 10 квітня 2012 р. й постанову Рівненського апеляційного господарського суду від 7 червня 2012 р. у справі №5019/200/12 за позовом прокурора Рівненського району в інтересах держави в особі Фонду державного майна України і в особі ВАТ «Рівненський завод тракторних агрегатів» до ЗАТ «Завод «Технопривод» про визнання недійсними рішень наглядової ради, колегія суддів Вищого

господарського суду України вважає, що касаційна скарга ТОВ «Динеро-Капітал» підлягає задоволенню з огляду на нижченаведене.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. [104] (ратифікована Україною 17 липня 1997 р. [105]) кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. За статтями 4 і 5 Господарського процесуального кодексу України [106] господарські суди здійснюють правосуддя шляхом прийняття обов'язкових до виконання на всій території України рішень, ухвал і постанов. Від імені господарського суду при розгляді справ діють суддя або колегія суддів залежно від того, розглядається справа одноособово чи колегіально. Статтею 51 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції та цього Закону призначений чи обраний суддею, обіймає штатну суддівську посаду в одному із судів України і здійснює правосуддя на професіональних засадах. Судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судів загальної юрисдикції чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді. Згідно з ч. 1 ст. 55 названого Закону особа, вперше призначена на посаду судді, набуває повноважень судді після складення суддівської Присяги. За ч. 1 ст. 64 ГПК України суддя, прийнявши позовну заяву, не пізніше 3-х днів з дня її надходження виносить і надсилає сторонам, прокуророві (якщо той є заявником) ухвалу про порушення провадження у справі, в якій указується про прийняття позовної заяви, призначення справи до розгляду в засіданні господарського суду, про час і місце його проведення, інші необхідні дії щодо підготовки справи до розгляду в судовому засіданні. Зі змісту наведених правових норм

впливає, що винесення ухвали про порушення провадження в господарській справі належить лише до повноважень судді. При цьому особа, вперше призначена на посаду судді, набуває такого статусу після складення Присяги судді.

Як вбачається з матеріалів справи, ухвалу про порушення провадження по даній справі було винесено 13 лютого 2012 р. Качуром А.М. як суддею господарського суду Рівненської області. Відповідно до указу Президента України від 22 червня 2011 р., №702/2011 [107] А. М. Качура було призначено на посаду судді господарського суду Рівненської області строком на 5 років. Водночас згідно з інформацією, наданою господарським судом Рівненської області, цей суддя склав присягу судді 14 лютого 2012 р., тобто наступного дня після порушення провадження по даній справі №5019/200/12. Викладене свідчить, що розгляд справи в господарському суді першої інстанції відбувся з порушенням процесуальних норм [108].

Частина 4 ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» покладає на суддю обов'язок додержуватися даної ним Присяги, порушення якої (вчинення ним дій, що порочать звання судді й можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості чи незалежності, в чесності й непідкупності судових органів; недотримання суддею вимог та обмежень, установлених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»; умисне затягування суддею строків розгляду справи понад установлені законом терміни; порушення морально-етичних принципів поведінки судді) розцінюється як підстава дисциплінарної відповідальності. Порушенням Присяги судді, який обіймає адміністративну посаду в суді, теж є невиконання ним посадових обов'язків, установлених для відповідної адміністративної посади чи пов'язаних з процесуальними діями.

Відповідно до п. 5 ч. 5 ст. 126 Конституції України суддя звільняється з посади у зв'язку з порушенням ним Присяги судді. Факти, які свідчать про це, мають бути встановлені Вищою кваліфікаційною комісією суддів України або Вищою радою юстиції. Звільнення судді з посади на підставі порушення ним Присяги відбувається за поданням Вищої ради юстиції після розгляду цього питання на її засіданні відповідно до Закону України «Про Вищу раду юстиції» [109]. На підставі цього подання Президент України видає указ, а Верховна Рада України приймає постанову про звільнення судді з посади.

5. Наявність обмежень щодо здійснення суддею окремих видів діяльності. Правове обмеження – це юридичне стримування протизаконного діяння, що створює умови для задоволення інтересів контрsubj'єкта і громадських інтересів щодо охорони й захисту [110, с. 639].

О. І. Бедний обмеженнями, пов'язаними з державною службою, називає частину обов'язків державних службовців, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування служби, встановлення правових перешкод можливим зловживанням, створення умов для незалежного здійснення посадових повноважень і реалізації прав [17, с. 100]. Такого роду обмеження не можна розглядати як дискримінацію прав людини, оскільки вони встановлюються з урахуванням особливостей виду праці або зумовлені особливим піклуванням держави про осіб, які потребують підвищеного соціально-правового захисту.

На думку І. П. Грекова, в основу обмеження права особи на існування трудових правовідносин з державним органом можуть бути покладені різні критерії. По-перше, це стосується охорони здоров'я й життя майбутнього державного службовця і визначається особливостями фізичного стану та розвитку певних категорій людей. По-друге, обмеження можуть стосуватися випадків, коли держава встановлює обов'язок

правопорушника зазнати примусового позбавлення певних можливостей, що йому належали. Не можуть, наприклад, бути прийняті на роботу особи, щодо яких винесено вирок (який вступив у законну силу), а мірою покарання при цьому обрано позбавлення права обіймати відповідні посади й займатися певною діяльністю. По-третє, робота в державних органах також може бути підставою в обмеженні права державного службовця на укладення трудового договору з іншим державним органом. По-четверте, виконання роботи за сумісництвом. По-п'яте, родинні стосунки працівників [19, с. 98].

Обмеження прав окремих категорій громадян допускається міжнародними угодами. Так, згідно зі ст. 4 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, затвердженого Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. [111] (ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р. [112]), держави-ратифіканти визнають: користування правами, якими та чи інша держава забезпечує відповідно до цього Пакту, остання може встановлювати тільки такі їх обмеження, які визначаються законом, і лише остільки, оскільки це відповідає природі зазначених прав і виключно з метою сприяння загальному добробуту в демократичному суспільстві. Користування правами не підлягає жодним обмеженням, крім передбачених законом, що є необхідним у демократичному суспільстві, в інтересах державної безпеки чи громадського порядку або для захисту прав і свобод інших. Н. В. Артомонова обстоює позицію, що подібні обмеження неминучі і в них немає нічого осудного. Важливо лише те, щоб вони (а) були встановлені законом і не заперечували відповідних прав, (б) застосовувалися до всієї категорії осіб, на яких вони поширюються, без будь-якої дискримінації, і (в) не суперечили зобов'язанням, взятим на себе державою згідно з міжнародними угодами [113, с. 45].

Під обмеженнями, пов'язаними зі службою у суді, слід розуміти законодавчо встановлені умови, заборони і правила, спрямовані на

забезпечення ефективного функціонування суду. Це певні правові межі, вихід за які тягне застосування того чи іншого різновиду юридичної відповідальності.

Згідно з ч. 2 ст. 64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» не можуть бути рекомендовані на посаду судді громадяни: (а) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними, (б) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків судді, і (в) які мають незняту чи непогашену судимість.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» містить окрему статтю 53, яка об'єднує вимоги щодо суддівської несумісності. Так, перебування на посаді судді несумісне із зайняттям посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування чи з представницьким мандатом. Суддя не вправі поєднувати свою діяльність з підприємницькою або адвокатською, будь-якою іншою оплачуваною роботою (крім викладацької, наукової і творчої діяльності), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. Суддя не вправі належати до політичної партії чи професійної спілки, виявляти прихильність до них, брати участь у політичних акціях, мітингах і страйках.

Практичний інтерес викликає роз'яснення Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури питання щодо дії свідчення про право на зайняття адвокатською діяльністю адвоката, який не прийняв Присяги адвоката України, позаяк на даний момент є суддею, а адвокатська діяльність призупинена [114]. Згідно з ч. 2 ст. 2 Закону України «Про адвокатуру» [115] адвокат не вправі працювати в суді, прокуратурі, нотаріаті, органах внутрішніх справ, служби безпеки, державного управління. Ці вимоги узгоджуються з положеннями ст. 53 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», згідно з якою перебування на посаді судді несумісне із зайняттям посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі

місцевого самоврядування чи з представницьким мандатом. Повторимося, що суддя не вправі поєднувати свою діяльність з підприємницькою або адвокатською чи будь-якою іншою оплачуваною роботою (крім викладацької, наукової і творчої), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

Відповідно до з п. 32 Положення про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури, затвердженого указом Президента України від 5 травня 1993 р., №155/93 [116], особі, яка успішно склала кваліфікаційні іспити, на підставі рішення атестаційної палати у строк до одного місяця з моменту прийняття рішення КДК видає свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю за формою, що додається, якщо для цього немає перешкод, пов'язаних з несумісністю. Під час одержання свідоцтва особа, якій його вручено, складає Присягу адвоката. Якщо вона протягом вказаного строку не одержить зазначеного свідоцтва і не складе Присяги, рішення про його видачу свідоцтва КДК в законодавчо встановленому порядку анулюється. Виходячи з вищевикладеного, якщо протягом місяця з моменту подання колишнім суддею заяви про відновлення статусу адвоката, ця особа не складе Присяги, рішення про видачу свідоцтва КДК в установленому порядку анулюється.

6. Матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України. У ч. 7 ст. 43 Конституції України передбачено, що кожен має право на винагороду за працю, на своєчасне її отримання й на захист його законом. Заробітна плата згідно зі ст. 1 Закону України «Про оплату праці» [117] є винагородою, обчисленою, як правило, у грошовому вираженні, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Держава регулює оплату праці працівників підприємств усіх форм власності шляхом закріплення розміру мінімальної заробітної плати та

інших державних норм і гарантій, встановлення умов і розмірів оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній або комунальній власності, працівників підприємств, установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з Держбюджету, а також оподаткування доходів працівників. Умови розміру оплати праці працівників установ та організацій, що фінансуються з Держбюджету, визначаються Кабінетом Міністрів України. За визначенням Ю. Лігума й Г. Кулікова, державна регламентація оплати праці є системою правил, процедур, нормативів, норм і гарантій такої оплати праці на підставі ухвалення певних законодавчих і нормативних актів та контролю за їх дотриманням органами влади [118, с. 6].

У відповідь на позицію про недоцільність централізованого регламентування цього процесу [119, с. 37], погоджуємось із твердженням Р. О. Яковлева, що «самовідсторонення держави зі сфери організації оплати праці не може не призвести до негативних наслідків» [120, с. 37].

Умови розміру оплати праці розглядуваних нами представників судової влади визначаються законом. Єдність системи судів загальної юрисдикції забезпечується не тільки (а) єдиними засадами організації й діяльності судів, (б) єдиним статусом суддів, (в) обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом, (г) забезпеченням Верховним Судом України однакового застосування судами (судом) касаційної інстанції норм матеріального права, (д) обов'язковістю виконання на території України судових рішень, (е) єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів, (є) вирішенням питань їх внутрішньої діяльності органами суддівського самоврядування, а і фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України.

Фінансування й належні умови функціонування судів і діяльності суддів забезпечуються державою відповідно до Конституції України, що передбачає:

– визначення в Державному бюджеті України видатків на фінансування судів не нижче рівня, що забезпечує можливість повного й незалежного відправлення правосуддя відповідно до закону. Бюджетні призначення на утримання судів належать до захищених статей видатків Держбюджету України, видатки на утримання судів у якому визначаються окремим рядком щодо Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, а також у цілому за кожним видом і спеціалізацією щодо місцевих та апеляційних судів. Видатки кожного місцевого й апеляційного судів усіх видів і спеціалізації визначаються в Держбюджеті України в окремому додатку. Видатки на утримання всіх судів не можуть бути скорочені в поточному фінансовому році;

– законодавче гарантування повного і своєчасного фінансування судів;

– гарантування достатнього рівня їх соціального забезпечення.

Суди загальної юрисдикції фінансуються згідно з кошторисами і щомісячними розписами видатків, затвердженими відповідно до вимог цього Закону, у межах річної суми видатків, передбачених Держбюджетом України на поточний фінансовий рік, і в порядку, встановленому Бюджетним кодексом України [121].

Функції головного розпорядника коштів Держбюджету України щодо фінансового забезпечення діяльності судів здійснюють:

а) Конституційний Суд України, Верховний Суд України, вищі спеціалізовані суди – щодо фінансового забезпечення діяльності цих органів;

б) Державна судова адміністрація України – щодо фінансового забезпечення діяльності всіх інших судів загальної юрисдикції, діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, органів суддівського самоврядування, Національної школи суддів України й Державної судової адміністрації.

Кількість суддів у суді визначається Державною судовою адміністрацією України за поданням Міністра юстиції України на підставі пропозиції голови відповідного вищого спеціалізованого суду, з урахуванням обсягу роботи суду й у межах видатків, затверджених у Держбюджеті України на утримання судів.

Спеціальна підготовка кандидата на посаду судді провадиться протягом 6-ти місяців за рахунок коштів Держбюджету України. На період проходження кандидатом підготовки за ним зберігається основне місце роботи, виплачується стипендія в розмірі не менше двох третин від посадового окладу судді місцевого суду загальної юрисдикції.

Суддя забезпечується за рахунок коштів Держбюджету України мантиєю й нагрудним знаком. Довічне грошове утримання суддям виплачується органами Пенсійного фонду України за рахунок коштів Держбюджету України.

Здійснене в даному підрозділі дослідження судді як спеціального суб'єкта трудового права дало можливість навести такі попередні висновки.

1. Оскільки підвищений соціальний захист суддів зумовлено видом їх професійної діяльності, доречно розглядати суддю як спеціального суб'єкта трудового права.

2. Установлено, що суттєвими ознаками судді як спеціального суб'єкта трудового права є:

- громадянство України;
- зайняття штатної посади в одному із судів України і відправлення правосуддя на професійній основі;
- здатність суддів за освітньо-кваліфікаційним рівнем, віком, станом здоров'я, діловими й моральними якостями виконувати покладені на них обов'язки;
- прийняття Присяги судді;

- наявність обмежень щодо виконання окремих видів діяльності;
- матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України.

3. Спеціальний статус судді визначає особливості правового положення цієї категорії працівників у зв'язку із займаною посадою і відповідною професійною діяльністю від імені держави. Функція здійснення правосуддя передбачає особливе регулювання праці суддів, а межі реалізації ними трудових прав у зв'язку з особливостями їх правового статусу відрізняються від інших категорій працівників внаслідок виконання завдань, пов'язаних з реалізацією судової влади. Судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судів загальної юрисдикції чи адміністративної посади, яку конкретний суддя обіймає в суді.

4. До складників правового статусу судді як спеціального суб'єкта трудового права належать: (а) трудові права й обов'язки, (б) юридичні гарантії, що забезпечують реалізацію цих прав та обов'язків, (в) відповідальність у разі невиконання чи неналежного виконання суддею своїх трудових обов'язків.

Правовий статус суддів закріплено Конституцією України, Законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Конституційний Суд України», а також нормативно-правовими актами, прийнятими на їх розвиток.

Висновки до розділу 1

Дослідження служби в суді як виду професійної діяльності дозволило зробити нижченаведені висновки.

1. Центральне місце в механізмі забезпечення законності і правопорядку належить судовій владі, яка є специфічною незалежною гілкою державної влади, що реалізує повноваження зі здійснення правосуддя шляхом гласного, змагального і, як правило, колегіального розгляду й вирішення в судових засіданнях спорів.

Серед притаманних судовій владі функцій основною є відправлення правосуддя, у процесі чого суд, вирішуючи спір про право за законодавчо встановленою процедурою шляхом судочинства захищає права, свободи й законні інтереси юридичних і фізичних осіб. Правосуддя – стрижневий елемент правової системи держави, позаяк саме на нього з огляду на його системоутворююче значення покладається реалізація права.

2. Служба в суді – особливий різновид державної служби, що полягає у професійній діяльності громадян України, які обіймають штатні суддівські посади, і спрямована на реалізацію судової влади шляхом здійснення правосуддя з метою захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави на засадах верховенства права. З метою підвищення рівня соціально-правового захисту суддів, поліпшення правозастосовної практики й уникнення спірних ситуацій ця дефініція поняття «служба в суді» має бути закріплена у гл. 1 «Загальні положення статусу судді» розд. III «Професійні судді, народні засідателі та присяжні» Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

3. На сучасному етапі судова система функціонує в умовах здійснюваних у державі інтенсивних соціально-економічних реформ, які ставлять нові завдання і визначає необхідність переходу судів на якісно новий рівень діяльності. Стратегічним завданням модернізації українського суспільства загалом і державної влади, зокрема є, подальше підвищення авторитету судової влади, зміцнення судової системи на принципах доступності, справедливості, прозорості й неупередженості

правосуддя, що в сукупності служить умовою подальшого розвитку громадянського суспільства і правової держави, втілення в життя конституційних засад правового статусу особи.

Найбільш актуальні проблеми судово-правової реформи: а) зміцнення ролі судової влади в системі державного устрою; б) удосконалення правої системи як цілісного явища, що об'єднує в собі систему законодавства й судову практику; в) формування довгострокової стратегії розвитку судової системи; г) побудова ефективного механізму взаємодії між громадянським суспільством і судовою владою; д) удосконалення судового механізму забезпечення й захисту прав і законних інтересів юридичних і фізичних осіб; е) підвищення рівня професіоналізму суддівського корпусу; є) гарантування рівної для всіх доступності до правосуддя; ж) удосконалення дисциплінарної відповідальності суддів; з) боротьба з корупцією в судах.

4. Суттєві ознаки судді як спеціального суб'єкта трудового права:

- громадянство України;
- зайняття штатної посади в одному із судів України і відправлення правосуддя на професійній основі;

- здатність суддів за освітньо-кваліфікаційним рівнем, віком, станом здоров'я, діловими й моральними якостями виконувати покладені на них обов'язки;

- прийняття Присяги судді;
- наявність обмежень щодо виконання окремих видів діяльності;
- матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України.

5. Статус судді є спеціальним і визначає особливості правового положення цієї категорії працівників у зв'язку із займаною посадою і відповідною професійною діяльністю від імені держави. Функція здійснення правосуддя передбачає особливе регулювання праці суддів, а

межі реалізації ними трудових прав у зв'язку з особливостями їх правового статусу відрізняються від інших категорій працівників внаслідок виконання завдань, пов'язаних з реалізацією судової влади. Судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судів загальної юрисдикції чи адміністративної посади, яку конкретний суддя обіймає в суді.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ

2.1. Поняття і зміст соціального захисту суддів

Перехід України до ринкової економіки, становлення її як соціальної держави вимагає перебудови всієї системи соціального захисту громадян. Основними засадами такої перебудови є те, що людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), а також те, що громадяни мають право на соціальний захист (ст. 46 Конституції).

Ні чинне законодавство, ні вчені-правознавці на запитання, що таке категорія «соціальний захист», яке її змістовне наповнення, чіткої відповіді не дають. Однак запровадження в науковий і практичний обіг цього терміна, як справедливо вважають М. Л. Захаров та Е. Г. Тучкова, є цілком виправданим, оскільки воно дозволяє методом наукової абстракції вирізнити з широкого кола суспільних відносин, які впорядковуються нормами різних галузей права, саме ті, що виникають виключно у зв'язку із соціальним захистом населення або до змісту яких поряд з іншими правами включається право індивіда на такий захист [122, с. 4].

Наведемо результати аналізу нормативно-правового забезпечення в розглядуваній царині. Так, за ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» соціальний захист населення в разі настання безробіття – це комплекс заходів, передбачений (а) загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням людини на випадок безробіття і (б) законодавством про зайнятість населення.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [123] у ст. 7 видами забезпечення називає допомогу: (а) по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата

для організації безробітним підприємницької діяльності, (б) по частковому безробіттю, (в) матеріальну в період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного, (г) на поховання у випадку смерті останнього або особи, яка перебувала на його утриманні. Видами соціальних послуг визнаються: а) професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації у професійно-технічних і вищих навчальних закладах, у тому числі в навчальних закладах державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, організаціях; (б) профорієнтація; (в) пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом надання роботодавцеві дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних; (г) фінансування організації оплачуваних громадських робіт для безробітних; (д) інформаційні й консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

За необхідності для проходження професійної підготовки або перепідготовки, підвищення кваліфікації особа:

– направляється до закладів охорони здоров'я для проходження попереднього медичного й наркологічного огляду відповідно до законодавства;

– забезпечується місцем проживання на період проходження професійної підготовки або перепідготовки, підвищення кваліфікації, їй компенсуються також витрати на проїзд до місця проходження навчання й у зворотному напрямку в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин і соціального захисту населення за погодженням з правлінням Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Натомість за ст. 9 Закону України «Про зайнятість населення» право на соціальний захист у разі настання безробіття реалізується шляхом:

а) участі в загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні на випадок безробіття, яке передбачає матеріальне забезпечення;

б) надання безоплатних соціальних послуг, зокрема, інформаційно-консультаційних і профорієнтаційних, професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації з урахуванням попиту на ринку праці, сприяння у працевлаштуванні, в тому числі шляхом фінансової підтримки самозайнятості й реалізації підприємницької ініціативи відповідно до законодавства;

в) надання особливих гарантій працівникам, які втратили роботу у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці. Працівникам, трудовий договір з якими було розірвано за вказаною підставою і яким на день вивільнення залишилося не більше півтора року до встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [124] пенсійного віку або віку, що дає право на призначення пенсії відповідно до Законів України «Про державну службу», «Про статус народного депутата України» [125], «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність» [126], за умови їх реєстрації в територіальному органі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення і трудової міграції, а також за браком підходящої роботи гарантується право на достроковий вихід на пенсію, якщо вони мають страховий стаж, необхідний для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі;

г) надання додаткової гарантії зайнятості окремим категоріям населення, не здатним на рівних умовах конкурувати на ринку праці, а саме: (а) один з батьків або особа, яка їх замінює й має на утриманні дітей віком до 6-ти років; виховує без одного з подружжя дитину віком до 14 років або дитину-інваліда; утримує без одного з подружжя інваліда дитинства (незалежно від віку) та/або інваліда I групи (незалежно від

причини інвалідності); (б) діти-сироти й діти, позбавлені батьківського піклування, особи, яким виповнилося 15 років і які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу; (в) особи, звільнені після відбуття покарання або примусового лікування; (г) молодь, яка закінчила або припинила навчання в загальноосвітніх, професійно-технічних або вищих навчальних закладах, звільнилася зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби (протягом 6-ти місяців після закінчення або припинення навчання чи служби) і яка вперше приймається на роботу; (д) особи, яким до настання права на пенсію за віком відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» залишилося 10 і менше років; (е) інваліди, які не досягли пенсійного віку. Роботодавцеві, який працевлаштовує на нове робоче місце вказаних громадян, яким надано статус безробітного, а також за направленням територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в царині зайнятості населення і трудової міграції, строком не менше 2-х років щомісяця компенсуються фактичні витрати в розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідну особу за місяць, за який він сплачений.

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [127] у ст. 1 соціальний захист військовослужбовців визначає як діяльність (функцію) держави, спрямовану на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі.

Стаття 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [128] декларує ще ширший підхід до

категорії «соціальний захист» як до комплексу заходів і засобів соціально-економічного і правового характеру, здійснення яких покладається на спеціально уповноважених суб'єктів щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіти, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки. Приміром, служба у справах дітей обласної, Київської й Севастопольської міських державних адміністрацій відповідно до покладених на них завдань:

- організовує розроблення і здійснення на відповідній території заходів, спрямованих на поліпшення становища дітей, їх фізичного, інтелектуального й духовного розвитку, запобігання бездоглядності й безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень;

- надає місцевим органам виконавчої влади й органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності, громадським організаціям, громадянам у межах своїх повноважень практичну, методичну й консультаційну допомогу у вирішенні питань щодо соціального захисту дітей і запобігання вчинення ними правопорушень;

- сприяє всиновленню, влаштуванню дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку, піклування, до дитячих будинків сімейного типу і прийомних сімей;

- подає пропозиції до проектів державних і регіональних програм, планів і прогнозів у частині соціального захисту й забезпечення прав, свобод і законних інтересів дітей;

- контролює умови утримання й виховання дітей у спеціальних виховних установах ДПтС, а дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – у сім'ях опікунів, піклувальників, дитячих будинках сімейного типу, прийомних сім'ях;

- організовує і провадить разом з іншими структурними підрозділами держадміністрації, кримінальною міліцією у справах дітей

заходи щодо соціального захисту дітей, виявлення причин, що зумовлюють дитячу бездоглядність і безпритульність, запобігання вчиненню дітьми правопорушень, та ін. (п. 3 Типового положення про службу у справах дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р., №1068 [129]).

Широке змістовне наповнення в поняття «соціальний захист» вкладають законодавчі акти, присвячені окремим категоріям громадян – ветеранам війни, інвалідам, військовослужбовцям, громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, політично репресованим та ін. Так, Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [130] спрямовано на захист ветеранів війни шляхом (а) створення належних умов для підтримання здоров'я й активного довголіття; (б) організації соціального та інших видів обслуговування, зміцнення матеріально-технічної бази створених для цієї мети закладів і служб та підготовки відповідних спеціалістів; (в) виконання цільових програм соціального і правового захисту ветеранів війни; (г) надання пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності відповідно до їх професійної підготовки і з урахуванням стану здоров'я.

Відповідно до Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» [131] держава гарантує кожному ветерану праці і громадянину похилого віку належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб, подання різних видів допомоги шляхом (а) реалізації права на працю відповідно до професійної підготовки, трудових навичок і з урахуванням стану здоров'я; (б) забезпечення пенсіями й допомогою; (в) надання житла; (г) створення умов для підтримання здоров'я й активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки; (д) організації соціально-побутового обслуговування, розвитку мережі матеріально-технічної бази

для стаціонарних закладів і надомних форм обслуговування громадян похилого віку, а також підготовки відповідних спеціалістів. Як підкреслює Н. Б. Болотіна, законодавець, «інтуїтивно» застосувавши термін «соціальний захист» вклав у названі та інші закони саме «захисний» зміст. Ним передбачено різного роду пільги (трудові, житлові, медичні, транспортні), надбавки до пенсій тощо [132, с. 39].

Натомість система соціального захисту громадян за класифікацією МОП включає соціальну допомогу й соціальне страхування [133, с. 57]. Перша спрямована на підтримку державою тих категорій громадян, які через певні життєві обставини не спроможні брати участь у суспільно корисній праці, друге призначено для матеріального забезпечення громадян, які брали (або беруть) участь у суспільно корисній праці, отримуючи за це заробітну плату як основне джерело своїх доходів.

У розд. 2 Методологічних положень стандартного модульного опитування населення щодо ефективності програм соціальної допомоги, затверджених наказом Державного комітету статистики України від 30 грудня 2009 р., №510 [134], соціальний захист трактується як суттєве право громадян на їх забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Як бачимо, однастайності в питанні щодо поняття і змістовного наповнення конструкції «соціальний захист» бракує й серед науковців. Умовно можна виокремити 2 основних підходи – тлумачення вузьке й широке. Прихильник першого Б. І. Сташків основоположними засадами права на соціальний захист називає: а) всі без винятку мають право на такий захист; б) його фундаментом є соціальне забезпечення; в) підставою виникнення виступають передбачені законом випадки, зокрема, повна або часткова втрата працездатності, втрата годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, старість, інші визначені законом випадки;

в) гарантіями забезпечення цього права служать загальнообов'язкове державне соціальне страхування, бюджетні кошти, інші джерела соціального забезпечення. Пенсії та інші види соціальних допомог, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [135, с. 20, 21].

В. Г. Гончаренко соціальним захистом називає форму розподілу матеріальних благ з метою задоволення життєво необхідних індивідуальних потреб громадян при настанні соціального ризику (непрацездатності, безробіття, втрати годувальника, малозабезпеченості) за рахунок спеціальних соціальних фондів або бюджетів різних рівнів у випадках і на умовах, установлених в законі [136, с. 525].

За широкий підхід виступає О. В. Бермічева, яка стверджує, що поняття «соціальний захист» крім права на соціальне забезпечення охоплює й інші соціальні права, зокрема, право громадян, які потребують соціального захисту, на отримання житла безоплатно або за доступний для них платіж (ст. 47 Конституції), на достатній життєвий рівень (ст. 48), на охорону здоров'я (ст. 49), на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50), на освіту (ст. 53). Іншими словами, соціальний захист стосується всієї соціальної сфери в державі [137, с. 70].

«Смисл соціального захисту становить діяльність держави, органів місцевого самоврядування, громадських організацій і підприємств зі створення сприятливого для людини навколишнього середовища, з охорони материнства й дитинства, надання допомоги сім'ї, з професійної підготовки громадян, забезпечення зайнятості населення, охорони праці, регулювання заробітної плати й доходів населення, забезпечення громадян житлом, регулювання права власності громадян, матеріального обслуговування й забезпечення непрацездатних та громадян, потребуючих

соціальної підтримки», – висловлює точку зору В. Ш. Шайхатдінов [138, с. 5].

І. В. Яковюк виступає за виділення у правовій системі як окремої галузі соціального права системи правових норм, за допомогою яких здійснюється правове регулювання соціального захисту. Предмет соціального права охоплює питання, пов'язані із (а) соціальним захистом, (б) правовим регламентуванням порядку формування й діяльності органів та установ соціального захисту, (в) правовим упорядкуванням окремих моментів так званих промислових відносин [139, с. 13, 14]. Підтримує його М.І. Лепіхов, який соціальне право визначає як комплексну галузь права, що становить собою «сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у зв'язку та з приводу практичної організації та здійснення соціального захисту населення... з метою пом'якшення соціальної напруги в суспільстві» [140, с. 11]. Предметом цієї галузі права є правове регулювання: а) захисту трудових прав громадян, соціального й медичного обслуговування, соціального забезпечення, обов'язкового соціального страхування й пенсійного забезпечення; б) соціального захисту окремих категорій осіб (ветеранів, інвалідів, жінок і дітей, військовослужбовців, біженців і вимушених переселенців та ін.), які проживають (перебувають) на території країни й потребують соціального захисту; в) створення й організації діяльності органів соціального захисту населення [140, с. 11].

П. Д. Пилипенко робить висновок, що посилення соціальної функції держави призвело до утворення нової правової спільності, що отримала назву «соціальне право», яке об'єднує правові норми, покликані впорядковувати відносини соціального захисту громадян і забезпечувати їм гарантії реалізації основних соціально-економічних прав. Фахівець наголошує, що соціальне право – це не окрема галузь у системі права, а своєрідна правова спільність, що об'єднує низку самостійних галузей, для

яких визначальним чинником є забезпечення соціального захисту громадян, які потребують допомоги держави як основного соціального гаранта [141, с. 97-100]. Погоджується з ним і Н. Б. Болотіна, на переконання якої право трудове, медичне, соціального забезпечення утворюють собою інтегровану правову структуру, в якій реалізується не тільки приватний, а й публічний інтерес – соціальне право. Воно і є системою норм, що регламентують суспільні відносини щодо реалізації, охорони й захисту соціальних прав людини і громадянина з метою збереження, відтворення й розвитку суспільства [142, с. 24-28].

Навівши позиції фахівців щодо змісту категорії «соціальний захист», висловимо власне судження щодо цього питання.

Процеси, які нині відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність не лише загального визначення тих чи інших пріоритетів у державному розвитку, а й чіткого усвідомлення того, що собою становлять цілі, які ми прагнемо реалізувати в перебігу державотворення. До головних конституційних ознак сучасних високорозвинених держав належить соціальність. Стаття 1 Конституції України проголосила, що Українська держава є соціальною. У ч. 2 ст. 3 Основного Закону закріплено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед громадянами за свою діяльність.

Соціальна держава – одна з найвищих ідей цивілізаційного розвитку, що відіграла неоціненну роль у попередженні соціальних конфліктів, гармонізації суспільних відносин, установленні розумних параметрів взаємодії соціуму, держави й людини. Її поява відобразила потребу громадянського суспільства змінити природу державності – від поліцейської спочатку до ліберальної й далі – до соціально орієнтованої.

С. С. Бульбенюк наполягає, що немає єдиної, цілісної концепції соціальної держави, але існує комплекс концепцій, у яких використовуються різноманітні типи інституціональних підходів, які

спираються на особливості різних подібних національних політичних традицій. Спільною ознакою для більшості концепцій стало розуміння потреби концентрації діяльності так званої «держави загального добробуту» в царині соціальної допомоги й послуг на життєвих стандартах і прагненні сприяти їх динамічному зростанню без безпосередніх суттєвих втручань в основні механізми виробництва й розподілу благ. Сама ідея такої держави становить собою підвалини формування, функціонування й розвитку сучасної демократичної соціальної держави [143, с. 118].

Соціальною є держава, заснована на принципах соціальної справедливості, рівності та свободи, що визнає людину найвищою соціальною цінністю й забезпечує високий рівень соціального захисту громадян шляхом активної участі держави в регулюванні соціальної, економічної та інших сфер життєдіяльності суспільства.

Концепція формування правових засад і механізмів реалізації соціальної держави у країнах Співдружності, прийнята на 28 пленарному засіданні Міжпарламентської асамблеї держав-учасниць СНД 31 травня 2007 р. [144], критеріями оцінки ступеня соціальності правової демократичної держави називає: (1) дотримання прав і свобод людини; (2) проведення активної й сильної соціальної політики; (3) забезпечення стандартів гідного життя для більшості громадян; (4) адресну підтримку найбільш уразливих прошарків і груп населення, скорочення й ліквідація бідності; (5) гарантії створення сприятливих умов для реальної участі громадян у виробленні й соціальній експертизі рішень на всіх рівнях влади й управління; (6) додержання прав і гарантій, що визнають і розвивають систему соціального партнерства як основний механізм досягнення громадської згоди й балансу інтересів працівника й роботодавця при регулюючій ролі держави; (7) гарантії, при яких будь-який господарюючий суб'єкт чи власник повинен нести конкретну соціальну відповідальність; (8) соціальну справедливість і соціальну солідарність суспільства, що

забезпечується на підставі розвитку акціонерної власності працівників, а також шляхом податкового перерозподілу доходів від багатих бідним та активнішого завантаження найбільш працездатних членів суспільства з метою допомогти менш працездатним; (9) гендерну рівність чоловіків і жінок; (10) участь усіх громадян в управлінні державними та громадськими справами, участь працівників в управлінні виробництвом, розвиток системи соціального партнерства; (11) права й гарантії, орієнтовані на зміцнення сім'ї, духовний, культурний і моральний розвиток громадян, дбайливе ставлення до спадщини й наступності поколінь, збереження самотності національних та історичних традицій.

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень говориться, що головними чинниками, що негативно впливають на становлення України як соціальної держави, належать:

- низька ефективність і надмірна витратність соціальної сфери;
- переважно фіскальний характер фінансування останньої;
- можливість здобуття конкурентних переваг за рахунок нехтування соціальною відповідальністю;
- брак реально функціонуючого ринку праці: (а) неадекватність механізмів регулювання попиту і пропозиції працівників на вітчизняному ринку праці зумовила структурні деформації в системі професійної підготовки, (б) надлишок фахівців одних і дефіцит інших спеціальностей, (в) виникнення локальних дефіцитів і надлишків працівників в окремих регіонах унаслідок чого знизилася ефективність використання трудового потенціалу нації;
- неефективна структура доходів населення: надмірна частка соціальних трансфертів, динаміка яких не залежить безпосередньо від рівня економічної активності їх одержувачів, не дозволила встановити належний зв'язок між економічною динамікою і зростанням споживчого попиту;

- нерозвиненість механізмів так званої «каналізації» доходів населення в заощадження;
- концептуальна неусвідомленість соціального складника державної політики, внаслідок чого сучасна соціально-економічна політика ґрунтується на парадигмі, згідно з якою соціальні витрати розглядаються як навантаження на бюджет, а значить, і на економіку;
- брак системного підходу до формування державних соціальних гарантій, сучасного інструментарію вибору пріоритетів соціальної політики й механізмів її реалізації;
- неефективні соціальні програми, що викликало нераціональне використання коштів, що виділяються на соціальні потреби;
- руйнування соціальної інфраструктури;
- недосконалість нормативно-правового забезпечення у сфері соціального захисту;
- глибока деформація механізму державного регулювання й розподілу результатів використання державної власності, що призводить до надмірного соціального розшарування й відчутної поляризації доходів;
- надмірна кількість задекларованих соціальних пільг;
- неналежне задоволення соціальних потреб найбільш незахищених прошарків населення: надання соціальної допомоги не завжди прив'язано до тих категорій громадян, які її потребують, що призводить до неефективного використання ресурсів і нерівності в застосуванні системи соціального захисту [145].

Однак причини складностей у становленні соціальної держави полягають не тільки у ступені розвитку її економіки, у протиставленні економічного й соціального життя, а й у вічному протистоянні свободи й рівності. Повна гармонізація цих принципів практично неможлива. «Умова її здійснення – чітко збалансоване обмеження свободи економічної діяльності (переважно економічними, а не адміністративними методами) і

бажання до постійного зростання життєвого рівня людей при розумінні недосяжності абсолютної фактичної рівності. Це є наслідком індивідуальних якостей людей – їх здібностей, талантів, ініціативності, працездатності, фізичного і психічного стану», – робить висновок О. А. Лукашова [146, с. 22]. Адже одна з основних цілей соціальної держави – не усувати, а вирівнювати нерівність, долати різкі відмінності в майновому становищі, підвищувати і зберігати соціальний статус індивіда для забезпечення його гідності.

Таким чином, соціальна держава уособлює особливий, соціально орієнтований тип держави з розвиненою економікою й високим рівнем соціального захисту громадян. Соціальність у глибокому розумінні не може протиставлятися демократії, оскільки остання все більше поширюється в напрямку прийняття й забезпечення виконання соціальних програм, закріплення за членами суспільства якісного статусу соціальних прав і свобод. Соціальність і демократичність – це 2 характеристики одного й того ж складного соціального явища – сучасної держави, які взаємодоповнюють одна одну й тільки в сукупності утворюють єдине якісне ціле, одночасно характеризуючи ступінь цивілізованості й рівень прогресу сучасного соціуму.

Становлення соціальної держави – тривалий процес, доволі складний і суперечливий. Утримати його в намічених межах, не ущемляючи прав одних і не знімаючи відповідальності за свою долю з інших, допомагають сформовані засади правової держави.

Аналізуючи феномен «соціальна держав», не можна обійти її соціальних функцій, оскільки саме в них виявляється його сутність, соціальне призначення й закономірності розвитку. При цьому чільне місце серед внутрішніх функцій держави посідають саме функції соціальні. Щодо цього ми повністю солідаризуємося з О. О. Белкіним у тому, що вони повинні бути сфокусовані на розвитку людини й реалізовуватися

завдяки підвищенню ролі людського фактора [147, с. 37]. Функції держави загалом і соціальні, зокрема, за своєю суттю об'єктивні, зумовлені закономірностями її взаємодії із суспільством, а тому в держави немає вибору в тому, виконувати їх чи не виконувати.

У системі соціальних функцій і механізмів їх реалізації яскраво виявляється соціальна сутність держави, якісне виконання цих функцій державою забезпечує внутрішню стабільність відносин і зв'язків у країні, цілісність соціуму, сприяє зростанню авторитету й довіри до владних структур з боку населення.

О. Ф. Скакун до соціальних функцій держави справедливо відносить забезпечення соціальної безпеки громадян, створення умов для повної реалізації їх права на працю, достатній життєвий рівень, зняття і пом'якшення соціальних суперечностей шляхом гуманної і справедливої політики [148, с. 52].

Соціальна політика служить системою заходів, спрямованих на здійснення соціальних програм, підтримку доходів, рівня життя населення, забезпечення його зайнятості, підтримку галузей соціальної сфери, запобігання соціальних конфліктів.

Конвенція МОП №117 «Про основні цілі та норми соціальної політики» 1962 р. [149] у ст. 1 акцентує увагу на тому, що будь-яка політика повинна перш за все спрямовуватися на досягнення добробуту й розвитку населення, а також на заохочення його прагнення до соціального прогресу. Політика більш загального застосування визначається з належним урахуванням її впливу на добробут усіх громадян. Міжнародний документ вирізняє такі основні напрямки соціальної політики, як (а) підвищення життєвого рівня, (б) становище працівників-мігрантів, (в) винагородження працівників та інші пов'язані із цим питання, (г) заборона дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віросповідання,

належності до племені або профспілкового членства, (д) освіта і професійне навчання.

Так, однією із цілей соціальної політики визнається скасування будь-якої дискримінації серед працівників за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, належності до племені або профспілкового членства щодо: а) трудового законодавства й угод, що забезпечують рівні економічні умови для всіх, хто на законних підставах проживає і працює в певній країні; б) допуску на державну або приватну службу; в) умов найму і просування по службі; г) можливостей професійного навчання; д) умов праці; е) заходів з охорони здоров'я, охорони праці й забезпечення добробуту працівників; є) дисципліни; ж) участі в переговорах стосовно укладення колективних договорів; з) ставок заробітної плати, які визначаються відповідно до принципів рівної плати за рівноцінну працю на тих самих операціях і підприємствах. Вживаються всі можливі заходи в напрямку зменшення різниці, що існує у ставках заробітної плати і пов'язана з дискримінацією за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, профспілкового членства шляхом підвищення ставок низькооплачуваним працівникам.

Загалом же стратегічні цілі соціальної політики повинні бути спрямовані не тільки на створення мінімально гарантованого рівня потреб громадян, не здатних забезпечити себе самостійно і потребуючих забезпечення з боку держави й суспільства, а й на добробут усіх соціальних груп, на забезпечення можливостей кожної особи виходити за рахунок власної трудової і громадської активності за межі мінімального рівня цих життєвих потреб [150, с. 94].

Оптимальне функціонування соціальної держави можливе лише за умов відкритого громадянського суспільства, позаяк:

а) громадянське суспільство – це відповідне соціальне середовище, у якому формується й розвивається особистість за допомогою створення

умов для задоволення її основних потреб та інтересів, тобто йдеться насамперед про широкі можливості його самореалізації;

б) громадянське суспільство виступає гарантією захисту інтересів кожної особистості, її природних прав і свобод від надмірного втручання держави в особисте життя;

в) суб'єкти громадянського суспільства (громадські об'єднання, політичні партії, групи за інтересами тощо) формулюють і репрезентують перед державою громадські інтереси, прагнуть забезпечити ефективний діалог з державою щодо захисту останніх або врегулювання можливих конфліктів;

г) за допомогою включення індивіда до структури громадянського суспільства відбувається необхідна для нього реалізація своїх духовних і матеріальних інтересів, інтеграція до соціального середовища, причому підкреслимо, що здійснюють це громадяни власними силами шляхом самоорганізації й самоврядування [151, с. 34].

Ураховавши вищенаведене, можемо підсумувати, що соціальний захист суддів виступає системою політичних, економічних, правових, організаційних, медичних і технічних заходів, спрямованих на захист їх добробуту як спеціальних суб'єктів трудового права і членів суспільства, на створення сприятливих умов для їх життєзабезпечення. Повнота, своєчасність і справедливість такого захисту, його відповідність загально визнаним міжнародним стандартам – одна з найважливіших умов ефективного функціонування системи правосуддя в Україні.

Розглянемо детальніше основні функції соціального захисту судді:

а) політична – полягає у формуванні й підтримці державою ефективних інститутів і механізмів такого захисту, для забезпечення виконання суддями обов'язків, покладених на них Конституцією України, процесуальними та іншими законами;

б) економічна – передбачає відшкодування втраченого заробітку судді, а також компенсацію додаткових витрат, пов'язаних з його лікуванням чи інвалідністю;

в) реабілітаційна – здійснюється завдяки комплексу заходів соціальної, медичної і професійної реабілітації суддів з метою відновлення втраченого ними здоров'я чи працездатності;

г) профілактична – реалізується завдяки організаційним, технічним і медичним заходам, що дозволяють захистити здоров'я і працездатність представників судової влади.

Щоб судді отримали реальну можливість скористатися соціальним захистом, існує механізм його реалізації. Як підкреслює М. П. Орзіх, «механістичний» підхід у юридичних дослідженнях однією з переваг має те, що механізм правового регулювання розглядається в єдності всіх його складових частин як категорія не лише збірна, а й системна. А його засоби окреслені саме з їх «механістичної» сторони» [152, с. 67]. Це дає можливість відобразити у проблемі механізму процеси функціонування права, його динаміку.

А. М. Колодій та А. Ю. Олійник під конструкцією «механізм правового регулювання» розуміють сукупність усіх правових засобів, за допомогою яких відбувається правовий вплив на суспільні відносини. Правові норми крім зобов'язань і заборон закріплюють ще й певні можливості людини і громадянина, тобто його суб'єктивні права. Реалізація прав і свобод – це форма їх буття, що зводиться до переведення соціальних благ, закріплених нормами права, у стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою з метою задоволення своїх різноманітних потреб та інтересів [153, с. 218].

Н. В. Вітрук і В. В. Копейчиков проблему реалізації прав та свобод громадян вважають такою, що має велике як теоретичне, так і практичне значення. З теоретичних позицій вона, так би мовити, «замикає» коло

питань, пов'язаних з механізмом правового регулювання. Політико-практичне значення здійснення прав і свобод громадян полягає в тому, що саме в процесі їх реалізації вони стають реальністю, забезпечують громадянам, які цими правами володіють, можливість задоволення власних соціальних потреб та інтересів. На думку вчених, реалізація прав і свобод – це не лише конкретне закріплення за індивідом чітко окресленого й достатньо конкретного суб'єктивного права, а й сама його матеріалізація, дійсне отримання громадянином того блага, яке складає зміст даного права. Це регламентований нормами права демократичний за своїм змістом і формою здійснення процес, що забезпечує кожному громадянину ті матеріальні й духовні блага, які лежать в основі належних йому суб'єктивних прав, а також захист цих прав від будь-яких посягань [52, с. 45-52].

Механізми соціального захисту суддів включають певне поєднання політичних, економічних, правових, організаційних, медичних і технічних заходів, покликаних забезпечити окремі види цього захисту. Іншими словами, інститут соціального захисту суддів становить собою сукупність організаційно-правових структур, кожна з яких виконує ту чи іншу функцію захисту відповідно до законодавчо визначеного статусу суддів та економічних можливостей держави.

Механізм соціального захисту суддів об'єднує 2 підсистеми – соціально-економічну й матеріальну. Перша включає: а) соціально-трудова механізми, тобто соціальні гарантії, а саме: (а) регулювання тривалості робочого часу й часу відпочинку, режим робочого часу, (б) у царині оплати праці, (в) допустимого рівня трудового навантаження, (г) професійно-освітнього забезпечення; б) медичні механізми: (а) медичне обслуговування й (б) санаторно-курортне лікування суддів.

Друга становить собою (а) сукупність матеріальних елементів виробничого середовища, (б) охорону й гігієну праці, соціальну інфраструктуру та ін.

При цьому централізоване правове регулювання соціального захисту має містити ознаки системності. Як вважає С. С. Лукаш, саме в такий спосіб і можна вести мову про можливість досягнення поставлених перед централізованим методом правового регулювання завдань, а також виконання ним тієї ролі, яку він займає в межах соціальної галузі. Більше того, такий підхід до визначення того, яким же чином, у якому обсязі й за яких умов відбувається централізоване впорядкування відносин, відповідатиме соціальній сутності нашої держави, забезпечуючи можливість реального, а не декларативного існування основних прав і свобод людини – найвищої соціальної цінності в державі [154, с. 211].

Досконале вивчення поняття і змісту соціального захисту суддів допомогло зробити деякі висновки.

1. Процеси, які нині відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність не лише загального визначення тих чи інших пріоритетів у державному розвитку, а й чіткого усвідомлення того, що собою становлять цілі, які належить реалізувати в перебігу державотворення. До числа головних конституційних ознак сучасних високорозвинених держав належить соціальність. Стаття 1 Конституції України проголосила, що українська держава є соціальною. У ч. 2 ст. 3 Основного Закону закріплено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Саме вона відповідає перед людиною за свою діяльність.

Ідея соціальної держави – одна з основних ідей цивілізаційного розвитку, що відіграла неоціненну роль у попередженні соціальних конфліктів, у гармонізації суспільних відносин і встановленні розумних параметрів взаємодії суспільства, держави й людини. Її поява відобразила

потребу громадянського суспільства змінити природу державності – спочатку від поліцейської до ліберальної, потім до соціально орієнтованої. Становлення соціальної держави – тривалий процес, надзвичайно складний і суперечливий. Утримати його у відповідних межах без ущемлення прав одних і без знімання відповідальності за свою діяльність з інших допомагають сформовані засади правової держави.

2. Соціальною вважається держава, заснована на принципах соціальної справедливості, рівності і свободи, що визнає людину найвищою соціальною цінністю й забезпечує високий рівень соціального захисту своїх громадян шляхом активної участі держави в регулюванні соціальної, економічної та інших царин життєдіяльності соціуму. Така держава уособлює особливий, соціально орієнтований тип держави з розвиненою економікою й високим рівнем соціального захисту громадян. Соціальність у глибокому її розумінні не може протиставлятися демократії, оскільки остання більше поширюється в напрямку прийняття й забезпечення виконання соціальних програм, закріплення за членами суспільства якісного статусу соціальних прав і свобод. Соціальність і демократичність – дві характеристики одного й того ж складного соціального явища – сучасної держави, взаємодоповнюють одна одну й тільки в сукупності утворюють єдине якісне ціле, характеризуючи одночасно ступінь цивілізованості й рівень прогресу сучасного суспільства.

3. Соціальний захист суддів становить собою систему політичних, економічних, правових, організаційних, медичних і технічних заходів, спрямованих на захист добробуту суддів як спеціальних суб'єктів трудового права і членів соціуму, а також на створення сприятливих умов для їх життєзабезпечення. Повнота, своєчасність і справедливість соціального захисту суддів, його відповідність загально визнаним

міжнародним стандартам – одна з необхідних умов ефективного функціонування системи правосуддя в Україні.

4. Основні функції соціального захисту судді:

а) політична, яка полягає у формуванні й підтримці державою ефективних інститутів і механізмів соціального захисту суддів для забезпечення виконання ними обов'язків, окреслених Конституцією України, процесуальними та іншими законами;

б) економічна, що передбачає відшкодування втраченого заробітку судді, а також компенсацію додаткових витрат, пов'язаних з його лікуванням чи інвалідністю;

в) реабілітаційна, здійснювана завдяки комплексу заходів соціальної, медичної і професійної реабілітації суддів з метою відновлення втраченого ними здоров'я чи працездатності;

г) профілактична, яка реалізується завдяки організаційним, технічним і медичним заходам, що дозволяють захистити здоров'я і працездатність судді.

5. Механізми соціального захисту суддів включають поєднання політичних, економічних, правових, організаційних, медичних і технічних заходів, покликаних забезпечити окремі види цього захисту. Іншими словами, інститут соціального захисту суддів становить собою сукупність організаційно-правових структур, кожна з яких виконує ту чи іншу функцію захисту відповідно до законодавчо визначеного статусу суддів та економічних можливостей держави.

Механізм соціального захисту суддів об'єднує 2 підсистеми – соціально-економічну й матеріальну. Перша включає: а) соціально-трудова механізми, тобто соціальні гарантії, а саме: (а) регулювання тривалості робочого часу й часу відпочинку, режим робочого часу, (б) у царині оплати праці, (в) допустимого рівня трудового навантаження, (г) професійно-освітнього забезпечення; б) медичні механізми: (а) медичне

обслуговування і (б) санаторно-курортне лікування суддів. Друга становить собою (а) сукупність матеріальних елементів виробничого середовища, (б) охорону й гігієну праці, (в) соціальну інфраструктуру та ін.

2.2. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту суддів

Права і свободи людини – це загальне досягнення людської цивілізації. Міжнародне співробітництво в цій сфері – це історія пошуків шляхів створення універсальної концепції прав людини, схвалення і прийняття її міжнародним співтовариством.

Згідно з ч. 1 ст. 9 Основного Закону чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Положення цієї конституційної норми має надзвичайно важливе зовнішньополітичне і правове значення, особливо в умовах активного входження України у світове співтовариство. По-перше, вони свідчать про вірність України своїм міжнародно-правовим зобов'язанням, які поряд з національним законодавством проголошені обов'язковими для виконання, і про повагу до норм міжнародного права. По-друге, вони певною мірою дають відповіді на питання практичного застосування положень міжнародних договорів в Україні та їх співвідношення з її чинним законодавством [155, с. 41]. Як вважає Л. Ю. Величко, міжнародно-правове регулювання – це встановлена міжнародними договорами (актами) система стандартів, яку держави, що приєдналися до відповідного міжнародного договору, використовують у національному законодавстві [156, с. 49, 50].

У розробленні і прийнятті на рівні стандартів соціального захисту суддів міжнародне і внутрішньодержавне право теж взаємозбагачують

одне одного. На думку І. І. Лукашука, саме міжнародне право є елементом цивілізації й культури, яку дало людству ХІХ ст. [157, с. 51].

За сучасних умов усе більшого впливу світової спільноти на внутрішню політику держав не можна обійти увагою визначальну роль у цьому впливових міжнародно-правових стандартів – мінімальних правил, яким повинно відповідати внутрішнє правове регулювання. Вони є тим показником, до виконання якого мають прагнути всі народи й держави, так би мовити, «маяком» для національного законодавства, яке держави в разі ратифікації міжнародного документа повинні запровадити в національну юридичну практику. П. М. Рабінович та О. Венецька міжнародні стандарти прав особи трактують як закріплені в міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи й норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних термінів-понять фіксують зумовлені досягнутим рівнем соціального розвитку і його динамікою мінімально необхідний або бажаний зміст і обсяг прав людини, встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту, а також передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру [158, с. 414]. При цьому, як засвідчує Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №41/120 «Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини» 1989 р. [159], керівними принципами, яких належить дотримуватися при розробленні міжнародних актів у цій царині називає те, що стандарти повинні: а) узгоджуватися з існуючим зводом міжнародно-правових норм у сфері прав людини; б) бути фундаментальними і ґрунтуватися на притаманних людській особистості гідності й цінності; в) бути достатньо чіткими, служити джерелом визначених прав та обов'язків, що мають реалізовуватися; г) передбачати (де це доречно) ефективний і реалістичний механізм здійснення,

включаючи системи подання звітів; д) користуватися широкою підтримкою міжнародної громадськості.

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж передбачені національним законодавством, застосовуються норми міжнародного договору. «Пріоритет міжнародного права перед національним полягає у використанні міжнародних принципів, норм і понять у національному праві, яке повинно поєднуватися з механізмом участі держави у виробленні міжнародно-правових норм і рішень, відповідальності за виконання і одночасно забезпечувати суверенітет народів і держав», – робить висновок О. А. Шаповал [160, с. 94].

Таким чином, під міжнародно-правовими стандартами соціального захисту суддів слід розуміти визнані міжнародною спільнотою й закріплені в міжнародних документах, добровільно взяті взаємні зобов'язання держав по встановленню й функціонуванню національної системи соціального захисту суддів, що визначають перелік їх прав у вказаній сфері, їх обсяг і зміст. Назвемо характерні ознаки цих стандартів: а) вони є міжнародними зобов'язаннями держав у царині соціального захисту суддів; б) відбиті в міжнародних нормах, що формуються в договірному порядку; в) мають модельний характер; г) спрямовані на формування національної системи соціального захисту суддів, що відповідає сучасним загально визнаним міжнародним уявленням про умови й рівень соціального захисту цієї категорії осіб. Ці стандарти гармонізуюче впливають на національне законодавство держав, оскільки їх мета спрямована не на створення єдиного правового регламентування, а на досягнення певного результату, визначеного у відповідних міжнародних документах, що, у свою чергу, передбачає можливість застосовувати механізми імплементації, найбільш прийнятні для тієї чи іншої національної правової системи.

Основними міжнародними документами у сфері соціального захисту суддів є Загальна декларація судової незалежності (1983 р.), Основні принципи щодо незалежності правосуддя (1985 р.), Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів щодо незалежності правосуддя (1989 р.), Європейська хартія про закон «Про статус суддів» (1998 р.) та Рекомендація №(2010)12 щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки (2010 р.).

Основні принципи щодо незалежності правосуддя, ухвалені резолюціями №40/32 і «40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 р. і від 13 грудня 1985 р. [161] (відповідно), проголошують, що незалежність судових органів гарантується державою й закріплюється в конституції або законах країни. Усі державні та інші установи зобов'язані поважати незалежність судових органів і дотримуватися її. Кожна держава-член має вживати відповідні заходи, які давали б змогу судовим органам належним чином виконувати свої функції.

Строки повноважень суддів, їх незалежність, безпека, відповідні винагороди, умови служби, розміри пенсій і вік виходу на пенсію повинні належним чином гарантуватися законом. Судді, яких призначають чи обирають, мають гарантовані строки повноважень до обов'язкового виходу на пенсію чи завершення цього строку там, де це встановлено. Підвищення судді на посаді там, де функціонує така система, слід здійснювати на підставі об'єктивних чинників, зокрема, його здібностей, моральних якостей і досвіду. Судді володіють свободою організувати свої асоціації чи інші організації, вступати до них для обстоювання своїх інтересів, удосконалення професійної підготовки і збереження судової незалежності.

Рекомендація №R(94)12 щодо незалежності, ефективності й ролі суддів, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 13 жовтня 1994 р. [162], виходить із того, що необхідно вживати всі належні заходи для забезпечення, захисту й посилення незалежності суддів. Зафіксовано, що

судді незалежно від того, було їх призначено чи обрано, беззмінно перебувають на посаді до часу досягнення ними віку обов'язкового виходу на пенсію або до закінчення строку їх повноважень.

Для створення відповідних умов праці, які дозволять суддям ефективно працювати, необхідно:

а) укомплектувати штати достатньою чисельністю суддів і забезпечити перед їх призначенням і протягом кар'єри потрібну професійну підготовку, прикладом якої може бути стажування в судах і по можливості в інших органах та інстанціях влади. Судді не повинні оплачувати таку професійну підготовку, бо вона має бути спрямована на вивчення нового законодавства й судової практики. У разі необхідності така підготовка повинна включати навчальні візити до органів влади й судів у європейських та інших зарубіжних країнах;

б) забезпечити, щоб статус і винагорода суддів відповідали гідності їх професії й відповідальності, яку вони беруть на себе;

в) запровадити чітко означену структуру для комплектування кадрів кваліфікованими суддями й закріплювати їх;

г) надати в розпорядження суддів допоміжний персонал і відповідне обладнання, зокрема, засоби для діловодства і зв'язку, з тим щоб вони могли діяти ефективно й без невинуватених затримок;

д) вжити відповідних заходів для доручення виконувати несудові завдання іншим особам відповідно до Рекомендації №R(86)12 щодо заходів з попередження і зменшення робочого навантаження суддів [163].

Рекомендація №(2010)12 щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. [164] на заміну Рекомендації №R(94)12, закріплює, що незалежність суддів гарантується незалежністю судової влади загалом, що є основним принципом верховенства права. Незалежність суддів і судової влади мають гарантуватися конституцією або бути закріплені на найвищому правовому

рівні держав-членів. На законодавчому ж рівні мають бути встановлені більш конкретні норми.

Кожна держава повинна виділяти судам достатньо ресурсів, приміщень, устаткування, щоб вони могли функціонувати відповідно до встановлених стандартів, а також щоб судді могли ефективно працювати. У судах мають працювати достатня чисельність суддів і кваліфікований допоміжний персонал. Для попередження виникнення і зменшення надмірного робочого навантаження суддів потрібно вжити необхідних заходів для забезпечення незалежності судової влади, щоб передавати вирішення несудових питань іншим особам з відповідною кваліфікацією.

Значну увагу Рекомендація №(2010)12 приділяє питанням оплати праці суддів. Основні норми системи оплати праці професійних суддів мають бути визначені законом, відповідати їх професії й виконуваним обов'язкам, а також бути достатньою, щоб захистити їх від дії стимулів, через які можна впливати на їх рішення. Повинні існувати гарантії збереження належної оплати праці на випадок хвороби, відпустки по догляду за дитиною, а також виплат у зв'язку з виходом на пенсію, що мають відповідати попередньому рівню оплати праці суддів. Для захисту оплати їх праці від зменшення слід прийняти спеціальні законодавчі положення. Потрібно уникати впровадження систем, у яких основна оплата праці суддів залежить від їх досягнень, оскільки в такому випадку можуть виникнути перешкоди щодо їх незалежності.

Судді повинні забезпечуватися теоретичним, практичним початковим навчанням і навчанням без відриву від роботи, яке повністю фінансується державою. До цього навчання мають входити предмети з економічної, соціальної й культурологічної тематики, пов'язані з виконанням суддівських функцій. Інтенсивність і тривалість такого навчання визначаються з огляду на попередній професійний досвід.

Європейська хартія про закон «Про статус суддів», прийнята Радою Європи 10 липня 1998 р. [165], встановлює, що цей закон має на меті забезпечення компетентності, незалежності й неупередженості представників судової влади, чого кожна особа цілком законно очікує від суддів загалом і від кожного судді, якому довірено захист її прав, зокрема. Він не повинен містити жодного положення й жодної процедури, яка може похитнути довіру до їх компетентності, незалежності й неупередженості.

Правила відбору і призначення на посаду суддів незалежним органом або комісією вимагають проведення відбору на підставі здатності кандидатів вільно й неупереджено оцінювати справи, що передаються на їх розгляд, і застосовувати закон з повагою до гідності людини. Кандидату не може бути відмовлено в зайнятті посади виключно на підставі статі, етнічного чи соціального походження, його філософських або політичних поглядів чи релігійних переконань. Законом має бути передбачено забезпечення умов, що гарантуватимуть шляхом дотримання вимог щодо освітньої кваліфікації й наявності попереднього досвіду призначення на посаду саме тих осіб, які здатні виконувати судові обов'язки.

Рішення про призначення обраного кандидата на посаду судді до конкретного суду приймається незалежним органом або на підставі пропозиції останнього, рекомендації або погодження з ним чи висловлення його окремої думки. Законом має бути встановлено конкретно зазначені обставини, за яких попередня діяльність кандидата або діяльність, якою займаються його близькі родичі, можуть викликати законні й об'єктивні сумніви щодо незалежності й неупередженості кандидата, що може бути перешкодою для його призначення до відповідного суду.

Якщо система підвищення судді по службі ґрунтується не на вислугі років, вона має ґрунтуватися виключно на його якостях і достоїнствах, помічених під час виконання ним його обов'язків, шляхом об'єктивної

оцінки його діяльності одним або кількома судьями й бесіди із суддею, діяльність якого оцінюється.

Судді вільно виконують іншу діяльність поза межами їх суддівських обов'язків, у тому числі ту, яка є втіленням їх прав як громадян. Ця свобода не може обмежуватися, за винятком випадків, коли така діяльність поза суддівськими обов'язками не є сумісною з довірою до їх неупередженості й незалежності або з належним рівнем відданості, необхідної для розгляду справ, поданих на їх розгляд, з належною ретельністю й у межах розумного періоду часу. Здійснення інших видів діяльності, крім літературної чи мистецької, якщо за них передбачено виплату винагороди, має бути попередньо санкціоновано з урахуванням умов, визначених законом.

Рівень винагороди, що виплачується суддям за виконання їх професійних обов'язків, повинен бути таким, щоб захистити їх від тиску, що може спричинити вплив на їх рішення, поведінку в такий спосіб, на їх незалежність і неупередженість. Було віддано при цьому перевагу такому формулюванню, де сказано, що рівень винагороди (оплати) має бути таким, щоб захистити суддів від тиску, замість того, щоб передбачати встановлення цього рівня відповідно до оплати тих, хто обіймає конкретні високі посади в законодавчих чи виконавчих органах, оскільки такі особи по-різному винагороджуються в різних національних системах (ст. 6 Пояснювальної записки до Європейської хартії про закон «Про статус суддів» (Модельний кодекс) від 10 липня 1998 р. [166]).

Рівень оплати праці одного судді може бути неоднаковим порівняно з оплатою іншого, бо він залежатиме від стажу, характеру обов'язків, які йому буде доручено виконувати, а також важливості завдань, що покладаються на них, наприклад, чергування в суботу чи неділю. Проте такі завдання, що виправдовують вищий рівень оплати, мають оцінюватися

на підставі прозорих критеріїв для усунення непорозумінь, що можуть виникати стосовно конкретно виконуваної роботи чи потреб.

Законом має бути передбачено гарантії суддям, які виконують свої професійні обов'язки, захисту від соціальних ризиків, пов'язаних із хворобою, материнством, інвалідністю, похилим віком і смертю. Судді, які досягли пенсійного віку і працювали на посаді судді відповідний період, отримують пенсію по старості, рівень якої має бути якомога ближчим до рівня їх останньої заробітної плати на посаді судді.

Через своїх представників і свої професійні організації судді залучаються до винесення рішень стосовно управління судами, визначення судового бюджету та його розподілу на місцевому й національному рівнях. З ними консультуватимуться таким же чином з приводу планів стосовно будь-яких змін до закону, а також щодо визначення винагороди за працю і стосовно соціального забезпечення.

Значну увагу в міжнародних актах приділено зменшенню робочого навантаження в судах.

Рекомендація №R(86)12 щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 16 вересня 1986 р. [167], визнає доцільним не збільшувати, а поступово зменшувати кількість покладених на суддів завдань, які стосуються судівництва, доручати їх іншим особам або органам. У додатку до цієї Рекомендації наведені приклади таких завдань, хоча в деяких країнах вони виконуються суддями (шлюбні урочистості, укладення договорів про сімейну власність, управління майном недієздатних осіб, призначення законного представника недієздатним повнолітнім і відсутнім особам, судове втручання у вибори й референдуми у способи, не передбачені Конституцією, призначення судді головою або членом комітету, коли його присутність потрібна лише для посилення

безсторонності такого комітету, вжиття заходів щодо власності померлих та ін.).

Ще більше місце розглядуване питання займає в Рекомендації №R(95)12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо управління системою кримінального правосуддя від 11 вересня 1995 р. [168]. Вона вимагає запровадити процедури періодичного й безперервного контролю, спрямовані на аналіз функціонування інститутів системи кримінального правосуддя, оцінку їх ефективності й дієвості і сприяння корисному вдосконаленню їх діяльності. Поступ у цих напрямках можна забезпечити шляхом створення внутрішніх консультативних органів або залучення зовнішніх консультантів. У зв'язку зі зміною обставин до управління системою кримінального правосуддя не завжди й не всюди можуть застосовуватись одні й ті ж норми. Тому при плануванні робочого навантаження й ресурсів слід урахувувати такі чинники, як демографічні, соціальні, економічні та інші умови і зміни. Потрібно визначити критерії ефективного управління робочим навантаженням і належного розгляду різних категорій справ. Такі критерії мають напрацьовуватись у співробітництві з відповідними кадрами судових та інших органів. Необхідно забезпечити належну підтримку відомствам, щоб вони додержувалися цих стандартів. Щодо цього слід розробити методи відбору, щоб дозволити суддям і прокурорам з перших етапів провадження розглядати справи на підставі диференціації. З метою якнайкращого використання людських ресурсів треба звільнити суддів і прокурорів від виконання завдань, які можна покласти на інших співробітників, включаючи адміністративних, і в такий спосіб надати їм можливість урізноманітнити свою роботу.

Запровадження принципів, стратегій і методів управління варто здійснювати з урахуванням культурних особливостей та умов, що характеризують конкретну судову систему, але не директивним способом,

а шляхом переконання. Для сприяння ефективному управлінню людськими ресурсами й досягнення оптимальної відповідності кадрів завданням, які їм належить виконувати, є сенс запровадити системи ведення періодично поновлюваних досьє на правників, де зазначатиметься рівень їх кваліфікації, підготовки тощо. Цей документ має зберігатися в компетентних органах, бути доступним для працівників, яких він стосується.

Програми початкової професійної підготовки й подальшого безперервного підвищення кваліфікації для суддів і прокурорів мають враховувати принципи і практику сучасного управління в царині судочинства. Треба активно планувати просування по службі, зокрема, шляхом заохочення, спеціалізації, відмови (коли це доцільно) від прив'язування рангу до посади і створення інших можливостей для працівників цієї категорії у плані опанування нових навичок і набуття нового досвіду. Умови праці належить періодично перевіряти, особливо коли вони є надзвичайно складними.

Якісний соціальний захист суддів неможливий без належного фінансування. Консультативна рада європейських суддів у висновку №10 (2007) щодо судової ради на службі суспільства, схваленому на 8-му засіданні (м. Страсбург, 21-23 листопада 2007 р.) [169], наголошує на важливості забезпечення фінансування судової ради таким чином, щоб уможливити її належне функціонування. Вона повинна мати достатні засоби для незалежної й автономної діяльності, а також повноваження і здатність ефективно організувати свій бюджет. Судова влада зобов'язана мати власне приміщення, секретаріат, комп'ютерне забезпечення й можливість організувати свою роботу без звітування за свою діяльність будь-якому політичному чи іншому органу. Вона повинна бути вільною в організації своїх засідань і визначенні їх порядку денного, мати право безпосередньо контактувати із судами для виконання своїх функцій.

Судовій владі належить мати власний персонал відповідно до потреб, а кожний член її ради – свій персонал відповідно до доручених йому завдань.

Хоча фінансування судів є частиною державного бюджету, воно аж ніяк не повинно залежати від політичних процесів. Рішення про виділення бюджетних коштів судам мають прийматися із суворим дотриманням судової незалежності. Процес прийняття в парламенті бюджету судівництва повинен включати процедуру врахування точки зору судової влади. Якщо судова влада не має повноважень з управління судовою системою, вона повинна, принаймні, мати можливість надавати висновок щодо виділення мінімального бюджету, необхідного для функціонування системи правосуддя, роз'яснювати свої потреби для обґрунтування розмірів фінансування.

КРЄС підкреслює, що суди можуть бути достатньо незалежні, лише якщо вони мають окремий бюджет та управляються органом, незалежним від виконавчої та законодавчої влади (чи це судова влада, чи незалежна установа). Хоча деякі країни і стверджують, що Міністерство юстиції має кращі можливості для обговорення бюджету судів з іншими органами влади, особливо з Міністерством фінансів, КРЄС вважає, що система, в якій судова влада володіє суттєвими фінансовими повноваженнями, повинна бути серйозно розглянута тими державами, де це наразі не має місця. Слід наголосити, що розширені фінансові повноваження судової ради передбачають її відповідальність не лише перед виконавчими й законодавчими органами, а й перед судами і громадськістю.

Виконане в даному підрозділі вивчення міжнародно-правових стандартів соціального захисту суддів дозволяє навести певні підсумки.

1. Міжнародно-правовими стандартами соціального захисту суддів слід вважати визнані міжнародною спільнотою й закріплені в міжнародних документах добровільно взяті взаємозобов'язання держав з установами й

функціонування національної системи соціального захисту суддів, що містять перелік прав суддів у вказаній сфері, їх обсяг і зміст. До характерних ознак цих стандартів належать: (а) міжнародні зобов'язання держав у царині соціального захисту суддів; (б) ознаки, відбиті в міжнародних нормах, що формуються в договірному порядку; (в) ознаки мають модельний характер; (г) спрямовані на формування національної системи соціального захисту суддів, що відповідає сучасним загально визнаним міжнародним уявленням про умови й рівень соціального захисту цієї категорії осіб.

Міжнародно-правові стандарти соціального захисту суддів гармонізуюче впливають на національне законодавство держав, оскільки їх мета спрямована не на створення єдиного правового регламентування, а на досягнення певного результату, визначеного у відповідних міжнародних документах, що, у свою чергу, передбачає можливість застосовувати механізм імплементації, найбільш прийнятні для тієї чи іншої національної правової системи.

2. Основні міжнародні документи у сфері соціального захисту суддів – це Загальна декларація судової незалежності (1983 р.), Основні принципи щодо незалежності правосуддя (1985 р.), Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів щодо незалежності правосуддя (1989 р.), Європейська хартія про закон «Про статус суддів» (1998 р.) та Рекомендація №(2010)12 щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки (2010 р.).

3. Міжнародно-правовими стандартами соціального захисту суддів є:

- строк повноважень суддів, їх незалежність, безпека, винагорода, умови служби, пенсії й вік виходу на неї, повинні гарантуватися законом;
- беззмінне перебування судді на посаді до часу досягнення ним віку обов'язкового виходу на пенсію або до закінчення строку його повноважень незалежно від того, було призначено його чи обрано;

– підвищення суддів по службі, що має ґрунтуватися не на вислугі років, а виключно на здібностях, гідностях й моральних якостях, відзначених під час виконання ним обов'язків шляхом об'єктивної оцінки службової діяльності;

– зобов'язання держави надати судам відповідні засоби, в тому числі фінансові, які давали б їм змогу належним чином виконувати свої функції; йдеться, зокрема, про достатність як чисельності суддів і кваліфікованого допоміжного персоналу, так і ресурсів, приміщень та устаткування;

– судовій владі належить мати власне приміщення, секретаріат, комп'ютерне забезпечення й можливість організувати свою роботу без звітування за свою діяльність будь-якому політичному чи іншому органу;

– грошова винагорода суддів має бути гарантована законом, а її рівень відповідати гідності їх професії, обсягу їх обов'язків, відповідальності, яку вони беруть на себе, а також бути достатньою, щоб захистити їх від дії стимулів, через які можна впливати на судові рішення;

– грошова винагорода суддів повинна бути захищена від скорочення, також має бути забезпечено збільшення оплати праці суддів відповідно до зростання вартості життя;

– відмова від премій і нефінансових пільг для суддів, розподіл яких має елемент суб'єктивності; уникнення впровадження системи, в якій основна оплата праці суддів залежить від їх досягнень;

– затвердження критеріїв ефективного управління робочим навантаженням і належного розгляду різних категорій справ;

– законодавче гарантування суддям, які виконують свої професійні обов'язки, захисту від соціальних ризиків, пов'язаних із хворобою, материнством, інвалідністю, похилим віком і смертю;

– отримання суддями, які досягли пенсійного віку і працювали на посаді судді зазначений період, пенсії по старості, рівень якої має бути якомога ближчим до рівня їх останньої заробітної плати на цій посаді;

- забезпечення суддів навчанням, що повністю фінансується державою;
- володіння суддями свободою організовувати свої асоціації чи інші організації, вступати до них для обстоювання своїх інтересів, удосконалення професійної підготовки і збереження своєї судової незалежності;
- визначення обсягів фінансування судів, суддівської винагороди й соціального забезпечення, що повинно відбуватися за участю судової влади чи її представників;
- участь суддів через своїх представників і професійні організації у прийнятті рішень, пов'язаних з управлінням судами і з визначенням їх коштів, а також з розподілом останніх на загальнонаціональному й місцевому рівнях. У тому ж порядку із суддями проводяться консультації під час визначення умов їх грошової винагороди й соціального забезпечення.

Висновки до розділу 2

Дослідження поняття і змісту соціального захисту суддів і міжнародно-правових стандартів у цій царині дозволило зробити нижченаведені висновки.

1. Соціальний захист суддів становить собою систему політичних, економічних, правових, організаційних, медичних і технічних заходів, спрямованих на захист добробуту суддів як спеціальних суб'єктів трудового права і членів соціуму, а також на створення сприятливих умов для їх життєзабезпечення. Повнота, своєчасність і справедливість соціального захисту суддів, його відповідність загально визнаним

міжнародним стандартам – одна з необхідних умов ефективного функціонування системи правосуддя в Україні.

2. Основні функції соціального захисту суддів:

а) політична, яка полягає у формуванні й підтримці державою ефективних інститутів і механізмів соціального захисту суддів для забезпечення виконання ними обов'язків, окреслених Конституцією України, процесуальними та іншими законами;

б) економічна, що передбачає відшкодування втраченого заробітку судді, а також у компенсації додаткових витрат, пов'язаних з його лікуванням чи інвалідністю;

в) реабілітаційна, здійснювана завдяки комплексу заходів соціальної, медичної і професійної реабілітації суддів з метою відновлення втраченого ними здоров'я чи працездатності;

г) профілактична, яка реалізується завдяки організаційним, технічним і медичним заходам, що дозволяють захистити здоров'я і працездатність судді.

3. Механізми соціального захисту суддів включають поєднання політичних, економічних, правових, організаційних, медичних і технічних заходів, покликаних забезпечити окремі види цього захисту. Інакше кажучи, інститут соціального захисту суддів становить собою сукупність організаційно-правових структур, кожна з яких виконує ту чи іншу функцію захисту відповідно до законодавчо визначеного статусу суддів та економічних можливостей держави.

Механізм соціального захисту суддів об'єднує 2 підсистеми – соціально-економічну й матеріальну. Перша включає: а) соціально-трудова механізми, тобто соціальні гарантії, а саме: (а) регулювання тривалості робочого часу й часу відпочинку, режим робочого часу, (б) у царині оплати праці, (в) допустимого рівня трудового навантаження і (г) професійно-освітнього забезпечення; б) медичні механізми: (а) медичне

обслуговування й (б) санаторно-курортне лікування суддів. Друга становить собою (а) сукупність матеріальних елементів виробничого середовища, (б) охорону й гігієну праці, (в) соціальну інфраструктуру та ін.

4. Міжнародно-правовими стандартами соціального захисту суддів слід вважати визнані міжнародною спільнотою, закріплені в міжнародних документах і добровільно взяті взаємозобов'язання держав з установами й функціонування національної системи соціального захисту суддів, що містять перелік прав суддів у вказаній сфері, їх обсяг і зміст.

5. Основні міжнародні документи у сфері соціального захисту суддів – це Загальна декларація судової незалежності (1983 р.), Основні принципи щодо незалежності правосуддя (1985 р.), Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів щодо незалежності правосуддя (1989 р.), Європейська хартія про закон «Про статус суддів» (1998 р.) та Рекомендація №(2010)12 щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки (2010 р.).

6. Міжнародно-правовими стандартами соціального захисту суддів є:

- строк повноважень суддів, їх незалежність, безпека, винагорода, умови служби, пенсія й вік виходу на неї, повинні гарантуватися законом;
- беззмінне перебування судді на посаді до часу досягнення ним віку обов'язкового виходу на пенсію або до закінчення строку його повноваження незалежно від того, було суддю призначено чи обрано;
- підвищення суддів по службі, що має ґрунтуватися не на вислугі років, а виключно на здібностях, гідності і моральних якостях, що були відзначені під час виконання ним обов'язків шляхом об'єктивної оцінки службової діяльності;
- зобов'язання держави надати судам відповідні засоби, в тому числі фінансові, які давали б їм змогу належним чином виконувати свої функції;

йдеться, зокрема, про достатність як чисельності суддів і кваліфікованого допоміжного персоналу, так і ресурсів, приміщень та устаткування;

- судовій владі належить мати власне приміщення, секретаріат, комп'ютерне забезпечення й можливість організувати свою роботу без звітування за свою діяльність будь-якому політичному чи іншому органу;

- грошова винагорода суддів має бути гарантована законом, а її рівень відповідати гідності їх професії, обсягу їх обов'язків, відповідальності, яку вони беруть на себе, а також бути достатньою, щоб захистити їх від дії стимулів, через які можна впливати на судові рішення;

- грошова винагорода суддів повинна бути захищена від скорочення, також має бути забезпечено збільшення оплати праці суддів відповідно до зростання вартості життя;

- відмова від премій і нефінансових пільг для суддів, розподіл яких носить елемент суб'єктивності; уникнення впровадження системи, в якій основна оплата праці суддів залежить від їх досягнень;

- затвердження критеріїв ефективного управління робочим навантаженням і належного розгляду різних категорій справ;

- законодавче гарантування суддям, які виконують свої професійні обов'язки, захисту від соціальних ризиків, пов'язаних із хворобою, материнством, інвалідністю, похилим віком і смертю;

- отримання суддями, які досягли пенсійного віку і працювали на посаді судді зазначений період, пенсії по старості, рівень якої має бути якомога ближчим до рівня їх останньої заробітної плати на цій посаді;

- забезпечення суддів навчанням, що повністю фінансується державою;

- володіння суддями свободою організувати свої асоціації чи інші організації, вступати до них для обстоювання своїх інтересів, удосконалення професійної підготовки і збереження своєї судової незалежності;

– визначення обсягів фінансування судів, суддівської винагороди й соціального забезпечення, що повинно відбуватися за участю судової влади чи її представників;

– участь суддів через своїх представників і професійні організації у прийнятті рішень, пов'язаних з управлінням судами і з визначенням їх коштів, а також з розподілом останніх на загальнонаціональному й місцевому рівнях. У тому ж порядку із суддями проводяться консультації під час визначення умов їх грошової винагороди та соціального забезпечення.

РОЗДІЛ 3.

ОСНОВНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ

3.1. Відпустки суддів

Конституція України у ст. 45 закріплює право всіх працюючих (у тому числі і суддів) на відпочинок. Воно пов'язано з правом на працю, не безпосередньо, адже високопродуктивна праця можлива лише за умови збереження працездатності працівника, якому для відновлення сил потрібен такий відпочинок. Має рацію В. В. Готра, на думку якого захисна функція трудового права виражається у правовому впливі на групи відносин, пов'язаних із забезпеченням належного соціального середовища для людини, яка перебуває у трудових відносинах, із захистом її здоров'я, підтриманням її фізичних і моральних сил, установам високого рівня умов праці й належним вирішенням соціальних проблем [170, с. 10].

Г. І. Чанишева й Н. Б. Болотіна часом відпочинку називають ту частину календарного періоду, протягом якої працівник відповідно до законодавства повинен бути звільнений від виконання трудових обов'язків і який він може використовувати на власний розсуд для задоволення своїх інтересів і відновлення працездатності [171, с. 247]. Протягом часу відпочинку правовий зв'язок між працівником і роботодавцем не припиняється. Останній зобов'язаний не тільки надати працівникові час відпочинку з оплатою чи без неї у визначених законодавством випадках, а ще й зберегти за ним місце роботи. Працівникові ж належить через відповідний проміжок часу повернутися на підприємство і продовжувати виконання покладених на нього трудових обов'язків.

Право на відпочинок забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, оплачуваної щорічної відпустки і встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, а також скороченої тривалості роботи в нічний час. Максимальна тривалість робочого часу,

мінімальна тривалість відпочинку й оплачуваної щорічної відпустки, вихідні і святкові дні, інші умови здійснення цього права визначаються законом.

Видами часу відпочинку є перерва для відпочинку й харчування, щоденний (міжзмінний) відпочинок, вихідні дні (щотижневий безперервний відпочинок), святкові і неробочі дні, а також відпустки.

Першим вітчизняним нормативним актом, що закріпив право на відпустки, стала постанова Ради Народних Комісарів РРФСР «Про відпустки» від 14 червня 1918 р. [172], відповідно до якої відпустки для відпочинку надавалися всім робітникам і службовцям, які працювали на державних, громадських і приватних підприємствах, щорічно за наявності мінімального стажу роботи не менше 6-ти місяців із збереженням заробітної плати й видачею її вперед.

З точки зору Н. М. Хуторян, відпустка – це встановлена законом, колективним договором або трудовим контрактом кількість робочих днів безперервного відпочинку кожного календарного року, наданих працюючому роботодавцем зі збереженням місця роботи (посади) й середнього заробітку, які працівник використовує на власний розсуд [173, с. 83].

Право на відпустки мають громадяни України, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями незалежно від їх форм власності, виду діяльності й галузевої належності, а також, які працюють за трудовим договором у фізичної особи. Це право забезпечується: а) гарантованим наданням відпустки відповідної тривалості зі збереженням на цей період місця роботи (посади), заробітної плати (допомоги) і б) заборонаю заміни відпустки грошовою компенсацією, крім випадків, передбачених законодавством.

Державні гарантії й відносини, пов'язані з відпусткою, регулюються Конституцією, КЗпП й Законом України «Про відпустки» [174], іншими законами й нормативно-правовими актами, прийнятими в їх розвиток.

Основним видом відпусток є щорічна відпустка. Л. П. Гаращенко називає її визначену законом або на його підставі певну кількість календарних днів, що складається зі щорічних основної й додаткової відпусток, яка надається працівникам кожного робочого року з метою відновлення працездатності й задоволення інших життєво важливих потреб та інтересів зі збереженням на цей період місця роботи (посади) й заробітної плати [175, с. 120]. Суттєві ознаки щорічної відпустки: (а) вона є реалізацією конституційного права на відпочинок; (б) надається всім працівникам, які перебувають у трудових правовідносинах з роботодавцем, за виконувану роботу; (в) надається працівникам протягом робочого року; (г) її тривалість для окремих категорій працівників, звичайно, різна, але існує законодавчо закріплена мінімальна тривалість відпустки – 24 календарних дні; (д) її мета полягає в тому, що працівник протягом відповідного періоду відпочиває від виконання своїх трудових обов'язків [170, с. 100].

Частина 1 ст. 4 Закону України «Про відпустки» щорічні відпустки поділяє на основну й додаткову, головна відмінність між якими полягає в тому, що друга, на відміну від першої, надається не всім працівникам, а тільки чітко визначеному колу осіб, передбаченому законодавством. Л. П. Гаращенко щорічну основну відпустку розглядає як установлений законодавством період тривалого відпочинку, протягом якого працівник тимчасово звільняється від виконання своїх трудових обов'язків зі збереженням місця роботи (посади) й середнього заробітку [175, с. 120], а щорічну додаткову відпустку – як певну кількість календарних днів, що надається працівникам понад установлену законом тривалість щорічної основної відпустки з метою компенсації негативного впливу виробничих

чинників і умов праці на здоров'я працівника та з метою заохочення зі збереженням місця роботи й середньомісячної заробітної плати за однією або кількома підставами, передбаченими законодавством [176, с. 130].

Однією з важливих форм соціального захисту суддів є надання їм щорічних відпусток. За ст. 130 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддям надається щорічна оплачувана відпустка тривалістю 30 робочих днів з виплатою (крім суддівської винагороди) допомоги на оздоровлення в розмірі посадового окладу. Суддям, які мають стаж роботи понад 10 років, надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю 15 календарних днів.

Цікаво, що Закон України «Про статус суддів» в редакції від 15 грудня 1992 р. [176] містив норму, за якою суддям надавалася щорічна відпустка тривалістю 30 робочих днів з наданням додаткового посадового окладу. Суддям, які мали стаж роботи на посаді судді, надавалася додаткова оплачувана відпустка тривалістю (а) при стажі від 10-ти до 15 років – 5 календарних днів, (б) від 15 до 20 років – 10 календарних днів і (в) 20 і більше років – 15 календарних днів. 24 лютого 1994 р. [177] Верховна Рада України постановила цю норму викласти в новій редакції: «Суддям надається щорічна відпустка тривалістю 30 робочих днів з наданням додаткового посадового окладу. Суддям, які мають стаж роботи понад 10 років, надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю 15 календарних днів».

Спеціальні норми щодо суддівських відпусток знайшли відбиття й у законодавстві зарубіжних країн.

Приміром, Закон Азербайджанської Республіки «Про суди та суддів» від 10 червня 1997 р. [178] у ст. 107 містить загальне положення: суддям надається відпустка у визначеному законодавством Азербайджанської Республіки порядку. Згідно зі ст. 112 Трудового кодексу [179] цієї держави право працівників на відпустку забезпечується в такий спосіб: а) відпустка,

що складається з основної й додаткової відпусток; б) соціальна відпустка для жінок по догляду за дитиною; у) відпустка у зв'язку з навчанням і творча відпустка; г) неоплачувана відпустка. Трудова відпустка складається з основної щорічної, що надається працівникові, який виконує трудову функцію за відповідною професією (посадою), і додаткової, що надається у зв'язку з характером праці й за трудовий стаж, а також жінкам з дітьми. Державним службовцям, які працюють на відповідальних посадах (така відповідальність установлюється роботодавцем з урахуванням особливостей роботи) основна відпустка має бути надана тривалістю 30 календарних днів. Залежно від трудового стажу працівникам надається додаткова відпустка такої тривалості: а) при стажі роботи 5–10 років – 2 календарних дні, б) якщо стаж складає 10–15 років – 4, в) при стажі роботи понад 15 років – 6 календарних днів. Щорічна відпустка суддям надається головою відповідного суду.

За ст. 130 Кодексу Республіки Беларусь про судоустрій і статус суддів від 29 червня 2006 р. [180] питання надання суддям трудової відпустки регулюються національними законодавчими актами. У цьому кодифікованому акті згадуються також соціальні відпустки. Так, на час знаходження судді загального або господарського суду в соціальній відпустці на його посаду може призначатися суддя, який знаходиться у відставці, або інша особа за умови її відповідності вимогам, що пред'являються до кандидатів на посаду судді загального або господарського суду. Вихід на роботу судді, що знаходився в соціальній відпустці, є підставою для припинення повноважень судді, призначеного на його посаду. Рішення про припинення повноважень судді приймається Президентом Республіки Беларусь.

Згідно зі ст. 49 Закону Республіки Казахстан «Про судову систему і статус суддів Республіки Казахстан» від 25 грудня 2000 р. [181] суддям

надається щорічна відпустка тривалістю 30 календарних днів з виплатою допомоги для оздоровлення в розмірі 2-х посадових окладів.

Значна увага щорічним відпусткам приділена спеціальним законодавством Республіки Молдова. За ст. 29 Закону «Про статус судді» від 20 липня 1995 р. [182] суддя має право на щорічну оплачувану відпустку тривалістю 30 календарних днів. При стажі роботи на державній посаді (а) до 5-ти років його відпустка збільшується на 2 робочих дні, (б) від 5-ти до 10-ти років – на 5 робочих днів, (в) від 10-ти до 15 років – на 10 робочих днів, (г) понад 15 років – на 15 робочих днів. Щорічна відпустка надається суддям головами відповідних судових інстанцій відповідно до затвердженого й погодженого ними графіка відпусток. Головам судів та їх заступникам щорічна відпустка надається Вищою радою магістрату. Суддям Вищої судової палати Молдови щорічна відпустка надається відповідно до графіку відпусток, затвердженого не пізніше ніж за 2 тижні до закінчення календарного року Пленумом Вищої судової палати. Голові Вищої судової палати щорічна відпустка надається рішенням Пленуму палати, його заступникам – головам колегій, заступникам голів колегій і суддям Вищої судової палати – головою цієї палати.

Суддя може бути відкликаний з відпустки лише за його письмової згоди й тільки з огляду на непередбачувані обставини, за яких його присутність є обов'язковою. У цьому випадку суддя не зобов'язаний повертати допомогу за невикористані дні відпустки. Відкликання з відпустки провадиться в порядку, встановленому законодавством про відпустки. За відсутності голови суду, апеляційної палати, Вищої судової палати або осіб, виконуючих обов'язки вказаних голів, відкликання з відпустки здійснюється Вищою радою магістрату або за певних обставин Пленумом Вищої судової палати.

Закон «Про статус суддів у Придністровській Молдавській Республіці» від 9 серпня 2005 р. [183] передбачає, що суддям надаються

щорічні оплачувані відпустки тривалістю 30 робочих днів без урахування часу слідування до місця відпочинку і назад. Додаткова оплачувана відпустка їм надається такої тривалості: а) понад 10 років роботи – 5 робочих днів; б) понад 15 років – 10 робочих днів; в) понад 20 років – 15 робочих днів. При цьому при визначенні права на відпустку враховується стаж роботи за юридичною спеціальністю.

Частиною 2 ст. 19 Закону РФ «Про статус суддів у Російській Федерації» від 26 червня 1992 р. [184] закріплено: «Суддям надаються щорічні оплачувані відпустки тривалістю 30 робочих днів. Суддям, які працюють в районах Крайньої Півночі, щорічні оплачувані відпустки надаються тривалістю 51 робочий день, а в місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, і в місцевостях з важкими і несприятливими кліматичними умовами, де встановлені коефіцієнти до заробітної плати, – 45 робочих днів. Судді надається щорічна додаткова оплачувана відпустка з урахуванням стажу його роботи за юридичною професією: від 5-ти до 10-ти років – 5 робочих днів; від 10-ти до 15 років – 10 робочих днів; понад 15 років – 15 робочих днів. Час слідування судді до місця відпочинку й назад до строку відпустки не зараховується. Вартість проїзду до місця відпочинку й назад підлягає оплаті. Порядок визначення стажу роботи для надання щорічної додаткової оплачуваної відпустки встановлюється Верховним Судом, Вищим арбітражним судом і Міністерством юстиції РФ.

Як підсумок огляду правового регулювання соціального захисту суддів у країнах близького зарубіжжя звернімося до Модельного кодексу про судоустрій і статус суддів для держав-учасниць СНД, прийнятого Міжпарламентською Асамблеєю 16 травня 2011 р. [185]. За цим міжнародним актом суддям надаються щорічні оплачувані відпустки тривалістю 30 робочих днів. Судді також надається щорічна додаткова оплачувана відпустка з врахуванням стажу його роботи за юридичною

професією: від 5-ти до 10-ти років – 5 робочих днів; від 10-ти до 15 – 10 робочих днів; понад 15 років – 15 робочих днів. Відпустка судді збільшується на час його слідування до місця відпочинку й назад. Вартість проїзду судді, його дружини (чоловіка) й неповнолітніх дітей до місця відпочинку й назад по території держав-учасниць СНД підлягає оплаті в повному розмірі. При цьому матеріальні гарантії незалежності судді, пов'язані з наданням щорічної відпустки, не можуть бути скасовані або зменшені.

На час знаходження судді в соціальній відпустці на його посаду може призначатися суддя, який знаходиться у відставці, незалежно від його віку, але здатний за висновком медичної комісії відправляти правосуддя, або інша особа за умови відповідності її вимогам, що пред'являються до кандидатів на посаду судді. Суддя призначається главою держави за поданням голови Верховного суду держави, Вищого економічного (господарського) суду держави, що засновано на висновку відповідної кваліфікаційної колегії суддів. Суддя, який залучається до здійснення правосуддя, володіє правами судді й на нього покладаються відповідна обов'язки. Вихід на роботу судді, який знаходився в соціальній відпустці, є підставою для припинення повноважень судді, призначеного на його посаду. Це рішення приймається відповідною кваліфікаційною колегією суддів за поданням голови суду, в якому працював суддя.

За Законом Латвійської Республіки «Про судову владу» 1992 р. [186] суддям надається щорічна оплачувана відпустка не менше 5-ти календарних тижнів. Через п'ять років, пропрацьованих на суддівській посаді, судді надається щорічна оплачувана додаткова відпустка тривалістю у 3 календарні дні. Через кожні 5 років, пропрацьованих на суддівській посаді судді, додаткова відпустка подовжується на 3 дні, але без перевищення 2- календарних тижнів. Якщо судді необхідно й умови

праці це дозволяють, йому може бути надано відпустку без збереження оплати праці.

Найбільш прогресивним у питанні відпусток як форми соціального захисту суддів є литовське законодавство. Литовський закон «Про суди» 1994 р. [187] закріплює, що суддям надається щорічна відпустка тривалістю 28 календарних днів. Суддям, які мають стаж роботи суддею понад 5 років, за кожен подальший рік такої роботи щорічна відпустка подовжується на один календарний день, проте загальна тривалість щорічної відпустки не повинна перевищувати 56 календарних днів. Окрім установленої цим Законом відпустки судді також мають право на цільову і безкоштовну відпустки, передбачені Трудовим кодексом Литовської Республіки [188].

У виняткових випадках суддя за його згодою може бути відкликаний з відпустки. Невикористана щорічна відпустка надається судді в інший час.

Суддям, головам відділів суду, заступникові голови суду – голова суду, а йому – Президент Республіки може надати відпустку для підвищення кваліфікації тривалістю до одного року. У такому випадку за суддею зберігається посада, що заміщала ним, проте встановлений для нього оклад не виплачується. Час відпустки для підвищення кваліфікації зараховується до трудового стажу судді. Скористатися відпусткою для підвищення кваліфікації суддя може один раз протягом 5-ти років.

У зв'язку з переведенням на іншу посаду в іншій місцевості судді надається відпустка тривалістю до 5-ти робочих днів. За цей період йому виплачується середня заробітна плата.

Знайшли в Законі Литви «Про суди» відбиття й питання порядку надання відпусток: а) голові Верховного Суду й голові Вищого адміністративного суду Литви вона надається Президентом Республіки; б) голові суду, його заступникові, голові відділу суду та іншим суддям – головою відповідного суду.

Маючи на меті підвищення значення відпустки як форми соціального захисту суддів, беручи до уваги зарубіжний досвід, а також враховуючи сучасні тенденції розвитку правового регулювання національної державної служби, вважаємо за необхідне втілити в життя нижченаведене.

1. Обчислювати тривалість як щорічної основної, так і додаткової відпусток судді в календарних днях. Як відомо, державні гарантії й відносини, пов'язані з відпусткою, регламентуються Конституцією, Законом «Про відпустки», Кодексом законів про працю й іншими законами й нормативно-правовими актами України. Закон України «Про відпустки» встановлює державні гарантії права на відпустки, визначає умови, тривалість і порядок надання їх працівникам для відновлення працездатності, зміцнення здоров'я, для виховання дітей, задоволення власних життєво важливих потреб та інтересів і всебічного розвитку особистості. Згідно з ч. 1 ст. 5 Закону України «Про відпустки» їх тривалість визначається цим Законом, іншими законами й нормативно-правовими актами України й незалежно від режимів і графіків роботи розраховується в календарних днях. Підтверджується ця позиція також п. 3 постанови Верховної Ради України №505/96-ВР «Про порядок введення в дію Закону України «Про відпустки» [189], за яким до приведення законодавства у відповідність із Законом України «Про відпустки» застосовуються закони та інші нормативно-правові акти в частині, що не суперечить названому Закону.

Показово, що в Україні не залишилося жодного закону, який щорічну відпустку обчислював би в робочих днях. Наприклад, відповідно до ч. 8 ст. 20 Закону «Про статус народного депутата України» народному депутатові надається щорічна оплачувана відпустка в міжсесійний період тривалістю 45 календарних днів. Частина 2 ст. 55 Закону «Про Кабінет Міністрів України» [190] закріплює, що члени Кабінету Міністрів мають

право на щорічну відпустку тривалістю 30 календарних днів. За ч. 4 ст. 37 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» [191] члену комісії надається щорічна оплачувана відпустка тривалістю 45 календарних днів.

2. Установити, що за кожен рік роботи на посаді судді йому надається один календарний день додаткової оплачуваної відпустки, але не більш ніж 15 календарних днів. Такого роду підхід повністю узгоджується як із зарубіжним доробком у цій царині, так і з новітніми вітчизняними тенденціями. Зокрема, ч. 2 ст. 51 Закону України «Про державну службу», що набирає чинності з 1 січня 2014 р., встановлює, що за кожен рік державної служби по досягненню 5-річного стажу державної служби державному службовцеві надається один календарний день додаткової оплачуваної відпустки, але не більш ніж 15 календарних днів. Згідно з ч. 6 ст. 21 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» посадовим особам, які мають стаж служби в органах місцевого самоврядування понад 10 років, надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю до 15 календарних днів. Посадовим особам місцевого самоврядування, які мають стаж служби в цих органах понад 10 років, надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю 5 календарних днів, а, починаючи з 11-го року служби вона збільшується на 2 календарних дні за кожен наступний рік, про що йдеться в п. 1 документа Порядок і умови надання державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування додаткових оплачуваних відпусток, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 квітня 1994 р., №250 [192]. За ч. 2 ст. 49 Закону України «Про прокуратуру» атестованим працівникам прокуратури, які мають стаж роботи в органах прокуратури понад 10 років, надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю: а) після 10-ти років – 5 календарних днів; б) після 15 років – 10 календарних днів; в) після 20 років – 15 календарних днів.

Це також створить додаткові стимули для громадян, які мають незначний стаж роботи на посаді судді.

3. Законодавчо закріпити можливість на час знаходження судді в соціальній відпустці на його посаду призначати суддю, який знаходиться у відставці, незалежно від його віку, але з урахування його здатності за станом здоров'я здійснювати правосуддя.

4. У перспективі передбачити можливість надання суддям відпусток для підвищення кваліфікації тривалістю до 3-х місяців з періодичністю один раз протягом 5-ти років.

Погоджуємося з положенням листа Міністерства соціальної політики України за №618/0/14-12/13 від 19 січня 2012 р. [193], де пояснюється: а) за період основної відпустки судді виплачується суддівська винагорода в розмірі, передбаченому ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», з урахуванням вимог абз. 6 п. 1 розд. XII Прикінцевих положень вищенаведеного Закону в розрахунку на кількість робочих днів перебування судді у відпустці протягом відповідного місяця. При цьому розмір суддівської винагороди повинен визначатись у розрахунку на місяць, у якому суддя знаходиться у відпустці, а не на період; б) в аналогічному порядку повинна виплачуватися суддівська винагорода і щодо додаткової відпустки – з розрахунку на кількість робочих днів.

Дослідження відпустки як однієї з форм соціального захисту суддів, проведене в цьому підрозділі, дозволяє зробити деякий підсумок.

1. Державні гарантії й відносини, пов'язані з відпусткою, регулюються Конституцією України, Законом України «Про відпустки», КЗпП України, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими в їх розвиток. Стаття 130 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», за якою суддям надається щорічна оплачувана відпустка тривалістю 30 робочих днів, а тим, які мають стаж роботи понад 10 років, – додаткова оплачувана відпустка тривалістю 15 календарних днів, суперечить ч. 1 ст.

5 Закону України «Про відпустки», відповідно до якої тривалість відпусток, що визначаються цим та іншими законами, незалежно від режимів і графіків роботи повинна розраховуватися в календарних днях. Виходячи із цього тривалість щорічної як основної, так і додаткової відпусток судді повинна обчислюватись у календарних днях.

2. Законодавчого закріплення потребує норма, за якою за кожен рік роботи на посаді судді йому надається один календарний день додаткової оплачуваної відпустки, але не більше 15 календарних днів. Такого роду підхід повністю узгоджується як із зарубіжним доробком у цій царині, так і з новітніми вітчизняними тенденціями. Це також створить додаткові стимули для громадян, які мають незначний стаж роботи на посаді судді.

3. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» слід установити можливість на час знаходження судді в соціальній відпустці на його посаду призначати суддю, який знаходиться у відставці, незалежно від віку останнього, але з урахуванням його здатності за станом здоров'я відправляти правосуддя.

4. З метою підвищення професійного рівня діяльності суддів нормативного втілення в життя вимагає можливість отримання суддями відпусток для підвищення кваліфікації тривалістю до 3-х місяців з періодичністю один раз протягом 5-ти років.

3.2. Оплата праці суддів

Значну роль у трудо-правовому соціальному захисті суддів відіграє оплата їх праці. Н. М. Хуторян важливим моментом конституційного права громадян України на працю визнає те, що його реалізація надає можливості людині заробляти власною працею собі і своїй родині на життя. У зв'язку із цим заробітну плату, на її думку, слід розглядати як

одне з найважливіших соціально-економічних явищ. З одного боку, вона є основним джерелом доходів громадян України – найманих працівників і тому може служити як один з головних компонентів, що визначають рівень життя населення країни, з другого – для роботодавців витрати на заробітну плату є вагомою частиною загальних витрат виробництва, а тому її розмір має суттєве значення і для їх доходів [194, с. 341].

А. Сміт ще у XVIII ст. заробітну плату запропонував розглядати як винагорода за працю, яку працівник продає наймачеві. Товаром на ринку праці є сам процес діяльності зі створення продукту (послуги). Учений стверджував, що заробітна плата становить собою ціну праці й визначається мінімальними нормами споживання, необхідними для працівника та його родини [195, с. 45].

Заробітна плата, як юридична категорія, характеризується такими ознаками: (а) це винагорода за виконану роботу, (б) вона виплачується переважно у грошовому вираженні, (в) в наявності – правосуб'єктність у правовідносинах з винагорода за працю, якою володіють працівник і власник або уповноважений ним орган, і (г) працівник має право на отримання оплати своєї роботи на підставі укладеного трудового договору [196, с. 27].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» для позначення заробітної плати оперує категорією «суддівська винагорода». Використання цього терміна вважаємо неприйнятним. По-перше, винагорода – це все те, що людина вважає цінним для себе, чого вона прагне досягти і чим хотіла б володіти. Змістовне ж наповнення поняття «цінність» дуже різне, специфічне й залежить від окремої особистості, її потреб, запитів, сприйняття, характеру тощо. По-друге, заробітна плата є одним з різновидів винагорода, що обчислюється, як правило, у грошовому вираженні, яке за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. Підтвердженням нашої позиції є й

те, що за ч. 1 ст. 29 Закону «Про Конституційний Суд України» судді цього суду одержують заробітну плату.

Питанню оплати праці суддів національне законодавство приділяло значну увагу протягом всього періоду незалежності України. ще Законом України «Про статус суддів» в редакції від 15 грудня 1992 р. встановлювалося, що заробітна плата суддів складається з посадового окладу й доплат за кваліфікаційні класи й вислугу років. Розміри посадових окладів суддів устанавлюються у відсотковому обчисленні до посадового окладу Голови Верховного Суду України й Голови Вищого арбітражного суду України і не можуть бути меншими 50% їх окладів. Посадовий оклад судді не може бути меншим 80% посадового окладу голови суду, в якому працює суддя. Судді військових судів забезпечуються грошовим та іншими видами забезпечення відповідно до законодавства.

Суддям виплачувалася така надбавка за вислугу років: при стажі роботи понад 2 роки – в розмірі 5%; понад 5 років – 10%; понад 10 років – 15%; понад 15 років – 20%; понад 20 років – 25%; понад 25 років – 30%; понад 30 років – 40% від загальної суми щомісячного заробітку з урахуванням доплати за кваліфікаційні класи.

24 лютого 1994 р. Законом України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про статус суддів» були запроваджені деякі новації, а саме: (а) заробітна плата суддів складається з посадового окладу, премій, доплат за кваліфікаційні класи, надбавок за вислугу років та інших надбавок; (б) грошове утримання судді військового суду складається з посадового окладу, окладу за військовоє звання, доплат за кваліфікаційний клас судді й за вислугу років військовослужбовця; (в) суддям виплачується щомісячна надбавка за вислугу років у розмірах: при стажі роботи понад 3 роки – 10%, понад 5 років – 15%, понад 10 років – 20%, понад 15 років – 25%, понад 20 років – 30%, понад 25 років – 40% від загальної суми щомісячного заробітку з урахуванням доплати за кваліфікаційні класи.

Прийняття 28 грудня 2007 р. Закону «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» [197] стало причиною того, що розміри посадових окладів суддів стали встановлюватися Кабінетом Міністрів України, а щомісячна надбавка за вислугу років виплачуватись у відсотках не від загальної суми щомісячного заробітку, а від посадового окладу. Однак 22 травня 2008 р. Конституційний Суд України рішенням у справі щодо предмета та змісту Закону про Державний бюджет України [198] визнав, що в результаті цих новацій погіршено фінансове забезпечення суддів, чим фактично позбавлено їх гарантій незалежності та правової захищеності, встановлених статтями 8, 19, 22, 24, 41, 46, 130 Основного Закону України. Внесені зміни призвели до реального зменшення розміру заробітної плати суддів, суттєвих диспропорцій у матеріальному забезпеченні суддів різних рівнів, суддів і голів судів, звуження обсягу раніше встановлених гарантій.

Звернімося до зарубіжного досвіду законодавчого забезпечення оплати праці суддів.

В Азербайджанській Республіці посадовий оклад суддів визначається в таких розмірах:

- голові Верховного суду – в розмірі посадового окладу голови Міллі меджлісу Азербайджанської Республіки;
- головам Апеляційного й Економічного судів – у розмірі 90% від посадового окладу голови Верховного суду Республіки Азербайджан;
- голові Верховного суду Нахчіванської Автономної Республіки – в розмірі посадового окладу голови Алі меджлісу Нахчіванської АР;
- головам суду по тяжких злочинах, військового суду по тяжких злочинах та економічного суду по спорах, що виникають по Міжнародних договорах – у розмірі 80% посадового окладу голови Верховного суду Азербайджану;

– головам інших судів – у розмірі 75% посадового окладу голови Верховного суду Азербайджану;

– усім заступникам голів судів – у розмірі 90% посадового окладу голів відповідних судів;

– іншим суддям усіх судів – у розмірі 80% посадового окладу голови відповідного суду.

За кожні 5 років суддівського стажу, а також за вчений ступінь судді отримують доплату в розмірі 15% посадового окладу.

Оплата праці суддів судових інстанцій Республіки Молдова здійснюється відповідно до умов і в порядку, встановлених Законом «Про систему оплати праці в бюджетній сфері» від 23 грудня 2005 р. [199], і складається з (а) основної заробітної плати (тарифна ставка, посадовий оклад), що встановлюється залежно від відповідальності і складності завдань, а також від рівня необхідної для посади підготовки; (б) надбавок, виплат і доплат до основної заробітної плати стимулюючого або компенсаційного характеру; (в) премій за результатами поточної діяльності, а також за результатами роботи бюджетної одиниці за рік.

Значна увага матеріальному забезпеченню суддів приділена законодавством Російській Федерації, за яким щомісячна грошова винагорода судді складається з (а) місячного окладу відповідно до займаної ним посади, (б) місячного окладу відповідно до присвоєного йому кваліфікаційного класу, (в) щомісячного грошового заохочення, (г) щомісячної доплати за вислугу років, (г) щомісячних доплат за вчений ступінь кандидата юридичних наук, доктора юридичних наук, учене звання доцента, професора, почесне звання «Заслужений юрист Російської Федерації», а також (д) у випадках, передбачених законодавством, щомісячної доплати за знання іноземних мов та їх використання при виконанні посадових обов'язків.

Розмір посадового окладу Голови Конституційного Суду встановлюється указом Президента РФ. Розміри посадових окладів суддів КС у процентному обчисленні до посадового окладу Голови цього Суду. Розміри посадових окладів Голови Верховного Суду й Голови Вищого Арбітражного суду РФ складають 98% посадового окладу Голови КС. Розміри посадових окладів суддів устанавлено у процентному обчисленні до посадового окладу Голови Верховного Суду й Голови Вищого Арбітражного Суду РФ.

Розміри посадових окладів суддів щороку збільшуються (індексуються) відповідно до закону про федеральний бюджет на відповідний рік і на плановий період з урахуванням рівня інфляції. Рішення про їх збільшення приймається Президентом Російської Федерації.

Розміри окладів за кваліфікаційний клас устанавлюються в процентному обчисленні до посадових окладів суддів: 9-й кваліфікаційний клас – 30%; 8-й – 40%; 7-й – 50%; 6-й – 60%; 5-й – 75%; 4-й – 90%; 3-й – 105%; 2-й – 120%; 1-й – 135%; вищий кваліфікаційний клас – 150%.

Законодавчо встановлені такі розміри щомісячної доплати за вислугу років суддів у процентному обчисленні до посадових окладів суддів: від 2 до 5 років – 15%; 5 – 10 років – 25%; 10 – 15 років – 30%; 15 – 20 років – 40%; понад 20 років – 50%. Порядок та умови визначення вислуги років суддів затверджуються постановою Ради суддів Російської Федерації.

Розміри щомісячної доплати суддям, які мають (а) учений ступінь кандидата юридичних наук або вчене звання доцента – 5% посадового окладу; (б) учений ступінь доктора юридичних наук або вчене звання професора – 10% посадового окладу; г) почесне звання «Заслужений юрист Російської Федерації» – 10% посадового окладу. Розмір щомісячної доплати суддям КС Російської Федерації за знання іноземних мов та їх

використання при виконанні посадових обов'язків складає 20% посадового окладу.

Судді виплачується щоквартальне грошове заохочення, яке не входить до складу його щомісячної грошової винагороди. Щоквартальне заохочення виплачується у розмірі щомісячного грошового заохочення по займаній посаді.

Важливо, що ні щомісячна грошова винагорода, ні щоквартальне грошове заохочення по займаній посаді не можуть бути зменшені.

У випадках, установлених законодавством, до щомісячної грошової винагороди, щоквартального грошового заохочення та інших виплат судді встановлюються: (а) районний коефіцієнт, (б) коефіцієнт за роботу в пустинних і безводних місцевостях, (в) коефіцієнт за роботу у високогірних районах і (г) процентна надбавка за роботу в районах Крайньої Півночі і прирівняних до них місцевостях, у південних районах Східного Сибіру й Далекого Сходу в розмірах, що визначаються з урахуванням розмірів коефіцієнтів і процентних надбавок, установлених відповідними нормативно-правовими актами РФ.

У межах установленого фонду оплати праці суддям можуть виплачуватися премії й надаватися матеріальна допомога, порядок яких визначається актами вищих судових органів для суддів Конституційного Суду РФ, Верховного Суду РФ й системи федеральних арбітражних судів та актами Судового департаменту при Верховному Суді РФ за узгодженням з Радою суддів для суддів системи судів загальної юрисдикції, за винятком Верховного Суду РФ.

Фонд оплати праці суддів понад суми коштів, спрямованих для виплати посадових окладів, формується за рахунок коштів для виплати:

1) окладу за кваліфікаційний клас: (а) у Конституційному Суді – у розмірі 18; (б) у Верховному Суді і Вищому Арбітражному Суді – у розмірі 17,6; (в) у верховних судах республік, краєвих, обласних судах,

судах міст федерального значення, суді автономної області, судах автономних округів, окружних (флотських) військових судах, федеральних арбітражних судах округів, арбітражних апеляційних судах, арбітражних судах суб'єктів РФ і Суді з інтелектуальних прав – 13,8; (г) у районних, міських, міжрайонних і гарнізонних військових судах – 8,4; (д) мировим суддям – 5,4 посадового окладу;

2) щомісячного грошового заохочення: (а) у Конституційному Суді – у розмірі 111,3; (б) у Верховному Суді і Вищому Арбітражному Суді – 63; (в) у верховних судах республік, краєвих, обласних судах, судах міст федерального значення, суді автономної області, судах автономних округів, окружних (флотських) військових судах, федеральних арбітражних судах округів, арбітражних апеляційних судах, арбітражних судах суб'єктів РФ і Суді з інтелектуальних прав, районних, міських, міжрайонних і гарнізонних військових судах – 15,9; (г) мировим суддям – у розмірі 15,6 посадових окладів;

3) щомісячної доплати за вислугу років: (а) у Конституційному Суді, Верховному Суді і Вищому Арбітражному Суді, верховних судах республік, краєвих, обласних судах, судах міст федерального значення, суді автономної області, судах автономних округів, окружних (флотських) військових судах, федеральних арбітражних судах округів, арбітражних апеляційних судах, арбітражних судах суб'єктів РФ і Суді з інтелектуальних прав – у розмірі 6; (б) у районних, міських, міжрайонних і гарнізонних військових судах – 4,5; (в) мировим суддям – 3 посадових окладів;

4) доплати за вчений ступінь кандидата чи доктора юридичних наук, учене звання доцента чи професора, почесне звання «Заслужений юрист Російської Федерації», знання іноземних мов і їх використання при виконання посадових обов'язків: (а) у Конституційному Суді – у розмірі

4,8; (б) у Верховному Суді і Вищому Арбітражному судді – 1,2 посадових окладів;

5) щоквартального грошового заохочення: (а) у Конституційному Суді – у розмірі 37,1; (б) у Верховному Суді і Вищому Арбітражному Суді – 21; (в) у верховних судах республік, краєвих, обласних судах, судах міст федерального значення, суді автономної області, судах автономних округів, окружних (флотських) військових судах, федеральних арбітражних судах округів, арбітражних апеляційних судах, арбітражних судах суб'єктів РФ і Суді з інтелектуальних прав, районних, міських, міжрайонних і гарнізонних військових судах – 5,3; (г) мировим суддям – 5,2 посадового окладу;

б) інших виплат, передбачених законодавством: (а) у Конституційному Суді – у розмірі 9; (б) у Верховному Суді і Вищому Арбітражному Суді – від 6 до 9; (в) у верховних судах республік, краєвих, обласних судах, судах міст федерального значення, суді автономної області, судах автономних округів, окружних (флотських) військових судах, федеральних арбітражних судах округів, арбітражних апеляційних судах, арбітражних судах суб'єктів РФ і Суді з інтелектуальних прав – 3; (г) у районних, міських, міжрайонних і гарнізонних військових судах – у 1; (д) мировим суддям – у розмірі 0,1 посадового окладу.

Згідно з Модельним кодексом про судоустрій і статус суддів для держав-учасниць СНД посадові оклади суддів установлюються в процентному обчисленні до посадового окладу голови Верховного суду й голови Вищого економічного (господарського) суду держави і не можуть складати менше 50% їх окладів. Посадовий оклад судді не може складати менше 80% посадового окладу голови відповідного суду, а посадовий оклад судді першої інстанції не може бути встановлено в розмірі менше 60% посадового окладу голови цього суду.

Заробітна плата суддів складається з посадового окладу, доплат за кваліфікаційний клас і вислугу років. Державою можуть установлюватися доплати до посадового окладу судді за особливі умови праці, за вчений ступінь або вчене звання, почесне звання «Заслужений юрист держави», за складність, напруженість, високі досягнення у праці і спеціальний режим роботи, грошові заохочення (премії) за підсумками роботи за квартал і за рік, інші виплати. Розмір премій суддів не може бути меншим розмірів премій, установлених для відповідних працівників органів виконавчої влади. Різниця фінансування премій у Верховному суді, Вищому економічному (господарському) суді і будь-якому з нижчестоящих судів не може перевищувати 50% з розрахунку на одного суддю.

Заробітна плата суддів та інші виплати, передбачені законодавством, не можуть бути зменшені.

Суддям, які мають право на одержання щомісячного довічного утримання в повному розмірі, але продовжують працювати, виплачується щомісячна надбавка до заробітної плати в розмірі 50% довічного утримання, яке могло б бути їм нараховано при виході у відставку. Одержання суддею доходів від дозволеної законом діяльності, пенсії по інвалідності або пенсії за вислугу років не може припиняти отримання такої надбавки або впливати на її розмір, якщо інше прямо не встановлене національним законодавством.

У Латвійській республіці оплата праці судді включає (а) місячний посадовий оклад, (б) доплату за кваліфікаційний клас і (в) премії. Місячний посадовий оклад судді районного (міського) суду обчислюється із застосуванням коефіцієнта 4,5 до опублікованої в офіційному статистичному повідомленні Центрального статистичного управління за попередній рік середньомісячної бруто-оплати праці в державі. Місячний посадовий оклад судді окружного суду на 20% перевищує місячний посадовий оклад районного судді, судді Верховного Суду Латвії – на 40%

судді районного суду, сенатора Верховного суду Латвії – на 50% місячний посадовий оклад судді районного судді.

Місячний посадовий оклад заступника голови районного (міського) суду на 10% перевищує місячний посадовий оклад судді цього суду, голови відповідного суду – на 20% судді районного суду, заступника голови окружного суду і голови колегії – на 30% районного судді, голови окружного суду – на 40% судді районного суду, заступника голови окружного суду, голови палати й сенату – на 70% районного судді, голови Верховного суду Латвії – на 100% судді районного суду.

Окремого правового регулювання зазнало питання місячних посадових окладів судді відділу земельних книг, а також начальника та його заступника. Місячний посадовий оклад судді відділу земельних книг обчислюється із застосуванням коефіцієнта 4,5 до опублікованої в офіційному статистичному повідомленні Центрального статистичного управління за попередній рік середньомісячної брутто оплаті праці в державі, начальника відділу – на 15% посадового окладу судді, а його заступника – на 10%.

Доплата за кваліфікаційний клас судді встановлюється в такому розмірі: а) за 5-й кваліфікаційний клас – 7%; б) за 4-й – 14%; в) за 3-й – 21%; г) за 2-й – 28%; д) за 1-й – 35% від місячного посадового окладу.

Відповідно до трудового вкладу суддя може бути премійований з використанням для цієї мети до 15% фінансових коштів із запланованого фонду оплати праці.

За акцептування здійснюваних в особливому виді заходів оперативної діяльності й затребування з розпорядження кредитних установ відомостей, що не підлягають розголошенню, голова Верховного суду або спеціально уповноважені ним судді отримують винагороду в розмірі 3% від установленого місячного посадового окладу судді за один день чергування.

У США судді є однією з найбільш високооплачуваних категорій службовців. Після призначення на посаду заробітна плата судді, розмір якої встановлюють спеціальні законодавчі комісії, не може бути зменшена протягом усього строку перебування його на посаді, що закріплено ст. III Конституції США. Однак, якщо внаслідок інфляції чи інших причин встановлена винагорода перестає відповідати вимогам підтримання незалежності судової влади, її розмір переглядається у законодавчому порядку [200, с. 163].

У Скандинавських країнах ці питання оплати праці суддів вирішуються за допомогою традиційних для цих держав інструментів без законодавчого закріплення відповідних нормативних положень. КРЄС у п. 62 Висновку №1(2001) «Про стандарти незалежності судової влади і незмінюваність суддів» відзначила, що є дуже важливим передбачити конкретні нормативно-правові положення, які гарантували б захист від зменшення розміру суддівських окладів, а також запровадити положення, які де-факто передбачали б підвищення суддівських окладів відповідно до зростання вартості життя.

В Італії й деякою мірою у Швеції статус, діяльність та оплата праці суддів розмежовані. Оплата майже автоматично впливає зі стажу роботи й досвіду і зазвичай не змінюється залежно від статусу або функцій суду. Статус залежить від підвищення по службі, проте це зовсім не обов'язково передбачає переведення на роботу до іншого суду. Отже, суддя зі статусом судді апеляційної інстанції може забажати залишитися в суді першої інстанції. У такий спосіб система намагається захищати незалежність суддів – шляхом усунення будь-якого фінансового стимулу до отримання підвищення і взяття на себе інших функцій (п. 30 Висновку №1(2001) «Про стандарти незалежності судової влади і незмінюваність суддів»).

«Для суддів установлено особливу систему оплати праці, що відповідає специфіці виконуваної ними трудової функції», – підкреслює Г. О. Барабаш [201, с. 148].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» у ч. 1 ст. 129 проголошує, що суддівська винагорода регулюється цим Законом, Законом «Про Конституційний Суд України» й не може визначатися іншими нормативно-правовими актами. Виходячи з даного положення норми можемо зробити висновок, що на суддів в цій частині свою дію не поширюють ні відповідні норми КЗпП України, ні Закон України «Про оплату праці». Однак, окрім структури суддівської винагороди й розміру її складників, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» жодних інших питань оплати праці відповідної категорії працівників не врегулює. Частина 1 ст. 29 Закону «Про Конституційний Суд України» містить загальний припис: судді Конституційного Суду України одержують заробітну плату й користуються іншими видами матеріального забезпечення, встановленими законами України про статус суддів. Виникає логічне запитання: а чим мають керуватися правозастосовні органи, приміром, у питаннях гарантій дотримання прав щодо оплати праці, форми виплати заробітної плати, строків, періодичності й місця її виплати, обмеження розміру відрахувань з неї, порядку обчислення середньої заробітної плати, компенсації втрати частини заробітної плати у зв'язку із затримкою строків її виплати та ін. Для виходу з цієї ситуації є пропонуємо викласти ч. 1 ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у такій редакції: «Структура суддівської винагороди та її розмір регулюється цим Законом і не можуть визначатися іншими нормативно-правовими актами. Дія законодавства про оплату праці поширюється на суддів у частині відносин, не врегульованих цим Законом».

Відповідно до ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддівська винагорода складається з посадового окладу й доплат за

(а) вислугу років, (а) перебування на адміністративній посаді в суді, (в) науковий ступінь і (г) роботу, що передбачає доступ до державної таємниці. З 1 січня 2012 р. ця стаття введена у дію (розд. XII «Прикінцеві положення» згаданого Закону), завдяки чому значно підвищився рівень оплати праці суддів судів першої й апеляційної інстанцій. Так, якщо у 2010 р. середня заробітна плата судді складала 6,6 тис. грн., то у 2012 р. – 13,1 тис. грн., а у 2013 р. – 19,1 тис. грн. [202, с. 70]. Загалом же бюджетні витрати на суди в Україні (за паритетом купівельної спроможності в розрахунку на одного суддю) на початку реформ були (й залишаються сьогодні) одними з найнижчих в Європі. Розміри заробітної плати суддів удвічі більше разів нижчі за аналогічний середньоєвропейський рівень, а от щодо середньої заробітної плати по країні – найвищими. Так, у Естонії це співвідношення складає 4,6, у Литві й Латвії – 3,5, у Словенії – 3,2, в Польщі – 5,9, у РФ – 7,6, а в середньому по Європі – 3,6. Натомість в Україні цей показник сягає 8,6 і є найбільшим на європейському континенті [202, с. 71]. Принципово схожими є співвідношення й по суддях інших судів. У найближчі роки цей розрив буде тільки збільшуватись, адже за ч. 3 ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» посадовий оклад судді місцевого суду встановлено в розмірі 15 мінімальних заробітних плат, визначених законом, і має запроваджуватись поетапно: а) з 1 січня 2011 р. – 6 мінімальних заробітних плат; б) з 1 січня 2012 р. – 8; в) з 1 січня 2013 р. – 10; г) з 1 січня 2014 р. – 12; д) з 1 січня 2015 р. – 15. Якщо зараз середньоєвропейський рівень Україна перевищує в 2,4 рази, то у 2005 р. таке перевищення складе майже 4,5 рази і стане загрозливим. Ця проблема потребує якнайшвидшого вирішення шляхом її всестороннього вивчення на підставі опрацювання вітчизняного та зарубіжного досвіду із залученням не тільки правознавців, а й фахівців у сфері економіки, соціології тощо.

Посадові оклади інших суддів (окрім місцевого) установлюються пропорційно до посадового окладу судді місцевого суду з коефіцієнтом: (а) судді апеляційного суду – 11; (б) судді вищого спеціалізованого суду – 1,2; (в) судді Верховного Суду України, судді Конституційного Суду України – 1,3.

Суддям, які обіймають посади заступника голови суду, секретаря судової палати, його заступника, секретаря пленуму Вищого спеціалізованого суду, секретаря Пленуму Верховного Суду України виплачується щомісячна доплата в розмірі 5%, а голові суду – 10% посадового окладу судді відповідного суду. У даному разі все має доволі логічний вигляд, адже зайняття вказаних посад покладає на суддю додаткові обов'язки, а значить, і додаткову відповідальність. Так, голова місцевого суду:

- представляє суд як орган державної влади у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами;

- визначає адміністративні повноваження заступника голови місцевого суду;

- контролює ефективність діяльності апарату суду, вносить керівникові територіального управління Державної судової адміністрації України подання про призначення на посаду керівника апарату суду, його заступника і про звільнення їх з посад, а також про застосування до керівника апарату суду та його заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства;

- видає на підставі акта про призначення (обрання) суддею чи звільнення його з посади відповідний наказ;

- повідомляє Вищу кваліфікаційну комісію суддів України про наявність вакантних посад у суді в 10-денний строк з дня їх утворення;

- забезпечує виконання рішень зборів суддів місцевого суду;

– контролює ведення в суді судової статистики, дбає про інформаційно-аналітичне забезпечення суддів з метою підвищення якості судочинства;

– забезпечує виконання вимог щодо підвищення кваліфікації суддів місцевого суду;

– вносить на розгляд зборів суду пропозиції щодо чисельності й персонального складу слідчих суддів;

– здійснює інші повноваження, визначені законом.

Суддям виплачується щомісячна доплата за вислугу років у розмірі:

(а) за наявності стажу роботи до 5-ти років – 15% посадового окладу, понад 5 років – 20%, понад 10 років – 30%, понад 15 років – 40%, понад 20 років – 50%, понад 25 років – 60%, понад 30 років – 70%, понад 35 років – 80%.

Суддям Конституційного Суду України, які вперше призначені на посаду судді, виплачується щомісячна доплата за вислугу років у розмірі 5,5% за кожен рік роботи. Указані судді призначаються строком на 9 років без права бути призначеними повторно.

У той же час відповідно до ч. 5 ст. 33 Закону України «Про державну службу», прийнятого 16 грудня 1993 р., надбавка за вислугу років виплачується державним службовцям щомісячно у відсотках до посадового окладу з урахуванням доплати за ранг і залежно від стажу державної служби в таких розмірах: понад 3 роки – 10%, понад 5 років – 15%, понад 10 років – 20%, понад 15 років – 25%, понад 20 років – 30%, понад 25 років – 40%. Подібна норма зафіксована в ч. 6 ст. 35 Закону України «Про дипломатичну службу». Натомість, ч. 3 ст. 46 Закону України «Про державну службу», що набирає чинності з 1 січня 2014 р., закріплює, що надбавка за вислугу років на державній службі встановлюється у співвідношенні до мінімальної заробітної плати залежно від стажу державної служби в таких розмірах: понад 1 рік – 0,2%; понад 5

років – 0,4%; понад 10 років – 0,6%; понад 15 років – 0,8%; понад 20 років – 1,0%».

Ми ж пропонуємо встановити суддям надбавки за вислугу років співвідносно до мінімальної заробітної плати, а не до посадового окладу. Якщо мінімальна заробітна плата в першу чергу є державною соціальною гарантією, то посадовий оклад – якісним показником праці, бо залежить від складності й умов виконуваної суддею роботи, його професійно-ділових якостей, результатів діяльності. Між вислугою років і вказаними характеристиками не повинно бути прямої залежності.

До стажу роботи на посаді судді зараховується робота на посадах: (а) судді судів України, арбітра (судді) арбітражних судів України, державного арбітра колишнього Державного арбітражу України, арбітра відомчих арбітражів України; (б) члена Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; (в) судді в судах та арбітрів у державному й відомчому арбітражах колишнього СРСР і республік, що входили до його складу. При цьому для визначення стажу роботи на посаді судді, який отримав статус судді до 30 липня 2010 р., слід керуватися п. 11 розд. XIII «Перехідних положень» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яким передбачено, що судді, призначені чи обрані на посаду до набрання чинності цим Законом, зберігають обчислення стажу роботи на посаді судді відповідно до раніше діючого законодавства. Отже, існує як стаж, власне, трудової діяльності, так і стаж роботи, що дає судді право на відставку й одержання щомісячного довічного грошового утримання.

Важливість урахування вищевказаних положень проілюструємо прикладом із судової практики.

У лютому 2012 р. Н. звернувся до Чернівецького окружного адміністративного суду з адміністративним позовом до апеляційного суду Чернівецької області, в якому просив визнати протиправними дії

останнього суду щодо визначення йому стажу роботи на посаді судді, нарахування й виплати заробітної плати. Постановою Чернівецького окружного адміністративного суду від 3 квітня 2012 р. в задоволенні адміністративного позову Н. відмовлено в повному обсязі.

Даючи правову оцінку спірним правовідносинам, що виникли між сторонами, колегія суддів Вінницького апеляційного адміністративного суду враховує нижченаведене. Згідно з частинами 1 і 2 ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддівська винагорода регулюється цим Законом, Законом «Про Конституційний Суд України» й не може визначатись іншими нормативно-правовими актами. Суддівська винагорода складається з посадового окладу й доплат за: вислугу років; перебування на адміністративній посаді в суді; науковий ступінь; роботу, яка передбачає доступ до державної таємниці. Частиною 5 ст. 129 указанного Закону передбачено, що суддям виплачується щомісячна доплата за вислугу років у розмірі: за наявності стажу роботи до 5-ти років – 15%, понад 5 років – 20%, понад 10 років – 30%, понад 15 років – 40%, понад 20 років – 50%, понад 25 років – 60%, понад 30 років – 70%, понад 35 років – 80% посадового окладу. Відповідно до ч. 1 ст. 131 цього ж Закону до стажу роботи на посаді судді зараховується робота на посаді: судді судів України, арбітра (судді) арбітражних судів України, державного арбітра колишнього Державного арбітражу України, арбітра відомчих арбітражів України, члена Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, судді в судах та арбітрів у державному й відомчому арбітражах колишнього СРСР і республік, що входили до його складу.

Для визначення стажу роботи на посаді судді, який отримав статус судді до 30 липня 2010 р., слід керуватися п. 11 розд. XIII «Перехідних положень» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яким передбачено, що судді, призначені чи обрані на посаду до набрання

чинності цим Законом, зберігають обчислення стажу роботи на посаді судді відповідно до законодавства, що діяло на день набрання чинності названим Законом. Відповідно до абз. 2 п. 3-1 постанови Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2005 р., №865 «Про оплату праці та щомісячне грошове утримання суддів» [203] до стажу роботи, що надає судді право на відставку й одержання щомісячного грошового утримання, за умови роботи на посаді судді не менше 10-ти років, крім стажу трудової діяльності, визначеного законом, зараховується половина строку навчання за денною формою у вищих юридичних навчальних закладах, на юридичних факультетах вищих навчальних закладів і календарний період проходження строкової військової служби (дане положення до 2008 р. було передбачено в указі Президента України від 10 липня 1995 р., №584/95 «Про додаткові заходи щодо соціального захисту суддів» [204]). Така ж позиція була викладена й у Положенні про призначення і виплату щомісячного грошового утримання працюючим суддям, затвердженому наказом ДСА України від 24 липня 2009 р., №81 [205].

Таким чином, відповідач, не зарахувавши позивачеві до стажу роботи судді, що дає право на отримання щомісячної доплати за вислугу років, половину строку навчання за денною формою в Харківському юридичному інституті, діяв правомірно, а значить, позовні його вимоги про зарахування йому (як судді апеляційного суду) до стажу роботи на посаді судді строку, який дає право на отримання щомісячної доплати за вислугу років, не підлягають задоволенню [206].

Суддям виплачується щомісячна доплата за науковий ступінь кандидата або доктора наук за відповідною спеціальністю в розмірі 15 і 20% (відповідно) посадового окладу судді відповідного суду (ч. 7 ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Позитивно оцінюючи цю норму, загалом, вважаємо, що вона потребує вдосконалення шляхом законодавчого закріплення можливості виплати вказаної доплати, тільки

якщо спеціальність, за якою було отримано науковий ступінь кандидата або доктора наук відповідає спеціалізації судді. Так, у Верховному Суді України діють Судові палати в адміністративних справах, у господарських справах, у кримінальних справах й у цивільних справах. До складу кожної судової палати входять судді відповідної спеціалізованої юрисдикції (адміністративної, господарської, кримінальної, цивільної). Якщо суддя спеціалізується на розгляді кримінальних справ, йому не повинна здійснюватися доплата в разі, якщо він має науковий ступінь, приміром, за спеціальністю 12.00.03 (вона охоплює юридичні науки, які досліджують: цивільне, сімейне й міжнародне приватне право, регулюють особисті немайнові й майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні й на майновій самостійності їх учасників, процесуальні форми захисту цивільних прав) або 12.00.05 (галузь юридичної науки, яка досліджує трудові й пов'язані з ними відносини, а також відносини у сфері соціального забезпечення, норми трудового права і права соціального забезпечення, що їх регламентують, законодавчі та інші нормативно-правові акти про працю й соціальне забезпечення, практику їх застосування чи наукознавчі проблеми трудового права і права соціального забезпечення).

І нарешті, суддям виплачується щомісячна доплата за роботу, що передбачає доступ до державної таємниці, в розмірі, що залежить від ступеня секретності інформації: відомості та їх носії, що мають ступінь секретності «цілком таємно», отримує 10% посадового окладу судді відповідного суду; відомості та їх носії, що мають ступінь секретності «таємно» – 5% посадового окладу судді відповідного суду.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» [207] державна таємниця – це вид таємної інформації, що охоплює відомості в царині оборони, економіки, науки й техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки й охорони правопорядку, розголошення яких може

завдати шкоди національній безпеці України і які визнані в установленому цим Законом порядку, державною таємницею і підлягають охороні державою. Державна таємниця є найважливішими для країни відомостями в різних сферах життєдіяльності. Її витік ставить під загрозу інтереси України у сферах зовнішньополітичної, економічної, науково-технічної, оперативно-розшукової та інших видів діяльності. Тому охорона державної таємниці була й залишається важливим складником загальної системи забезпечення національної безпеки країни. Практично кожен факт порушення встановлених правил поводження з державною таємницею становить джерело небезпеки.

А. М. Благодарний указує: «При порушенні законодавства про державну таємницю суспільна шкідливість полягає у створенні можливості потрапляння відомостей, що становлять державну таємницю, у розпорядження іноземної розвідки або інших організацій і осіб, які можуть використати їх на шкоду державі, суспільству чи окремим громадянам» [208, с. 14].

Не належить до державної таємниці інформація така: про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, про аварії й катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян, про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування й соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти й культури населення, про факти порушень прав та свобод людини і громадянина, про незаконні дії державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, а також інша інформація, яка відповідно до законів і міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не може бути засекреченою.

Категорією, що характеризує важливість секретної інформації, обмеження доступу до неї й рівень її охорони державою, є відповідний ступінь її секретності, а саме: «особливої важливості», «цілком таємно» й «таємно». До державної таємниці належить інформація в таких царинах, як оборона, економіка, наука й техніка, зовнішні відносини, державна безпека й охорона правопорядку.

Наприклад, у сфері оборони – це інформація:

- про зміст стратегічних та оперативних планів, документів бойового управління, про підготовку і проведення військових операцій, стратегічне й мобілізаційне розгортання військ, інші важливі показники, що характеризують організацію, чисельність, дислокацію, бойову й мобілізаційну готовність, бойову й іншу військову підготовку, озброєння й матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань;

- про напрямки розвитку окремих видів озброєння, військової і спеціальної техніки, її кількість, тактико-технічні характеристики, про організацію й технологію виробництва, наукові, науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи, пов'язані з розробленням нових зразків озброєння, військової і спеціальної техніки або їх модернізацією, а також про інші роботи, що плануються або здійснюються в інтересах оборони країни;

- про дислокацію й характеристики пунктів управління, зміст заходів загальнодержавного й регіонального рівня (в разі необхідності міського й районного), щодо приведення в готовність єдиної державної системи цивільного захисту населення й територій до виконання завдань в особливий період і про організацію системи зв'язку (оповіщення) в особливий період, можливості населених пунктів, регіонів та окремих об'єктів щодо евакуації, розосередження населення й забезпечення його

життєдіяльності, виробничій діяльності об'єктів національної економіки у воєнний час.

Забороняється відносити до державної таємниці будь-які відомості, якщо цим звужуватимуться зміст і обсяг конституційних прав та свобод людини і громадянина, завдаватиметься шкода здоров'ю й безпеці населення.

Конкретні відомості можуть бути віднесені до державної таємниці за певним ступенями секретності лише за умови, що вони (а) належать до вказаних категорій, і (б) їх розголошення завдаватиме шкоди інтересам національної безпеки України.

Строк, протягом якого діє рішення про віднесення інформації до державної таємниці, окреслюється державним експертом з питань таємниць з урахуванням ступеня секретності останньої, критерії визначення якого встановлюються Службою безпеки України, та інших обставин. Він не може перевищувати для інформації зі ступенем секретності «особливої важливості» – 30 років, «цілком таємно» – 10 років, «таємно» – 5 років.

Допуск до державної таємниці надається дієздатним громадянам України віком від 18 років, які потребують його за умов своєї службової, виробничої, наукової чи науково-технічної діяльності або навчання, органами Служби безпеки України після проведення їх перевірки. Порядок надання такого допуску закріплюється Кабінетом Міністрів України і передбачає: а) визначення необхідності роботи громадянина із секретною інформацією; б) його перевірку у зв'язку з допуском до довіреної державної таємниці; в) взяття громадянином на себе письмового зобов'язання щодо її збереження; г) одержання від нього в письмовій формі згоди на передбачені законом обмеження прав у зв'язку з допуском до державної таємниці; д) ознайомлення громадянина з мірою відповідальності за порушення законодавства про державну таємницю.

Громадянин, якому надано допуск до неї, зобов'язаний:

- не допускати розголошення будь-яким способом державної таємниці, яка йому довірена або стала відомою у зв'язку з виконанням покладених на нього службових обов'язків;
- не брати участі в діяльності політичних партій і громадських організацій, діяльність яких заборонена в установленому законом порядку;
- не сприяти іноземним державам, організаціям чи їх представникам, а також окремим іноземцям та особам без громадянства у здійсненні діяльності, що завдає шкоду інтересам національної безпеки України;
- виконувати вимоги режиму секретності;
- повідомляти посадових осіб, які надали йому доступ до державної таємниці, й відповідні режимно-секретні органи про виникнення обставин, що перешкоджають збереженню довіреної йому державної таємниці, а також повідомляти у письмовій формі про свій виїзд з України;
- додержуватися інших вимог законодавства про державну таємницю.

Відповідно до ст. 30 Закону України «Про державну таємницю», якщо за умовами своєї професійної діяльності громадянин постійно працює з відомостями, що становлять державну таємницю, йому повинна надаватися відповідна компенсація за роботу в умовах режимних обмежень, види, розміри й порядок надання якої встановлюються постановою Кабінету Міністрів України №414 від 15 червня 1994 р. [209]. За п. 2 цього нормативного акта особам, які працюють в умовах режимних обмежень, встановлюється надбавка до посадових окладів (тарифних ставок) залежно від ступеня секретності інформації, зокрема, відомості та їх носії, що мають ступінь секретності (а) «особливої важливості» – 20%, (б) «цілком таємно» – 15%, (в) «таємно» – 10%.

Про виплату надбавки до посадового окладу при вказаних ступенях секретності інформації й зазначених розмірах указується в Положенні про

порядок встановлення надбавок до посадових окладів працівникам органів прокуратури України, затвердженому наказом Генерального прокурора України №622ц від 20 березня 2006 р. [210], Інструкції про виплату грошового забезпечення особам рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту, затвердженій наказом Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи №447 від 10 червня 2008 р. [211], Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення особам рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженій наказом Держдепартаменту України з питань виконання покарань №222 від 7 жовтня 2009 р. [212], Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення особам рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, затвердженій наказом Міністерства внутрішніх справ України №499 від 31 грудня 2007 р. [213], та в інших документах.

Беручи до уваги, що робота деяких із суддів передбачає доступ до інформації зі ступенем секретності «особливої важливості», у ч. 9 ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» необхідно передбачити можливість їм виплати відповідної щомісячної доплати. Потребують уніфікації й розміри останньої залежно від ступеня секретності інформації, а саме: «особливої важливості» – 20%; «цілком таємно» – 15%; «таємно» – 10%.

Ще однією гарантією соціального захисту розглядуваної категорії працівників є те, що згідно з ч. 4. ст. 53 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддю за його заявою може бути відряджено для роботи у Вищій раді юстиції, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Національній школі суддів України зі збереженням заробітку за основним місцем роботи. Висловлюємо солідарність з М. В. Даниловою, що в такому разі має місце переведення на іншу роботу, позаяк саме воно

характеризується тим, що (а) фактично змінюється місце роботи (хоча основне залишається за суддею), (б) змінюється трудова функція, (в) воно здійснюється виключно за заявою останнього, (г) розмір заробітку залишається як і за основним місцем роботи і (д) виділяється основне місце роботи [214, с. 102, 103].

Проведене в цьому підрозділі дослідження оплати праці як однієї з форм соціального захисту суддів дозволяє сформулювати такі попередні висновки:

1. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» для позначення заробітної плати оперує категорією «суддівська винагорода». Використання цього терміна вважаємо неприйнятним, адже (а) винагорода – це все те, що людина вважає цінним для себе, чого вона прагне досягти і чим хотіла б володіти. Змістовне ж наповнення поняття «цінність» дуже різне, специфічне й залежить від окремої особистості, її потреб, запитів, сприйняття, характеру тощо; (б) заробітна плата є одним з різновидів винагороди, що обчислюється, як правило, у грошовому вираженні, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. Підтвердженням нашої позиції є й те, що за ч. 1 ст. 29 Закону України «Про Конституційний Суд України» судді КС одержують заробітну плату.

2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» у ч. 1 ст. 129 проголошує, що суддівська винагорода регулюється саме ним і Законом «Про Конституційний Суд України» й не може визначатись іншими нормативно-правовими актами. Виходячи з даної норми можемо зробити висновок, що на суддів у цій частині не поширюють свою дію ні відповідні норми КЗпП, ні Закон України «Про оплату праці». Однак окрім структури суддівської винагороди й розміру її складників Закон України «Про судоустрій і статус суддів» жодних інших питань оплати праці відповідної категорії працівників не врегламентовує. Частина 1 ст. 29 Закону «Про

Конституційний Суд України» містить загальне формулювання: судді КС одержують заробітну плату й користуються іншими видами матеріального забезпечення, встановленими законами України про статус суддів. Виникає логічне запитання: а чим мають керуватися правозастосовні органи, приміром, у питаннях гарантій дотримання прав щодо оплати праці, форми, строків, періодичності й місця виплати заробітної плати, обмеження розміру відрахувань з неї, порядку обчислення середньої заробітної плати, компенсації втрати частини заробітної плати у зв'язку із затримкою строків її виплати та ін. З урахуванням цієї ситуації слід викласти ч. 1 ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в такій редакції: «Структура суддівської винагороди та її розмір регулюються цим Законом і не можуть визначатись іншими нормативно-правовими актами. Дія законодавства про оплату праці поширюється на суддів у частині відносин, не врегульованих цим Законом».

3. Розміри заробітної плати суддів в Україні вдвічі й більше разів нижчі за аналогічний середньоєвропейський рівень, але в порівнянні із середньою заробітною платою по країні – найвищими. У найближчі роки цей розрив буде тільки збільшуватись, адже за ч. 3 ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» посадовий оклад судді місцевого суду, встановлений у розмірі 15 мінімальних заробітних плат, визначених законом, запроваджується поетапно: а) з 1 січня 2011 р. – 6 мінімальних заробітних плат; б) з 1 січня 2012 р. – 8; в) з 1 січня 2013 р. – 10; г) з 1 січня 2014 р. – 12; д) з 1 січня 2015 р. – 15. Якщо зараз середньоєвропейський рівень Україна перевищує у 2,4 рази, то у 2005 р. таке перевищення складе майже 4,5 рази і стане загрозливим. Ця проблема потребує якнайшвидшого вирішення шляхом її всестороннього вивчення на підставі опрацювання вітчизняного й зарубіжного досвіду із залученням не тільки правознавців, а й фахівців у сферах економіки, соціології тощо.

4. Доцільним є встановлення суддям надбавки за вислугу років співвідносно з мінімальною заробітною платою, а не з посадовим окладом. Якщо мінімальна заробітна плата є в першу чергу державною соціальною гарантією, то посадовий оклад є якісним показником виконуваної роботи, що залежить від складності й умов останньої, професійно-ділових якостей працівника й результатів його праці. Між вислугою років і вказаними характеристиками прямої залежності немає.

5. Загалом позитивно оцінюючи норму ч. 7 ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (суддям виплачується щомісячна доплата за науковий ступінь кандидата або доктора наук з відповідної спеціальності в розмірі (відповідно) 15 і 20% посадового окладу судді конкретного суду), вважаємо, що вона вимагає вдосконалення шляхом законодавчого закріплення можливості виплати вказаної доплати тільки в тому разі, якщо спеціальність, за якою було отримано науковий ступінь кандидата або доктора наук, відповідає спеціалізації судді.

6. Узявши до уваги те, що робота деяких із суддів передбачає доступ до інформації зі ступенем секретності («особливої важливості»), в ч. 9 ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» необхідно передбачити можливість їм виплати відповідної щомісячної доплати. Також потребують уніфікації й розміри доплат залежно від ступеня секретності інформації: «особливої важливості» – 20%, «цілком таємно» – 15% і «таємно» – 10%.

3.3. Пенсійне забезпечення суддів

Важливе місце в системі соціального захисту представників судової влади займає їх пенсійне забезпечення. М. М. Клемпарський його суттєвими ознаками називає: а) платежі, що провадяться державою у

грошовому вираженні; б) вони, як правило, здійснюються регулярно, тобто у встановлені законом строки; в) кошти на виплату пенсій виділяються зі спеціально створених для цього фондів; г) розмір пенсії залежить від вислуги років, стажу, заробітку; д) пенсії призначаються з настанням передбаченого законом випадку (пенсійного віку, вислуги років, інвалідності, втрати годувальника та ін.); е) у законодавчому порядку окреслено коло осіб, які мають право на пенсійне забезпечення; мета призначення пенсій – звільнення особи від обов'язкової суспільно-корисної діяльності, шляхом надання грошового забезпечення, яке може компенсувати основні джерела засобів до існування [215, с. 25].

«Пенсія – це диференційована грошова форма утримання старих і непрацездатних громадян у встановлених законодавством випадках за рахунок суспільства», – робить висновок Н. М. Стаховська [216, с. 102].

У той же час пенсія судді – це гарантований державою особливий вид пенсійного забезпечення, що виплачується щомісячно або одноразово в установлених чинним законодавством розмірі й порядку при виникненні у судді спеціальної правоздатності для реалізації права на неї [217, с. 118]. На думку В. О. Швеця, це визначення є оптимальним, що характеризує саме цей вид пенсійного забезпечення: (1) це підтверджується наявністю (крім класичних пенсій – за віком, по інвалідності, у зв'язку із втратою годувальника) також особливого її виду – пенсія судді у відставці; (2) вона гарантується державою, оскільки суддівський корпус виконує надзвичайно важливу функцію останньої – відправлення правосуддя; (3) як і класичні види пенсій, пенсія судді виплачується щомісячно; (4) розмір і порядок її призначення встановлюються чинним законодавством; (5) у наведеному визначенні вказується момент (коли) появи в судді права на пенсію – за наявності в нього спеціальної правоздатності; (6) поняття «пенсія судді» розкриває не тільки його ознаки, а й указує, що ці кошти спрямовані на реалізацію прав і свобод судді при виході на пенсію [217, с. 118-120].

З наведеною дефініцією ми ж погодитися не можемо, оскільки для формулювання досліджуваного поняття треба виконати декілька процедур: а) подумки розчленити явище на складові частини, елементи; б) виокремити його суттєві й відмінні ознаки; в) провести узагальнення або обмеження, щоб вийти на видові відмінності й родові ознаки. Іншими словами, формулюючи тлумачення того чи іншого правового явища, слід закріпити суб'єкти й визначити об'єкти, з приводу яких вони вступають у відповідні відносини, а також розкрити зміст останніх [218, с. 253]. Як наголошують В. І. Кирилов і А. О. Старченко, відбиваючи істотне, розглядуване поняття в той же час не містить усього багатства індивідуальних ознак предметів, залишаючи осторонь несуттєве, випадкове, даючи можливість глибше проникнути в дійсність, віддзеркалити її з більшою повнотою [219, с. 32, 33]. М. І. Панов під терміном «поняття» розуміє думку, виражену в узагальненій формі, що розриває суттєві й необхідні ознаки предметів і явищ та їх взаємозв'язок [220, с. 55]. Інакше кажучи, визначення є сукупністю суттєвих і одночасно необхідних властивостей (рис) відповідного явища. Ті ж ознаки, які мають узагальнений характер (як для цієї категорії, так і подібних), не враховуються. Деякі ознаки дефініції категорії «пенсія судді» запропонованої В. О. Швецем (гарантована державою, судді виплачується щомісячно, розмір і порядок її призначення визначаються чинним законодавством; пенсійні кошти спрямовуються на реалізацію прав і свобод судді при виході на пенсію), нічого нового в її розуміння не вносять і є спільними для всіх видів пенсій без винятку.

Як вважає М. М. Шумило, поняття «пенсія» необхідно розглядати з 2-х сторін – майнової (форма) й немайнової (зміст). Перша – це грошова виплата, певне матеріальне благо. Друга полягає в її винятковому значення для суспільства в цілому й кожної особи, зокрема, причому зміст пенсії має соціальний характер [221, с. 117].

Керуючись вищевказаним, під конструкцією «пенсійне забезпечення суддів» слід мати на увазі законодавчо гарантований державою комплекс економічних, правових та організаційних заходів, зумовлений виконанням цієї категорією громадян функції правосуддя, що гарантує здійснення регулярних підвищених грошових виплат і має за мету забезпечити незалежність суддів шляхом задоволення їх життєвих потреб і компенсації за відповідні умови праці.

Прийнятий 4 серпня 1989 р. Закон СРСР «Про статус суддів в СРСР» [222] не встановив особливих умов пенсійного забезпечення суддів. Статтею 20 цього Закону передбачено лише те, що порядок призначення й розміри пенсійного забезпечення суддів устанавлюються законодавством Союзу РСР і союзних республік.

Із проголошенням незалежності України і прийняттям 15 грудня 1992 р. Закону України «Про статус суддів» відповідні норми з'явилися і були сконцентровані у ст. 43 «Право судді на відставку». Кожен суддя за умови, що він працював на посаді судді не менше 20 років, мав право на відставку, під якою розумілося звільнення судді від виконання обов'язків за власним бажанням або у зв'язку із закінченням строку повноважень. Судді також отримали право на відставку за станом здоров'я, що перешкоджає продовженню виконання обов'язків.

Судді, який пішов у відставку, виплачувалася вихідна допомога у розмірі місячного заробітку за останньою посадою за кожен повний рік роботи на цій посаді, але не менше 6-місячного заробітку. Такому судді за наявності відповідного віку і стажу роботи виплачувалася пенсія на загальних підставах. Суддя у відставці, який мав стаж роботи на цій посаді не менше 20 років, виплачувалася (за його вибором) пенсія на загальних підставах або звільнене від сплати податку щомісячне довічне грошове утримання в розмірі 80% заробітної плати працюючого на такій же посаді. Якщо такий суддя мав стаж роботи на цій посаді в судді менше 20 років і

досяг 55-річного віку (для жінок – 50), розмір утримання обчислювався пропорційно кількості повних років роботи на посаді судді або, за його вибором, призначалася пенсія на загальних підставах. Суддям, відставку яких припинено, пенсія виплачувалася на загальних підставах. Надзвичайно важливу гарантію пенсійного забезпечення суддів містила ч. 6 ст. 45 Закону України «Про статус суддів»: «Пенсія чи довічне грошове утримання судді виплачується йому повністю незалежно від заробітку, одержуваного після виходу на пенсію».

Згідно з постановою Верховної Ради України №3192-ХІІ від 6 травня 1993 р. [223] при обчисленні стажу роботи судді арбітражного суду став братися до уваги й час його попередньої роботи на посаді державного арбітра державного арбітражу й арбітра арбітражного суду.

Із 24 лютого 1994 р. вихідна допомога судді, який пішов у відставку, стала виплачуватися без сплати податку. За кожен повний рік роботи понад 20 років на посаді судді розмір щомісячного довічного грошового утримання збільшувався на 2% заробітку, але не більше 90% останнього без обмеження граничного розміру щомісячного довічного грошового утримання.

Ще однією новацією стало законодавче закріплення періодів, що входять до стажу роботи, який дає право на відставку судді. Нормотворець виокремив 2 групи робіт:

а) безпосереднє здійснення правосуддя – на посадах суддів судів як незалежної України, так і колишнього СРСР та республік, що раніше входили до його складу, державних арбітрів, арбітрів відомчих арбітражів України, так і арбітрів у державному й відомчому арбітражі колишнього СРСР та республік, що раніше входили до його складу;

б) пов'язана з діяльністю суду і прокурорсько-слідчої роботою – на посадах, що безпосередньо стосуються керівництва її контролю за діяльністю судів – Верховного Суду України, обласних судів, Київського і

Севастопольського міських судів, Міністерства юстиції України та підвідомчих йому органів на місцях, за діяльністю суддів, а також на посадах прокурорів і слідчих.

Умовою одержання грошового утримання цими особами була наявність у них стажу роботи на посаді судді не менше 10-ти років.

Відповідно до указу Президента України «Про додаткові заходи соціального захисту суддів» від 10 липня 1995 р. до стажу роботи, що надає судді право на відставку й одержання щомісячного грошового утримання за умови роботи на цій посаді судді не менше 10-ти років, крім стажу трудової діяльності, встановленого Законом України «Про статус суддів», зараховувалася половина строку навчання у вищих юридичних навчальних закладах і період проходження строкової військової служби.

5 жовтня 1995 р. у зв'язку з прийняттям Закону України «Про боротьбу з корупцією» [224] парламент вводить норму, за якою судді, звільненому з посади у зв'язку із засудженням за умисний злочин, учинений з використанням свого посадового положення, або вчиненням корупційного діяння, пенсія призначається на загальних підставах [225].

Право на отримання щомісячного довічного грошового утримання з 19 березня 1996 р. [226] було поширено на суддів, які до введення Закону України «Про статус суддів» в дію вийшли на пенсію з посади судді за віком, по інвалідності, за вислугою років, або з іншої роботи, на яку вони перейшли з посади судді у зв'язку із закінченням строку повноважень або за власним бажанням, за умови наявності у них стажу роботи, що дає право на відставку судді й одержання щомісячного довічного грошового утримання. Суддям, яким не присвоєно кваліфікаційних класів, розмір такого утримання обчислювався з урахуванням посадового окладу судді, який працює на відповідній посаді в даний час, премії, надбавки за вислугу років та інших надбавок.

Із 21 червня 2001 р. до стажу, що надає судді Конституційного Суду України право на відставку й одержання щомісячного довічного грошового утримання, став зараховуватися також стаж іншої практичної, наукової, педагогічної роботи за фахом і стаж держслужби без додержання умови наявності 10-річного стажу діяльності на посаді судді [227].

Із прийняттям 28 грудня 2007 р. Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік» встановлено, що максимальний розмір щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат, закріплених законодавством) не може перевищувати 10 тис. грн на місяць. Призначення й виплата щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці провадиться органами Пенсійного фонду за рахунок коштів Держбюджету. Розглядуване грошове утримання судді у відставці виплачується у строк не пізніше 25 числа у грошовій формі й у порядку, встановленому для виплати пенсій. Пізніше ці зміни були визнані неконституційними згідно з Рішенням Конституційного Суду України у справі щодо предмета і змісту Закону «Про Державний бюджет України» від 22 травня 2008 р.

Питанням пенсійного забезпечення суддів приділяється увага й у зарубіжних країнах. Зупинімося на законодавстві останніх.

Закон Азербайджанської Республіки «Про суди та суддів» містить норму, що колишнім суддям, які досягли пенсійного віку, після закінчення строку повноважень призначається пенсія в розмірі 80% посадового окладу за останнім місцем роботи.

У Республіці Казахстан відставкою визнається особлива форма припинення повноважень судді, який має бездоганну репутацію, стаж суддівської роботи не менше 15 років зі збереженням за ним звання судді, належності до суддівського корпусу, гарантій особистої недоторканості та

інших матеріальних і соціальних гарантій, передбачених законодавством. При виході у відставку йому виплачується одноразова вихідна допомога в розмірі 24-х місячних посадових окладів при стажі суддівської роботи 20 і більше років, а при стажі від 15 до 20 років – у розмірі 18-ти окладів за останньою посадою.

Пенсійне забезпечення судді здійснюється в порядку й на умовах, установлених законодавством Республіки Казахстан про пенсійне забезпечення. Для судді додатково встановлюються обов'язкові пенсійні внески за рахунок коштів республіканського бюджету в розмірі, закріпленому законодавством Республіки. При звільненні його з посади внаслідок негативних мотивів указані внески вилучаються до республіканського бюджету.

За Законом Республіки Молдова «Про статус судді» відставкою судді визнається почесне залишення судді посади, якщо він при виконанні службових обов'язків й у позаслужбових відносинах не допустив проступків, що підривають престиж правосуддя, порочать честь і гідність судді. Судді, який пішов у відставку або на пенсію, виплачується одноразова вихідна допомога з розрахунку середньомісячної заробітної плати за кожен повний рік роботи на суддівській посаді. Суддя у відставці має право на пенсію за вислугу років або на щомісячне довічне утримання. Судді, який має стаж роботи на відповідній посаді не менше 20 років, довічне утримання виплачується в розмірі 80%, при вислuzі від 25 до 30 років – 85%, від 30 до 35 років – 90%, від 35 до 40 років – 90%, понад 40 років – 100% середньої заробітної плати, що виплачується на відповідній посаді судді з урахуванням індексації заробітної плати.

Закон «Про статус суддів у Придністровській Молдавській Республіці» відставкою судді визнає почесне залишення суддею своєї посади. За особою, яка перебуває у відставці, зберігається звання судді,

гарантії особистої недоторканності й належність до суддівського співтовариства.

Суддя вважається таким, який пішов у відставку, якщо його повноваження припинені з нижченаведених підстав: а) його письмова заява судді; б) нездатність за станом здоров'я або з інших поважних причин протягом тривалого часу виконувати свої обов'язки; в) визнання недієздатним; г) відмова судді від переведення до іншого суду у зв'язку з ліквідацією або реорганізацією суду.

Судді, який пішов у відставку, виплачується вихідна допомога з розрахунку місячної заробітної плати за останньою посадою за кожен повний рік роботи суддею, але не менше 6-кратного розміру місячної заробітної плати за звільненою посадою.

Судді у відставці, виплачується пенсія на загальних підставах. Судді, який має стаж роботи на цій посаді не менше 20 років, виплачується за його вибором пенсія на загальних підставах або неоподатковуване щомісячне довічне утримання в розмірі 80% заробітної плати судді, який працює на відповідній посаді. При цьому, якщо він має стаж роботи на посаді менше 20 років і досяг 55 (жінка – 50) років, розмір утримання обчислюється пропорційно кількості повних років, відпрацьованих на цій посаді. Судді, який має стаж роботи на цій посаді понад 20 років, утримання збільшується за кожен рік стажу понад 20 років на один відсоток, але при цьому розмір довічного утримання не може бути більше 85% заробітної плати судді, який обіймає відповідну посаду.

Суддя вважається таким, який перебуває у відставці, доки дотримується вимог, передбачених законодавством, зберігає громадянство й не допускає проступків, що ганьблять його і тим самим зменшують авторитет судової влади. Суддя, відставка якого припинена, має право на пенсійне забезпечення відповідно до чинного законодавства. Працюючому судді, який має стаж роботи на посаді судді менше 20 років і досяг віку 55

(для жінок – 50) років, розмір щомісячного довічного утримання обчислюється пропорційно кількості повних років, відпрацьованих на посаді судді.

Суддям, які мають право на здобуття довічного щомісячного утримання, але продовжують працювати, виплачується заробітна плата й утримання. Суддям у відставці, колишнім суддям, які знаходяться на пенсії, працюючим суддям, а також працюючим і одержуючим пенсію суддям, які бажають перейти на довічне щомісячне утримання, розмір останнього визначається з урахуванням стажу на посаді судді, за юридичною спеціальністю, а також віку. Суддя, який досяг віку 60 років (жінки – 55) при стажі роботи за юридичною спеціальністю не менше 25 років, у тому числі не менше 10-ти на посаді судді, має право отримувати щомісячне довічне утримання в повному розмірі. До юридичного стажу включається час роботи як на посаді судді, так і на посадах за юридичною спеціальністю в організаціях та органах юстиції, для заміщення яких необхідна юридична освіта, а також час перебування депутатом Верховної Ради, місцевої ради народних депутатів будь-якого рівня, а також депутата представницьких органів державної влади, що існували до утворення Придністровської Молдавської Республіки, прокурора, слідчого, експерта й адвоката.

Судді у відставці, залученому до виконання обов'язку судді, довічне утримання й заробітна плата виплачуються в повному обсязі.

У разі завдання судді каліцтва або іншого ушкодження здоров'я, що виключають подальшу можливість займатися професійною діяльністю, щомісячно виплачується відшкодування в розмірі заробітної плати судді, який обіймає відповідну посаду. При цьому пенсія по інвалідності, призначена судді у зв'язку з каліцтвом, а також інші види пенсій, призначених як до, так і після каліцтва, в рахунок відшкодування не беруться до уваги. Також не зараховуються як відшкодування (а)

заробіток, отримуваний ним, після каліцтва, й (б) виплати, отримані ним по обов'язковому державному страхуванню.

У Російській Федерації відставкою судді визнається почесне залишення суддею посади. За особою, яка перебуває у відставці, зберігаються звання судді, гарантії особистої недоторканності й належність до суддівського корпусу. Судді, який пішов або видалений у відставку, виплачується вихідна допомога з розрахунку щомісячної грошової винагороди за останньою посадою. При цьому судді, який раніше знаходився у відставці, враховується лише час роботи суддею, що минув з моменту припинення останньої відставки.

Судді у відставці виплачується пенсія на загальних підставах. Судді, який має стаж роботи на посаді судді не менше 20 років, за його вибором виплачується пенсія на загальних підставах або неоподатковане податком щомісячне довічне грошове утримання у розмірі 80% щомісячної грошової винагороди судді, який працює за відповідною посадою. Судді, який має стаж роботи на цій посаді менше 20 років і досяг 55 (для жінок – 50) років, розмір утримання обчислюється пропорційно кількості повних років, відпрацьованих на посаді. Час роботи на посаді судді в районах Крайньої Півночі й у прирівняних до них місцевостях зараховується до суддівського стажу за коефіцієнтом 1,5.

Судді, які перебуваючи у відставці, стали інвалідами внаслідок військової травми, мають право на здобуття щомісячного довічного утримання й пенсії по інвалідності.

Суддя, який досяг віку 60 років (жінки – 55), при стажі роботи за юридичною професією не менше 25 років, у тому числі не менше 10-ти років роботи суддею, має право отримувати у відставці довічне утримання в повному розмірі.

Суддям, які пропрацювали в районах Крайньої Півночі й у прирівняних до них місцевостях не менше 15 і 20 календарних років

(відповідно) й пішли у відставку, довічне грошове щомісячне утримання призначається й виплачується з урахуванням районного коефіцієнта до щомісячної грошової винагороди незалежно від їх місця проживання й часу звернення за утриманням.

Розміри щомісячного утримання суддів індексуються в розмірах і строки, передбачені для індексації розмірів посадових окладів суддів.

Як уже зазначалося, пенсійне забезпечення здійснюється у виді регулярних грошових виплат, що надаються громадянам у виді пенсій, а для суддів – ще і як щомісячне довічне грошове утримання.

Відповідно до ч. 1 ст. 138 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судді, який вийшов у відставку по досягненні чоловіками 62 років, жінками – пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (55 років – які народилися до 30 вересня 1956 р. включно; 55 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1956 р. по 31 березня 1957 року; 56 років – які народилися з 1 квітня 1957 р. по 30 вересня 1957 р.; 56 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1957 р. по 31 березня 1958 р.; 57 років – які народилися з 1 квітня 1958 р. по 30 вересня 1958 р.; 57 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1958 р. по 31 березня 1959 р.; 58 років – які народилися з 1 квітня 1959 р. по 30 вересня 1959 р.; 58 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1959 р. по 31 березня 1960 р.; 59 років – які народилися з 1 квітня 1960 р. по 30 вересня 1960 р.; 59 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1960 р. по 31 березня 1961 р.; 60 років – які народилися з 1 квітня 1961 р. по 31 грудня 1961 р.), виплачується пенсія на умовах, передбачених ст. 37 Закону України «Про державну службу», або (за його вибором) щомісячне довічне грошове утримання. До досягнення вказаного віку право на пенсію за віком або на щомісячне довічне грошове утримання мають чоловіки 1955 р. народження і старші по досягненні ними цього віку: а) 60 років – які народилися до 31 грудня 1952 р.; б) 60

років 6 місяців – які народилися з 1 січня 1953 р. по 31 грудня 1953 р.; в) 61 рік – які народилися з 1 січня 1954 р. по 31 грудня 1954 р.; г) 61 рік 6 місяців – які народилися з 1 січня 1955 р. по 31 грудня 1955 р.

Суддя у відставці, який не досяг установленого віку, отримує щомісячне довічне грошове утримання. При досягненні ним необхідного віку за ним зберігається право на одержання щомісячного довічного грошового утримання або (за його вибором) призначається пенсія на умовах, передбачених ст. 37 Закону України «Про державну службу».

Грошове щомісячне довічне утримання є пенсією судді, який вийшов у відставку. Ми приєднуємося до точки зору В. О. Швеця, на думка якого таке формулювання є логічним, оскільки відставка – це вольове рішення особи, а не така об'єктивна обставина, як досягнення пенсійного віку. Загалом же це суб'єктивне право й волевиявлення судді. Це є також тією особливою ознакою пенсійного забезпечення судді, за яким останній за наявності спеціального страхового стажу може отримувати пенсію, тобто сам вирішувати, йти йому у відставку чи ні. Такої можливості, як відомо, позбавлені особи, які отримують пенсійне забезпечення за загальним законом [217, с. 115, 116].

За ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя, який має стаж роботи на посаді судді не менше 20 років має право подати заяву про відставку. Остання подається безпосередньо до Вищої ради юстиції, яка протягом одного місяця з дня надходження відповідної заяви вносить до органу, який його обрав чи призначив суддею, подання про звільнення з посади. У разі звільнення його з посади в результаті внесення такого подання Вища рада юстиції повідомляє про це Вищу кваліфікаційну комісію суддів України. Суддя продовжує виконувати свої повноваження до прийняття рішення про його звільнення. За суддею, звільненим за його заявою про відставку, зберігається звання судді й гарантії недоторканності,

встановлені для судді до його виходу у відставку. Отже, право судді на відставку забезпечує його незалежність.

Таким чином, щомісячне довічне грошове утримання судді є різновидом пенсії, право на яку одержують судді, які мають стаж роботи на посаді судді не менше 20 років і перебувають у відставці, що виплачується органами Пенсійного фонду України за рахунок коштів Державного бюджету України.

Відставка судді припиняється в разі: а) повторного обрання на посаду судді; б) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення ним умисного злочину; в) припинення його громадянства; г) визнання його безвісти відсутнім або оголошення померлим; д) його смерті. Припинення відставки судді є підставою для припинення виплати йому щомісячного довічного грошового утримання, що було нараховане у зв'язку з відставкою. У разі припинення відставки судді внаслідок набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення умисного злочину пенсія йому нараховується на загальних підставах.

Виплата щомісячного довічного грошового утримання на період роботи на посадах, які дають право на його призначення або право на призначення пенсії в порядку й на умовах, передбачених Законами України «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про статус народного депутата України», «Про державну службу», припиняється. На цей період призначається й виплачується пенсія відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Виникнення будь-яких правовідносин, у тому числі й щодо довічного грошового утримання суддів, пов'язано з наявністю певних юридичних фактів. А. З. Долова такими називає коло обставин, безпосередньо пов'язаних з даною ситуацією, що віддзеркалює умови її

виникнення. Крім цього, вона розглядає юридичний факт як елемент методу правового регулювання, що дозволяє побачити різницю галузевих методів правового регулювання [228, с. 6].

П. Д. Пилипенко юридичний факт розцінює як явище соціального порядку. Щоб соціальний факт вважався юридичним, він має відповідати певним вимогам: (а) має бути в наявності факт реальної дійсності, невігдана подія, явище матеріального світу; (б) юридичний факт завжди має бути відбитий у нормі права й визначати її гіпотезу; (в) з появою такого факту виникають, змінюються або припиняються правові відносини [229, с. 13, 14].

Однак у сфері пенсійного забезпечення правовідносини виникають на підставі не поодинокого юридичного факту, а їх комплексу – фактичного складу. М. Л. Захаров і Е. Г. Тучкова в основу класифікації фактів, що входять до юридичного складу при появі пенсійних правовідносин, покладають такий критерій, як правові наслідки й виокремлюють: (1) юридичні факти, що визначають суб'єктивне право на отримання пенсії. Вони є об'єктивною підставою для пенсійного забезпечення; (2) факти, з якими пов'язано суб'єктивне право на відповідний розмір пенсійних виплат (заробітна плата, з якої повинна вираховуватися пенсія; факти, що дають право на додаткове підвищення основного розміру пенсії); (3) факти, пов'язані з процедурою оформлення пенсії [122, с. 141].

Підставою виникнення пенсійних правовідносин з довічного грошового щомісячного утримання судді служить фактичний юридичний склад, що включає сукупність таких фактів, як-от: (а) наявність спеціального стажу, (б) знаходження у відставці, (в) незнаходження на роботі, що дає право на призначення пенсії в порядку й на умовах, передбачених Законами України «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про статус народного депутата України»,

«Про державну службу»; (г) волевиявлення самого судді; д) рішення компетентного органу про призначення пенсії.

Щомісячне довічне грошове утримання виплачується судді в розмірі 80% грошового утримання, з якого було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування судді, працюючого на відповідній посаді. У випадку зміни розміру грошового утримання діючих суддів Конституційного Суду України відповідно здійснюється перерахунок раніше призначеного щомісячного довічного грошового утримання. Перерахунок такого утримання здійснюється з усієї суми заробітної плати діючих суддів Конституційного Суду України з дня виникнення права на відповідний перерахунок.

Максимальний розмір щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати 10-ти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність. Довічне грошове утримання суддям виплачується органами Пенсійного фонду України за рахунок коштів Державного бюджету України.

На одержання пенсії державних службовців мають право чоловіки, які досягли віку 62 роки, й жінки, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», за наявності страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі (для чоловіків – 35 років, для жінок – 30), у тому числі стажу держслужби не менше 10-ти років і які на час досягнення зазначеного віку працювали на посадах державних службовців, а також особи, які мають не менше 20 років стажу

роботи на посадах, віднесених до категорій посад державних службовців, незалежно від місця роботи на час досягнення зазначеного віку. Пенсія держслужбовцям призначається в розмірі 80% від суми їх заробітної плати, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а особам, які на час звернення за призначенням пенсії не були державними службовцями, – в розмірі 80% заробітної плати працюючого держслужбовця відповідної посади й рангу на останньому місці роботи на державній службі, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Проведене в даному підрозділі вивчення пенсійного забезпечення як однієї з форм соціального захисту суддів допомогло сформулювати попередні висновки.

1. Пенсійне забезпечення суддів – це законодавчо гарантований державою комплекс економічних, правових та організаційних заходів зумовлений виконанням цієї категорією громадян функції правосуддя, що забезпечує здійснення регулярних підвищених грошових виплат і має на меті забезпечити незалежність суддів шляхом задоволення їх життєвих потреб і компенсації за відповідні умови праці.

2. Пенсійне забезпечення суддів відбувається у виді пенсій, на умовах і в порядку, передбачених Законами України «Про державну службу» і «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та щомісячного довічного грошового утримання на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

3. Грошове утримання судді – це різновид пенсії, право на яку одержують судді, які мають стаж роботи на цій посаді не менше 20 років і перебувають у відставці. Вона виплачується органами Пенсійного фонду

України за рахунок коштів Державного бюджету України. Право судді на відставку і пов'язане з нею грошове утримання сприяють зміцненню його незалежності й захисту від втручання в його діяльність.

4. Підставою виникнення пенсійних правовідносин з довічного грошового утримання судді є фактичний юридичний склад, що включає сукупність таких фактів (а) наявність спеціального стажу; (б) знаходження у відставці; (в) незнаходження на роботі, що дає право на призначення пенсії в порядку й на умовах, передбачених Законами України «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про статус народного депутата України», «Про державну службу»; (г) волевиявлення судді; (д) рішення компетентного органу про призначення пенсії.

Висновки до розділу 3

Дослідження основних форм соціального захисту суддів дало можливість зробити нижченаведені висновки.

1. Державні гарантії й відносини, пов'язані з відпусткою, регулюються Конституцією України, Законом України «Про відпустки», КЗпП України, іншими нормативно-правовими актами прийнятими в їх розвиток. Стаття 130 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», за якою суддям надається щорічна оплачувана відпустка тривалістю 30 робочих днів, а тим суддям, які мають стаж роботи понад 10 років, – додаткова оплачувана відпустка тривалістю 15 календарних днів, суперечить ч. 1 ст. 5 Закону України «Про відпустки», відповідно до якої тривалість відпусток, що визначаються цим та іншими законами, незалежно від режимів і графіків роботи повинна розраховуватися в календарних днях. Виходячи із цього тривалість щорічної як основної, так і додаткової відпусток судді має обчислюватись у календарних днях.

2. Законодавчого закріплення потребує норма, за якою за кожен рік роботи на посаді судді йому надається один календарний день додаткової оплачуваної відпустки, але не більше 15 календарних днів. Такого роду підхід повністю узгоджується як із зарубіжним доробком у цій царині, так і з новітніми вітчизняними тенденціями. Це також створить додаткові стимули для громадян, які мають незначний стаж роботи на посаді судді.

3. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» слід установити можливість на час знаходження судді в соціальній відпустці на його посаду призначати суддю, який знаходиться у відставці, незалежно від віку останнього, але з урахуванням його здатності за станом здоров'я відправляти правосуддя.

4. З метою підвищення професійного рівня діяльності суддів нормативного втілення в життя вимагає можливість отримання суддями відпусток для підвищення кваліфікації тривалістю до 3-х місяців з періодичністю один раз протягом 5-ти років.

5. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» для позначення заробітної плати оперує категорією «суддівська винагорода». Використання цього терміна вважаємо неприйнятним, адже (а) винагорода – це все те, що людина вважає цінним для себе, чого вона прагне досягти і чим хотіла б володіти. Змістовне ж наповнення поняття «цінність» дуже різне і специфічне залежить від окремої особистості, її потреб, запитів, сприйняття, характеру тощо; (б) заробітна плата є одним з різновидів винагороди, що обчислюється, як правило, у грошовому вираженні, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за належну виконану ним роботу. Підтвердженням нашої позиції є й те, що за ч. 1 ст. 29 Закону України «Про Конституційний Суд України» судді цього суду одержують заробітну плату.

6. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» у ч. 1 ст. 129 проголошує, що суддівська винагорода регулюється саме ним і Законом

України «Про Конституційний Суд України» й не може визначатись іншими нормативно-правовими актами. Виходячи з даної норми можемо зробити висновок, що на суддів у цій частині не поширюють свою дію ні відповідні норми КЗпП, ні Закон України «Про оплату праці». Однак окрім структури суддівської винагороди й розміру її складників Закон України «Про судоустрій і статус суддів» жодних інших питань оплати праці відповідної категорії працівників не врегламентовує. Частина 1 ст. 29 Закону «Про Конституційний Суд України» містить загальне формулювання: судді КС одержують заробітну плату й користуються іншими видами матеріального забезпечення, встановленими законами України про статус суддів. Виникає логічне запитання: а чим мають керуватись правозастосовні органи, приміром, у питаннях гарантій дотримання прав щодо оплати праці, форми, строків, періодичності й місця виплати заробітної плати, обмеження розміру відрахувань із останньої, порядку обчислення середньої заробітної плати, компенсації втрати частини заробітної плати у зв'язку із затримкою строків її виплати та ін. З урахуванням цієї ситуації слід викласти ч. 1 ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в такій редакції: «Структура суддівської винагороди та її розмір регулюються цим Законом і не можуть визначатись іншими нормативно-правовими актами. Дія законодавства про оплату праці поширюється на суддів у частині відносин, не врегульованих цим Законом».

7. Доцільним є встановлення суддям надбавки за вислугу років співвідносно з мінімальною заробітною платою, а не з посадовим окладом. Якщо мінімальна заробітна плата є в першу чергу державною соціальною гарантією, то посадовий оклад – це якісний показник виконуваної роботи, що залежить від складності й умов останньої, професійно-ділових якостей працівника й результатів його праці. Між вислугою років і вказаними характеристиками прямої залежності не існує.

8. Загалом позитивно оцінюючи норму ч. 7 ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (суддям виплачується щомісячна доплата за науковий ступінь кандидата або доктора наук з відповідної спеціальності в розмірі (відповідно) 15 і 20% посадового окладу судді конкретного суду), вважаємо, що вона вимагає вдосконалення шляхом законодавчого закріплення можливості виплати вказаної доплати тільки в тому разі, якщо спеціальність, за якою було отримано науковий ступінь кандидата або доктора наук, відповідає спеціалізації судді.

9. Взявши до уваги те, що робота деяких із суддів передбачає доступ до інформації зі ступенем секретності («особливої важливості»), в ч. 9 ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» необхідно передбачити можливість їм виплати відповідної щомісячної доплати. Також потребують уніфікації й розміри доплат залежно від ступеня секретності інформації: «особливої важливості» – 20%, «цілком таємно» – 15%, «таємно» – 10%.

10. Пенсійне забезпечення суддів становить собою законодавчо гарантований державою комплекс економічних, правових та організаційних заходів, зумовлений виконанням цієї категорією громадян функції правосуддя, що забезпечує здійснення регулярних підвищених грошових виплат і має на меті забезпечити незалежність суддів шляхом задоволення їх життєвих потреб і компенсації за відповідні умови праці. Пенсійне забезпечення суддів відбувається у виді пенсій, на умовах і в порядку, передбачених Законами України «Про державну службу» й «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та щомісячного довічного грошового утримання на умовах і в порядку, закріплених Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

11. Грошове утримання судді – це різновид пенсії, право на яку одержують судді, які мають стаж роботи на цій посаді судді не менше 20 років і перебувають у відставці, що виплачується органами Пенсійного

фонду України за рахунок коштів Державного бюджету України. Право судді на відставку і пов'язане з нею грошове утримання сприяють зміцненню його незалежності й захисту від втручання в його діяльність.

12. Підставою виникнення пенсійних правовідносин з довічного грошового утримання судді є фактичний юридичний склад, що включає сукупність таких фактів, як (а) наявність спеціального стажу; (б) знаходження у відставці; (в) не знаходження на роботі, що дає право на призначення пенсії в порядку й на умовах, передбачених Законами України «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про статус народного депутата України», «Про державну службу»; (г) волевиявлення судді; (д) рішення компетентного органу про призначення пенсії.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнюється й по-новому вирішується наукове завдання, яке полягає в тому, щоб на підставі комплексного вивчення теоретичних напрацювань учених-правознавців, аналізу чинного національного законодавства, міжнародних і зарубіжних актів і дослідження практики їх реалізації з'ясувати юридичну природу соціального захисту суддів, визначити їх місце і роль у системі правових заходів забезпечення незалежності суддів при здійсненні правосуддя, розробити конкретні наукові рекомендації з удосконалення нормативно-правового забезпечення в розглядуваній сфері:

1. Служба в суді – особливий різновид державної служби, що полягає у професійній діяльності громадян України, які обіймають штатні суддівські посади, і спрямована на реалізацію судової влади шляхом відправлення правосуддя з метою захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави на засадах верховенства права.

2. Суттєві ознаки судді як спеціального суб'єкта трудового права: (а) громадянство України; (б) зайняття штатної посади в одному із судів України і здійснення правосуддя на професійній основі; (в) здатність суддів за освітньо-кваліфікаційним рівнем, віком, станом здоров'я, діловими й моральними якостями виконувати покладені на них обов'язки; (г) прийняття Присяги судді; (д) наявність обмежень щодо виконання окремих видів діяльності; (е) матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України.

3. Соціальний захист суддів становить собою систему політичних, економічних, правових, організаційних, медичних і технічних заходів, спрямованих на захист добробуту суддів як спеціальних суб'єктів трудового права і членів соціуму, а також на створення сприятливих умов для їх життєзабезпечення. Повнота, своєчасність і справедливість

соціального захисту суддів, його відповідність загально визнаним міжнародним стандартам – одна з необхідних умов ефективного функціонування системи правосуддя в Україні.

Основні функції соціального захисту суддів: (а) політична, що полягає у формуванні й підтримці державою ефективних інститутів і механізмів соціального захисту суддів для забезпечення виконання ними обов'язків, окреслених Конституцією України, процесуальними та іншими законами; (б) економічна, яка передбачає відшкодування втраченого заробітку судді, а також у компенсації додаткових витрат, пов'язаних з його лікуванням чи інвалідністю; (в) реабілітаційна, здійснювана завдяки комплексу заходів соціальної, медичної і професійної реабілітації суддів з метою відновлення втраченого ними здоров'я і працездатності; (г) профілактична, що реалізується завдяки організаційним, технічним і медичним заходам, що дозволяє захистити здоров'я і працездатність судді.

4. Механізми соціального захисту суддів включають поєднання політичних, економічних, правових, організаційних, медичних і технічних заходів, покликаних забезпечити окремі види цього захисту. Іншими словами, інститут соціального захисту суддів становить собою сукупність організаційно-правових структур, кожна з яких виконує ту чи іншу функцію захисту відповідно до законодавчо визначеного статусу суддів та економічних можливостей держави.

Механізм соціального захисту суддів об'єднує 2 підсистеми – соціально-економічну й матеріальну. Перша включає: а) соціально-трудова механізми, тобто соціальні гарантії, а саме: (1) регулювання тривалості робочого часу й часу відпочинку, режим робочого часу, (2) у царині оплати праці, (3) допустимого рівня трудового навантаження і (4) професійно-освітнього забезпечення; б) медичні механізми: (1) медичне обслуговування й (2) санаторно-курортне лікування суддів. Друга становить собою (а) сукупність матеріальних елементів виробничого

середовища, (б) охорону й гігієну праці, (в) соціальну інфраструктуру та ін.

5. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту суддів – це визнані міжнародною спільнотою, закріплені в міжнародних документах і добровільно взяті взаємні зобов'язання держав з установами й функціонування національної системи соціального захисту суддів, що містять перелік прав суддів у вказаній сфері, їх обсяг і зміст.

До міжнародно-правових стандартів соціального захисту суддів належать:

- строк повноважень суддів, їх незалежність, безпека, винагорода, умови служби, пенсія й вік виходу на неї, повинні гарантуватися законом;
- беззмінне перебування судді на посаді до часу досягнення ним віку обов'язкового виходу на пенсію або до закінчення строку його повноважень незалежно від того, було його призначено чи обрано;
- підвищення суддів по службі, що має ґрунтуватися не на вислугі років, а виключно на здібностях, достоїнствах і моральних якостях, що були відзначені під час виконання ними обов'язків, шляхом об'єктивної оцінки службової діяльності;
- зобов'язання держави надати судам відповідні засоби, в тому числі фінансові, які б давали їм змогу належним чином виконувати свої функції;
- судовій владі належить мати власне приміщення, секретаріат, комп'ютерне забезпечення й можливість організувати свою роботу без звітування за свою діяльність будь-якому політичному чи іншому органу;
- грошова винагорода суддів має бути гарантована законом, а її рівень відповідати гідності їх професії, обсягу їх обов'язків, відповідальності, яку вони беруть на себе, а також бути достатньою, щоб захистити їх від дії стимулів, через які можна впливати на судові рішення;

– грошова винагорода суддів повинна бути захищена від скорочення, а також має бути забезпечено збільшення оплати праці суддів відповідно до зростання вартості життя;

– відмова від премій і нефінансових пільг для суддів, розподіл яких має елемент суб'єктивності;

– затвердження критеріїв ефективного управління робочим навантаженням і належного розгляду різних категорій справ;

– законодавче гарантування суддям, які виконують свої професійні обов'язки, захисту від соціальних ризиків, пов'язаних із хворобою, материнством, інвалідністю, похилим віком і смертю;

– отримання суддями, які досягли пенсійного віку і працювали на посаді судді зазначений період, пенсії по старості, рівень якої має бути якомога ближчим до рівня їх останньої заробітної плати на цій посаді;

– забезпечення суддів навчанням, що повністю фінансується державою;

– володіння суддями свободою організовувати свої асоціації чи інші організації, вступати до них для обстоювання своїх інтересів, удосконалення професійної підготовки і збереження своєї судової незалежності;

– визначення обсягів фінансування судів, суддівської винагороди й соціального забезпечення, що повинно відбуватися за участю судової влади чи її представників;

– участь суддів через своїх представників і професійні організації у прийнятті рішень, пов'язаних з управлінням судами і з визначенням їх коштів, а також з розподілом останніх на загальнонаціональному й місцевому рівнях.

6. Державні гарантії й відносини, пов'язані з відпусткою, регулюються Конституцією України, Законом України «Про відпустки», КЗпП України, іншими нормативно-правовими актами прийнятими в їх

розвиток. Стаття 130 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», за якою суддям надається щорічна оплачувана відпустка тривалістю 30 робочих днів, а тим, які мають стаж роботи понад 10 років, – додаткова оплачувана відпустка тривалістю 15 календарних днів, суперечить ч. 1 ст. 5 Закону України «Про відпустки», відповідно до якої тривалість відпусток, що визначаються цим та іншими законами, незалежно від режимів і графіків роботи повинна розраховуватися в календарних днях. Виходячи із цього тривалість щорічної як основної, так і додаткової відпусток судді має обчислюватися у календарних днях.

7. Законодавчого закріплення потребує норма, за якою за кожен рік роботи на посаді судді йому надається один календарний день додаткової оплачуваної відпустки, але не більше 15 календарних днів. Такого роду підхід повністю узгоджується як із зарубіжним доробком у цій царині, так і з новітніми вітчизняними тенденціями. Це також створить додаткові стимули для громадян, які мають незначний стаж роботи на посаді судді.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» слід установити можливість на час знаходження судді в соціальній відпустці на його посаду призначати суддю, який знаходиться у відставці, незалежно від віку останнього, з урахуванням його здатності за станом здоров'я відправляти правосуддя. З метою підвищення професійного рівня діяльності суддів потребує нормативного втілення в життя можливість отримання суддями відпусток для підвищення кваліфікації тривалістю до 3-х місяців з періодичністю один раз протягом 5-ти років.

8. Легальне використання терміна «суддівська винагорода» є неприйнятним, адже (а) винагорода – це все те, що людина вважає цінним для себе, чого вона прагне досягти і чим хотіла б володіти. Змістовне ж наповнення поняття «цінність» дуже різне і специфічне, залежить від окремої особистості, її потреб, запитів, сприйняття, характеру тощо; (б) заробітна плата є одним з різновидів винагороди, що обчислюється, як

правило, у грошовому вираженні, яке за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за належно виконану ним роботу.

9. Доцільним є встановлення суддям надбавки за вислугу років співвідносно з мінімальною заробітною платою, а не з посадовим окладом. Якщо мінімальна заробітна плата є в першу чергу державною соціальною гарантією, то посадовий оклад – це якісний показник виконуваної роботи, що залежить від складності й умов останньої, професійно-ділових якостей працівника й результатів його праці. Між вислугою років і вказаними характеристиками прямої залежності не існує.

10. Загалом позитивно оцінюючи норму ч. 7 ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (суддям виплачується щомісячна доплата за науковий ступінь кандидата або доктора наук з відповідної спеціальності в розмірі (відповідно) 15 і 20% посадового окладу судді конкретного суду), вважаємо, що вона вимагає вдосконалення шляхом законодавчого закріплення можливості виплати вказаної доплати тільки в тому разі, якщо спеціальність, за якою було отримано науковий ступінь кандидата або доктора наук відповідає спеціалізації судді.

11. Пенсійне забезпечення суддів становить собою законодавчо гарантований державою комплекс економічних, правових та організаційних заходів, зумовлений виконанням цієї категорією громадян функції правосуддя, що забезпечує здійснення регулярних підвищених грошових виплат і має на меті забезпечити незалежність суддів шляхом задоволення їх життєвих потреб і компенсації за відповідні умови праці. Пенсійне забезпечення суддів здійснюється у виді пенсій, на умовах і в порядку, передбачених Законами України «Про державну службу» і «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та щомісячного довічного грошового утримання на умовах і в порядку, закріплених Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

12. Грошове утримання судді – це різновид пенсії, право на яку одержують судді які мають стаж роботи на цій посаді не менше 20 років і перебувають у відставці, що виплачується органами Пенсійного фонду України за рахунок коштів Державного бюджету України.

Підставою виникнення пенсійних правовідносин з довічного грошового утримання судді є фактичний юридичний склад, що включає сукупність таких фактів, як-от: а) наявність спеціального стажу; б) знаходження у відставці; в) не знаходження на роботі, що дає право на призначення пенсії в порядку й на умовах, передбачених Законами України «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про статус народного депутата України», «Про державну службу»; г) волевиявлення судді; д) рішення компетентного органу про призначення пенсії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С.С. Государство и право: учебн. курс [3-е изд., перераб. и доп.] / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1996. – 192 с.
2. Чиркин В.Е. Государствоведение: учебник / В.Е. Чиркин. – М.: Юристъ, 1999. – 398 с.
3. Петрухин И.Л. Правосудие: время реформ: моногр. / И.Л. Петрухин. – М.: Наука, 1991. – 208 с.
4. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712 с.
5. Іншин М.І. Види державної служби / М.І. Іншин // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та: серія «Юрид. науки». – 2010. – Т. 23(62). – №1. – С. 129-135.
6. Нерсисянц В.С. Философия права: либертарно-юридическая концепция / В.С. Нерсисянц // Вопр. философии. – 2002. – №3. – С. 3-15.
7. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж: ухвала КСУ від 14.10.1997 р., №44-з // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>
8. Бігун В.С. Правосуддя як мета та мета правосуддя / В.С. Бігун // Держава і право: зб. наук. пр.: Юрид. і політ. науки. – К.: ІДП НАН України, 2009. – Вип. 46. – С. 9-13.
9. Бернюков А.М. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: моногр. / А.М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода та ін. – К.: Реферат, 2009. – 316 с.
10. Конституція України: прийнята на 5-й сесії Верхов. Ради України 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.

11. Анишина В.И. Конституционные принципы судебной власти Российской Федерации: формирование, содержание и перспективы развития: моногр. / В.И. Анишина. – М.: РАП, 2006. – 272 с.
12. Марочкін І.Є. Організація судової влади в Україні: навч. посіб. / І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін. – Х.: Одиссей, 2007. – 328 с.
13. Самостоятельность и независимость судебной власти Российской Федерации / под ред. В. В. Ершова. – М.: Юристъ, 2006. – 493 с.
14. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 р., №3723-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – №52. – Ст. 490.
15. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 сл. и фразеолог. выражений [4-е изд., доп.] / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.
16. Лаврінчук І.П. Правовий статус державного службовця як учасника трудових правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / І.П. Лаврінчук / Ін-т зак-ва Верхов. Ради України. – К., 1999. – 186 с.
17. Бедний О.І. Організаційно-правові основи служби в органах місцевого самоврядування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.І. Бедний / Одес. нац. юрид. акад. – О., 2002. – 175 с.
18. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р., №2453-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2010. – №41-42, №43, №44-45. – Ст. 529.
19. Греков І.П. Особливості правового регулювання праці державних службовців: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / І.П. Греков / Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. - 183 с.
20. Садовский В.Н. Основания общей теории систем: моногр. / В.Н. Садовский. – М. Высш. шк., 1974. – 279 с.

21. Сорокин В.Д. Административный процесс и административно-процессуальное право / В.Д. Сорокин. – СПб.: Изд-во СПб юрид. ин-та, 2002. – 474 с.
22. Петришин О.В. Види державної служби: загальнотеоретичний підхід / О.В. Петришин // Вісн. Акад. прав. наук. – 2003. – №23. – С. 116-128.
23. Артеменко О.В. Організаційно-правові засади проходження державної служби працівниками ДПС України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.В. Артеменко / Нац. акад. держ. подат. служби України. – Ірпінь, 2004. – 244 с.
24. Кабанець А.Г. Державна служба: навч. посіб. / А.Г. Кабанець. – Х.: Вид-во ХНЕУ, 2004. – 176 с.
25. Про Концепцію розвитку законодавства про державну службу в Україні: указ Президента України від 20.02.2006 р., №140/2006 // Офіц. вісн. України. – 2006. – №8. – Ст. 421.
26. Іншин М.І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05 / М.І. Іншин / Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 452 с.
27. Про державну службу: Закон України від 17.11.2011 р., №4050-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2012. – №26. – Ст. 273.
28. Про дипломатичну службу: Закон України від 20.09.2001 р., №2728-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – №5. – Ст. 29.
29. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 р., №2493-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – №33. – Ст. 175.
30. Бахрах Д.Н. Государственная служба в Российской Федерации: текст лекций / Д.Н. Бахрах. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. юрид. акад., 1995. – 103с.

31. Овсянко Д.М. Административное право: учеб. пособ. / Д.М. Овсянко. – М.: Юристъ, 1997. – 448 с.
32. Нижник Н.Р. Державна служба – специфічний фактор зміцнення державного управління / Н.Р. Нижник // Зб. наук. пр. Укр. акад. держ. управ. при Президентіві України. – 1998. – Вип. 1. – С. 69-74.
33. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навч. посіб./ С.Г Стеценко. – К.: Атіка, 2007. – 622 с.
34. Петришин А.В. Государственная служба: Историко-теоретические предпосылки, сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ / Петришин А. В. – Х.: Факт, 1998. – 166 с.
35. Фігель М.В. Публічна служба: зарубіжний досвід та пропозиції для України / А.В. Кірмач, В.К. Тимошук, М.В. Фігель та ін. – К.: Конус-Ю, 2007. – 735 с.
36. Ноздрачев А.Ф. Государственная служба: учебник / А.Ф. Ноздрачев. – М.: Статут, 1999. – 591 с.
37. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні: проблеми становлення, розвитку та функціонування: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Ю.П. Битяк / Нац. юрид. акад. України. – Х., 2006. – 420 с.
38. Климов А.Е. Психология профессионального самоопределения / А.Е. Климов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 280 с.
39. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 р., №2984-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – №20. – Ст. 134.
40. Кодекс адміністративного судочинства України: затв. Законом України від 06.07.2005 р., №2747-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – №35-36, №37. – Ст. 446.
41. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини четвертої статті 26, частини третьої статті 31, частини другої

статті 39 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (справа про стаж для зайняття посади судді в апеляційних, вищих спеціалізованих судах та Верховному Суді України) від 05.04.2011 р., №3-рп/2011 // Офіц. вісн. України. – 2011. – №28. – Ст. 1202.

42. Про визнання незаконним і скасування рішення та зобов'язання вчинити певні дії: пост. Вищ. адм. суду України від 22.09.2011 р. (справа №П/9991/389/11) // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/>

43. Самсін І.Л. Судова реформа: актуалізація проблем статусу суддів і судоустрою України. Історико-правовий нарис / І.Л. Самсін. – Х.: ФІНН, 2012. – 224 с.

44. Статут Національної школи суддів України (нова редакція): затв. рішенням Вищ. кваліфікац. комісії суддів України від 12.03.2012 р., №9/зп12 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nsj.gov.ua/files/1358425614Statut.pdf>

45. Городовенко В.В. Принципи судової влади: моногр. / В.В. Городовенко. – Х.: Право, 2012. – 448 с.

46. Грошевий Ю.М. Органи судової влади в Україні / Ю.М. Грошевий, І.Є. Марочкін. – К.: Ін Юре, 1997. – 22 с.

47. Общая теория государства и права: учебник / под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юристъ, 1994. – 360 с.

48. Колоколов Н.А. Судебная власть как общеправовой феномен: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Н.А. Колоколов / Владимир. юрид. ин-т ФСИН России. – Владимир, 2006. – 438 с.

49. Свердлык Г.А. Принципы советского гражданского права: моногр. / Г.А. Свердлык. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – 199 с.

50. Анишина В.И. Принцип гласности, открытости и транспарентности судебной власти: проблемы теории и практики реализации / В.И. Анишина // *Мировой судья*. – 2006. – №11. – С. 14-17.

51. Анисимов П.В. Права человека и правозащитное регулирование: Проблемы теории и практики: моногр. / П.В. Анисимов. – Волгоград: ВА МВД России, 2004. – 252 с.

52. Реализация прав граждан в условиях развитого социализма: моногр. / под ред. Е.А. Лукашевой. – М.: Наука, 1983. – 264 с.

53. Загальна декларація прав людини: прийнята резолюцією 217 А (III) ГА ООН від 10.12.1948 р. // *Документи ООН A/RES/217A: Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи [2-е вид.] / упоряд. Ю.К. Качуренко*. – К. : Юрінформ, 1992. – С. 18-24.

54. Наливайко О.І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.І. Наливайко / Київ. нац. ун-т. – К., 2002. – 178с.

55. Общая теория государства и права: академ. курс [в 2-х т.] // под ред. М.Н. Марченко. – Т. 2: Теория права. – М.: Зерцало, 1998. – 656 с.

56. Алас С.І. Сучасне праворозуміння як наукова основа дослідження законності / С.І. Алас // *Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження*. – К.: Юстініан, 2004. – С. 54-63.

57. Спільний експертний висновок щодо проекту Закону України «Про судоустрій і статус суддів», підготовл. Венеціан. комісією і Дирекцією з тех. співробітництва Ген. Дирекції з прав людини та прав. питань Ради Європи: ухв. Венеціан. комісією 12-13.03.2010 р. // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/about.htm>

58. Смородинський В.С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.С. Смородинський / Нац. юрид. акад. України. – Х., 2001. – 187 с.

59. Бринцев В.Д. Зміни конституційних засад судової влади – безумовна передумова завершального етапу судової реформи / В.Д. Бринцев // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи: матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14.05.2010 р.) / редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Одиссей, 2010. – С. 180-183.
60. Философский словарь [5-е изд.] / под ред. И.Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
61. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства: ученик / В.С. Нерсисянц. – М.: Норма-Инфра*М, 1999. – 552 с.
62. Теория государства и права: учебник / под ред. М.Н. Марченко. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 431 с.
63. Галаван З.С. Особливості правового регулювання праці слідчих ОВС як суб'єктів трудового права України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / З.С. Галаван / Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2009. – 200 с.
64. Витрук Н.В. Правовой статус личности в СССР: моногр. / Н.В. Витрук. – М.: Юрид лит., 1985. – 375 с.
65. Общая теория прав человека / отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: Норма, 1996. – 509 с.
66. Карева Ю.В. Гражданско-правовой статус публичных образований / Ю.В. Карева // Юрист. – 2003. – №5. – С. 20 – 29.
67. Москвич Л.М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Л.М. Москвич / Нац. юрид. акад. України. – Х., 2003. – 21 с.
68. Витрук Н.В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс: учеб. пособ. / Н.В. Витрук. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – 383 с.

69. Ярошенко О.М. Правовий статус сторін трудових правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / О.М. Ярошенко / Нац. юрид. акад. України. – Х., 1999. – 18 с.

70. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 р., №422/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – №49. – Ст. 272.

71. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 р., №1789-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – №53. – Ст. 793.

72. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р., №2229-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – №27. – Ст. 382.

73. Про міліцію: Закон УРСР від 20.12.1990 р., №565-ХІІ // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – №4. – Ст. 20.

74. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р., №2235-ІІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – №13. – Ст. 65.

75. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн / В.М. Шаповал. – К.: АртЕК; Вища школа, 1997. – 264 с.

76. Государственное право СССР: учебник / под ред. С.С. Кравчука. – М.: Юрид. лит., 1967. – 552 с.

77. Про громадянство України: Закон України від 08.10.1991 р., №1636-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – №50. – Ст. 701.

78. Армаш Н.О. Адміністративно-правовий статус керівників органів виконавчої влади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Н.О. Армаш / ІДП НАН України. – К., 2005. – 200 с.

79. Мельник К.Ю. Трудові правовідносини службовців правоохоронних органів: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05 / К.Ю. Мельник / Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. – 432 с.

80. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо офіційного тлумачення поняття «щомісячне довічне грошове утримання», що

міститься у підпункті «е» підпункту 165.1.1 пункту 165.1 статті 165 Податкового кодексу України від 14.12.2011 р., №18-рп/2011 // Офіц. вісн. України. – 2011. – №100. – Ст. 3666.

81. Щодо трудових угод: лист М-ва праці та соц. політики від 11.03.2002 р., №06/2-4/42 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1152.659.0>

82. Про затвердження Класифікатора професій ДК 003:2010: наказ Держкому України з питань техн. регулювання та спожив. політики від 28.07.2010 р., №327 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

83. Про обрання суддів: пост. Верхов. Ради України від 16.11.2006 р., №365-V // Відом. Верхов. Ради України. – 2007. – №2. – Ст. 20.

84. Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів: указ Президента України від 14.09.2010 р., №900/2010 // Офіц. вісн. України. – 2010. – №71. – Ст. 2553.

85. Про визнання бездіяльності протиправною, зобов'язання вчинити дії: пост. Окружного адм. суду м. Києва від 06.01.2012 р. (справа №2а-11108/11/2670) // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/>

86. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 р., №3206-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – №40. – Ст. 404.

87. Про затвердження Кодексу суддівської етики: рішення з'їзду суддів України від 22.02.2013 р., №1 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2013. – №3.

88. Про деякі питання, що виникають у судовій практиці при прийнятті до провадження адміністративних судів та розгляді ними адміністративних позовів до судів і суддів: пост. Пленуму Верхов. Суду України від 12.06.2009 р., №6 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – №7.

89. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р., №5067-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2013. – №24. – Ст. 243.

90. Молодцов М.В. Трудовое право России: учебник / М.В. Молодцов, С.Ю. Головина. – М.: Норма, 2003. – 626 с.

91. Пашков А.С. Кадровая политика и право: моногр. / А.С. Пашков, Т.В. Иванкина, Е.В. Магницкая. – М.: Юрид. лит., 1989. – 288 с.

92. Кодекс законів про працю України: затв. Законом УРСР від 10.12.1971 р., №322-VIII // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1971. – №50 (Додаток). – Ст. 375.

93. Проект Трудового кодексу України (реєстр. №2902, текст від 22.04.2013 р.) // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

94. Кибанов А.Я. Управление персоналом организации. Отбор и оценка при найме, аттестация / А.Я. Кибанов, И.Б. Дуракова. – М.: Экзамен, 2003. – 176 с.

95. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод: Судебная практика с 1960 по 2002 гг. / М. Де Сальвиа. – СПб.: Юрид. центр «Пресс», 2004. – 1072с.

96. Заключение №1(2001) Консультативного совета европейских судей для Комитета министров Совета Европы о стандартах относительно независимости судебной власти и несменяемости судей // [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hse.ru/data/2011/01/14/1208031240/%D0%A1%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%8F%D0%BD%.pdf>

97. Про затвердження Положення про порядок розгляду питань та підготовки матеріалів щодо проведення добору кандидатів на посаду судді вперше: рішення Вищ. кваліфікац. комісії суддів України від 18.10.2012 р.,

№214/пп-12 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

98. Новий тлумачний словник української мови у 3-х т. [вид. 2-ге, випр.] / уклад.: В.В. Яременко, А.М. Сліпушко. – Т. 2: К-П. – К.: Аконт, 2008. – 926 с.

99. Борисов А.Б. Большой юридический словарь [2-е изд., перераб. и доп.] / А.Б. Борисов. – М.: Кн. мир, 2012. – 848 с.

100. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2007. – 992 с.

101. Прилуцький С. Присяга судді: стара категорія і новий правовий зміст / С. Прилуцький // Право України. – 2001. – №6. – С. 102-105.

102. Ярошенко О.М. Джерела трудового права України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05 / О.М. Ярошенко / Нац. юрид. акад. України. – Х., 2007. – 476 с.

103. Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників: наказ М-ва праці України, М-ва юстиції України, М-ва соц. захисту населення України від 29.07.1993 р., №58 // Людина і праця. – 1993. – №9-10.

104. Про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. // Офіц. вісн. України. – 2006. – №32. – Ст. 2371.

105. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів №2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р., №475/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – №40. – Ст. 263.

106. Господарський процесуальний кодекс України: затв. Законом України від 06.11.1991 р., №1798-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – №6. – Ст. 56.

107. Про призначення суддів: указ Президента України від 22.06.2011 р., №702/2011 // Офіц. вісн. Президента України. – 2011. – №18. – Ст. 858.

108. Про визнання недійсними рішень наглядової ради: пост. Вищ. госп. суду України від 27.08.2012 р. (справа №5019/200/12) // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/>

109. Про Вищу раду юстиції: Закон України від 15.01.1998 р., №22/98-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – №25. – Ст. 146.

110. Матузов Н.И. Теория государства и права: курс лекций / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – 672 с.

111. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: пакт ООН від 16.12.1966 р. // Вісн. Конституц. Суду України. – 2006. – №4.

112. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: указ Президії Верхов. Ради УРСР від 19.10.1973 р., №2148 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>

113. Артамонов Н.В. Гражданские права военного человека / Н.В. Артамонов // Человек и закон. – 1992. – №2. – С. 43-47.

114. Щодо необхідності роз'яснення питання відносно дії свідництва про право на заняття адвокатською діяльністю адвокатів, які не прийняли Присягу адвоката України: рішення Вищ. кваліфікац. комісії адвокатури при КМУ від 22.10.2010 р., №V/23-506 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

115. Про адвокатуру: Закон України від 19.12.1992 р., №2887-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – №9. – Ст. 62.

116. Про Положення про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури та Положення про Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури: указ Президента України від 05.05.1993 р., №155/93 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

117. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р., №108/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – №17. – Ст. 121.

118. Лігум Ю. Удосконалення державного регулювання оплати праці / Ю. Лігум, Г. Куліков// Україна: аспекти праці. – 2000. – №2. – С. 6-9.

119. Крыжановская А.А. Россия на пути к социальному партнерству / А.А. Крыжановская // Гос-во и право. – 1997. – №12. – С. 43-49.

120. Яковлев Р.А. Усиление госрегулирования заработной платы: необходимость, направления и меры / Р.А. Яковлев // Рос. эконом. журн. – 1999. – №3. – С. 36-49.

121. Бюджетний кодекс України: затв. Законом України від 08.07.2010 р., №2456-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2010. – №50-51. – Ст. 572.

122. Захаров М.Л. Право социального обеспечения России: учебник / М.Л. Захаров, Э.Г. Тучкова. – М.: Изд-во БЕК, 2001. – 576 с.

123. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р., №1533-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – №22. – Ст. 171.

124. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р., №1058-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – №49-51. – Ст. 376.

125. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 р., №2790-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – №3. – Ст. 17.

126. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13.12.1991 р., №1977-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – №12. – Ст. 165.

127. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р., №2011-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – №15. – Ст. 190.

128. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р., №20/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – №6. – Ст. 35.

129. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей: пост. КМУ від 30.08.2007 р., №1068 // Офіц. вісн. України. – 2007. – №66. – Ст. 2541.

130. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р., №3551-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – №45. – Ст. 425.

131. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16.12.1993 р., №3721-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – №4. – Ст. 18.

132. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять / Н. Болотіна // Право України. – 2000. – №4. – С. 35-39.

133. Димніч О.В. Сутність соціального страхування та його місце в забезпеченні соціального захисту громадян / О.В. Димніч // Акад. праці і соц. відносин Федерації профспілок України: наук.-практ. зб. – 2003. – №3(22). – С. 57-60.

134. Про затвердження Методологічних положень стандартного модульного опитування населення щодо ефективності програм соціальної допомоги: наказ Держкомстату України від 30.12.2009 р., №510 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

135. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посіб. / Б.І. Сташків. – К.: Знання, 2005. – 405 с.

136. Правознавство: словник термінів: навч. посіб. / за ред. В.Г. Гончаренка. – К.: Юрисконсульт КНТ, 2007. – 636 с.

137. Бермічева О.В. Соціальна функція держави в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.В. Бермічева / Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2002. – 200 с.

138. Шайхатдинов В.Ш. Право социального обеспечения Российской Федерации: учеб. пособ. / В.Ш. Шайхатдинов. – Екатеринбург: УрАГС, 1996. – Вып. 1. – 91 с.

139. Яковюк І.В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І.В. Яковюк / Нац. юрид. акад. України. – Х., 2000. – 199 с.

140. Лепихов М.И. Право и социальная защита населения в России (социальное право): моногр. / М.И. Лепихов. – М.: Былина, 2000. – 232 с.

141. Пилипенко П. Право соціального забезпечення у системі соціального права / П. Пилипенко // Право України.– 2004.– №10.– С. 97-100.

142. Болотіна Н. Соціальне право України: окремі теоретичні проблеми формування та розвитку / Н. Болотіна // Право України. – 2000. – №12. – С. 24-28.

143. Бульбенюк С.С. Еволюція «держави загального добробуту»: теоретичний та практичний аспекти проблеми / С.С. Бульбенюк // Гуманіт. вісн. Запорізьк. держ. інженер. акад. – 2002. – Вип. 9. – С. 108-119.

144. Концепція формування правових основ і механізмів реалізації соціальної держави в країнах Співдружності: Концепція СНД від 31.05.2007 р. // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

145. Пищуліна О.М. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства?: моногр. /

О.М. Пищуліна, Я.А. Жаліло, С.І. Лавриненко та ін. – К.: НІСД, 2009. – 108 с.

146. Права человека и правовое социальное государство в России: моногр. / отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: Норма-Инфра*М, 2013. – 400 с.

147. Белкин А.А. Социальное воспроизводство и государственное право: моногр. / А.А. Белкин. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. – 111 с.

148. Скакун О.Ф. Теория государства и права: учебник / О.Ф. Скакун. – Х.: Консум, 2000. – 704 с.

149. Про основні цілі та норми соціальної політики: Конвенція МОП від 22.06.1962 р., №117 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

150. Прилипко С.М. Предмет права соціального забезпечення: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05 / С.М. Прилипко / Нац. юрид. акад. України. – Х., 2007. – 382 с.

151. Цвих В. Групи інтересів, їх інститути та організації в громадянському суспільстві / В. Цвих // Людина і політика. – 2002. – №3. – С. 33-46.

152. Орзих М.Ф. Право и личность: моногр. / М.Ф. Орзих. – К.; О.: Вища шк., 1978. – 143 с.

153. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.

154. Лукаш С.С. Співвідношення централізованого і локального регулювання трудових відносин в умовах ринкової економіки: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05 / С.С. Лукаш / Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. – 387 с.

155. Авер'янов В.Б. Коментар до Конституції України / В.Б.Авер'янов, В.Ф. Бойко, В.І. Борденюк та ін. – К.: Ін-т зак-ва Верхов. Ради України, 1996. – 376с.

156. Величко Л.Ю. Розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця у випадку змін в організації виробництва і праці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Л.Ю. Величко / Східноукр. нац. ун-т. – Луганськ, 2011. – 208с.

157. Лукашук И.И. Международное право: Ч. Общ.: учебник / И.И. Лукашук. – М.: Изд-во БЕК, 1996. – 412 с.

158. Рабінович П. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація / П. Рабінович, О. Венецька // Антропологія права : філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): ст. учасн. VIII Міжнар. «круглого столу» (м. Львів, 7-8 груд. 2012 р.). – Л. : Галицьк. друкар, 2013. – С. 408-417.

159. Установление международных стандартов в области прав человека: резолюция ГА ООН от 04.12.1986 г., №41/120 // [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/496/28/IMG/NR049628.pdf?OpenElement>

160. Шаповал Е.А. Нормы международного права как источник российского трудового права // Вестн. МГУ. – Серия 11: «Право». – 1999. – №1. – С. 94-100.

161. Основні принципи щодо незалежності правосуддя: ухв. резолюціями ГА ООН від 29.11.1985 р., №40/32 та від 13.12. 1985 р., №40/146 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_201

162. Рекомендація №R(94)12 щодо незалежності, ефективності та ролі суддів: ухв. Комітетом міністрів РЄ 13.10.1994 р. // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_323

163. Рекомендация №R(86)12 относительно мер по недопущению и сокращению чрезмерной рабочей нагрузки на суды: одобр. Комитетом министров СЕ 16.09.1986 г. // [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://podelise.ru/docs/index-38743.html>

164. Рекомендація №(2010)12 щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки: ухв. Комітетом міністрів РЄ 17.11.2010 р. // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a38

165. Європейська хартія про закон «Про статус суддів»: ухв. РЄ 10.07.1998 р. // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_236

166. Пояснювальна записка до Європейської хартії про закон «Про статус суддів» (Модельний кодекс): ухв. РЄ 10.07.1998 р. // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a46

167. Рекомендація №R(86)12 щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах: ухв. Комітетом міністрів РЄ 16.09.1986 р. // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU86323.html

168. Рекомендація №R(95)12 щодо управління системою кримінального правосуддя: ухв. Комітетом міністрів РЄ 11.09.1995 р. // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU95389.html

169. Висновок №10(2007) щодо судової ради на службі суспільства: ухвалено Консультативною радою європейських суддів 21-23.11.2007 р. // Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. документів. – К.: Центр суд. студій, Всеукр. незалеж. судд. асоціація, 2008. – С. 148-167.

170. Готра В.В. Правове регулювання часу відпочинку за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / В.В. Готра / Східноукр. нац. ун-т. – Луганськ, 2011. – 178 с.

171. Чанышева Г.И. Трудовое право Украины: учебник / Г.И. Чанышева, Н.Б. Болотина. – Харьков: Одиссей, 2001. – 512 с.

172. Временные правила об отпусках: постановление СНК РСФСР от 14.06.1918 г. // Собр. узаконений и распоряж. Раб. и Крест. Правительства. – 1918. – №43. – Ст. 257.

173. Правове регулювання трудових відносин наукових (науково-педагогічних) працівників: моногр. / відп. ред. Н.М. Хуторян. – К.: Юрид. думка, 2005. – 240 с.

174. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 р., №504/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – №2. – Ст. 4.

175. Гаращенко Л.П. Правове регулювання відпусток за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Л.П. Гаращенко / ІДП НАН України. – К., 2002. – 209 с.

176. Про статус суддів: Закон України від 15.12.1992 р., №2862-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – №8. – Ст. 56.

177. Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про статус суддів»: Закон України від 24.02.1994 р., №4015-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – №26. – Ст. 203.

178. О судах и судьях: Закон Азербайдж. Респ. от 10.06.1997 г., №310-1Г // Сб. законодат. актов Азербайдж. Респ. – 1997. – №5. – Ст. 413.

179. Трудовой кодекс Азербайджанской Республики: утв. Законом Азербайдж. Респ. от 01.01.1999 г., №618-ІГ // Сб. законодат. актов Азербайдж. Респ. – 1999. – №4. – Ст. 213.

180. Кодекс Республики Беларусь о судоустройстве и статусе судей: Закон Респ. Беларусь от 29.06.2006 г., №139-3 // Нац. реестр прав. актов Респ. Беларусь. – 2006. – №107. – 2/1236.

181. О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан: Закон Респ. Казахстан от 25.12.2000 г., №132-ІІ // Ведом. Парламента Респ. Казахстан. – 2000. – №23. – Ст.410

182. О статусе судьи: Закон Респ. Молдова от 20.07.1995 г., №544-ХІІІ // Мониторул Офичиал ал Р. Молдова. – 2002. – №117-119. – Ст. 946.

183. О статусе судей в Приднестровской Молдавской Республики: Закон Приднестр. Молдав. Респ. от 09.08.2005 г., №621-КЗ-III // [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minjust.org/web.nsf/767eb8a58ad76a2bc22574d5002acf15/a11e243cad0089c7c22575d700398667>

184. О статусе судей в Российской Федерации: Закон РФ от 26.06.1992 г., №3132-I // Ведом. Съезда нар. деп. РФ и Верхов. Совета РФ. – 1992. – №30. – Ст. 1792.

185. Модельный кодекс о судоустройстве и статусе судей для государств-участников СНГ: утв. пост. Межпарламент. Ассамблеи государств-участников СНГ от 16.05.2011 г., №36-12 // [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.7639.0>

186. О судебной власти: Закон Латв. Респ. от 15.12.1992 г. // [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://constitutions.ru/archives/5655/>

187. О судах: Закон Литов. Респ. от 31.05.1994 г., №I-480 // [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://constitutions.ru/archives/5830/>

188. Трудовой кодекс Литовской Республики: Закон Литов. Респ. от 04.06.2002 г., №IX-926 // [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://www.vbfondas.lt/upload/LR_darbo_kodeksas.htm

189. Про порядок введення в дію Закону України «Про відпустки»: пост. Верхов. Ради України від 15.11.1996 р., №505/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – №2. – Ст. 5.

190. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 07.10.2010 р., №2591-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – №9. – Ст. 58.

191. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30.06.2004 р., №1932-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – №36. – Ст. 448.

192. Про порядок і умови надання державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування додаткових оплачуваних

відпусток: пост. КМУ від 27.04.1994 р., №250 // Укр. інвест. газ. – 2007. – №34.

193. Про суддівську винагороду: лист М-ва соц. політики України від 19.01.2012 р., №618/0/14-12/13 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

194. Трудове право України: акад. курс: підруч. / за ред. Н.М. Хуторян. – К.: Вид-во А.С.К., 2004. – 680 с.

195. Сміт А. Добробут нації. Дослідження про природу та причини добробуту нації / А. Сміт / Васильєва О. та ін. (пер. з англ.). – К.: Port-Royal, 2001. – 594 с.

196. Божко В.М. Колективно-договірне регулювання заробітної плати: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / В.М. Божко / Харків. держ. пед. ун-т. – Х., 2002. – 203 с.

197. Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 28.12.2007 р., №107-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2008. – №5-6, №7-8. – Ст. 78.

198. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1-4, 6-22, 24-100 розділу II Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України) від 22.05.2008 р., №10-рп/2008 // Офіц. вісн. України. – 2008. – №38. – Ст. 1272.

199. О системе оплаты труда в бюджетной сфере: Закон Респ. Молдова от 23.12.2005 г., №355 // Мониторул Официал ал Р. Молдова. – 2006. – №35-38. – Ст. 148.

200. Притика Д. Деякі аспекти організації діяльності та структури судової системи США / Д. Притика // Зб. рішень та арбітраж. практики Вищ. арбітр. суду України. – 1995. – №1. – С. 156-164.

201. Барабаш Г.О. Особливості правового регулювання праці суддів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Г.О. Барабаш / Східноукр. нац. ун-т. – Луганськ, 2011. - 186 с.

202. Судова реформа в Україні: поточні результати та найближчі перспективи: інформ.-аналіт. матер. до Фахової дискусії на тему «Судова реформа 2010р.: чи наближає вона правосуддя в Україні до європейських норм і стандартів?» (м. Київ, 4 квіт. 2013 р.). – К.: Центр Разумкова, 2013. – 130 с.

203. Про оплату праці та щомісячне грошове утримання суддів: пост. КМУ від 03.09.2005 р., №865 // Офіц. вісн. України. – 2005. – №36. – Ст. 2195.

204. Про додаткові заходи щодо соціального захисту суддів: указ Президента України від 10.07.1995 р., №584/95 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

205. Про затвердження Положення про призначення і виплату щомісячного грошового утримання працюючим суддям: наказ Держ. суд. адміністрації України від 24.07.2009 р., №81 // Офіц. вісн. України. – 2009. – №90. – Ст. 3056.

206. Про визнання дій протиправними: постанова Вінницького апеляційного адміністративного суду від 26.06.2012 р. (справа №2а/2470/272/12) // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/>

207. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р., №3855-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – №16. – Ст. 93.

208. Благодарний А.М. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / А.М. Благодарний / Нац. акад. Служби Безпеки України. – К., 2006. - 200 с.

209. Про види, розміри і порядок надання компенсації громадянам у зв'язку з роботою, яка передбачає доступ до державної таємниці: пост. КМУ від 15.06.1994 р., №414 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

210. Про затвердження Положення про порядок встановлення надбавок до посадових окладів працівникам органів прокуратури України: наказ Генпрокурора України від 20.03.2006 р., №622ц // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

211. Про затвердження Інструкції про виплату грошового забезпечення особам рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту: наказ М-ва України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 10.06.2008 р., №447 // Офіц. вісн. України. – 2008. – №53. – Ст. 1785.

212. Про затвердження Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення особам рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Держдепартаменту України з питань виконання покарань від 07.10.2009 р., №222 // Офіц. вісн. України. – 2009. – №88. – Ст. 2981.

213. Про впорядкування структури та умов грошового забезпечення осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ: наказ МВС України від 31.12.2007 р., №400 // Офіц. вісн. України. – 2008. – №21. – Ст. 614.

214. Данилова М.В. Диференціація правового регулювання праці суддів України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / М.В. Данилова / Східноукр. нац. ун-т. – Луганськ, 2012. - 191 с.

215. Клемпарський М.М. Правове регулювання пенсійного забезпечення працівників органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / М.М. Клемпарський / Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 224 с.

216. Стаховська Н.М. Відносини в праві соціального забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Н.М. Стаховська / Київ. нац. ун-т. – К., 2000. – 203 с.

217. Швець В.О. Правове регулювання пенсійного забезпечення суддів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / В.О. Швець / ІДП НАН України. – К., 2010. – 243 с.

218. Москаленко О.В. Основні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування в умовах ринкової економіки: моногр. / О.В. Москаленко. – Х.: Юрайт, 2013. – 400 с.

219. Логика: учебник [изд. 6-е, перераб. и доп.] / под ред. В.И. Кириллова – М.: Проспект, 2009. – 240 с.

220. Панов М.І. Проблеми формування понятійного апарату юридичної науки: методологічні аспекти / М.І. Панов // Вісн. Акад. прав. наук. – 2003. – №3. – С. 54-67.

221. Шумило М.М. Правове регулювання пенсійного забезпечення державних службовців: моногр. / М.М. Шумило. – К.: Ніка- Центр, 2010. – 272 с.

222. О статусе судей в СССР: Закон СРСР от 04.08.1989 г., №328-І // Ведом. Съезда народн. депутатов СССР и Верхов. Совета СССР. – 1989. – №9. – Ст. 223.

223. Про доповнення постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про статус суддів»» від 15 грудня

1992 року: пост. Верхов. Ради України від 06.05.1993 р., №3192-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – №24. – Ст. 265.

224. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 р., №356/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – №34. – Ст. 266.

225. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про боротьбу з корупцією»: Закон України від 05.10.1995 р., №358/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – №34. – Ст. 268.

226. Про внесення зміни до постанови Верховної Ради України від 15 грудня 1992 року «Про порядок введення в дію Закону України «Про статус суддів»»: пост. Верхов. Ради України від 19.03.1996 р., №92/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – №25. – Ст. 105.

227. Про внесення змін до Закону України «Про статус суддів»: Закон України від 21.06.2001 р., №2534-ІІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – №33. – Ст. 180.

228. Долова А.З. Юридические факты в трудовом праве: моногр. / А.З. Долова. – М.: Проспект, 2009. – 280 с.

229. Пилипенко П.Д. Підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин: моногр. / П.Д. Пилипенко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 146 с.